Danskernes Historie Online
Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliserings-projekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: https://slaegtsbibliotek.dk
Danske Slægtsforskere: https://slaegt.dk

HARRESKOVENE

Ryget og Nørreskoven

af E. Laumann Jørgensen

HERNOV

VED SUND OG BÆLT

HARRESKOVENE

Ryget og Nørreskoven

af E. LAUMANN JØRGENSEN

HERNOV

E. Laumann Jørgensen
Harreskovene, Ryget og Nørreskoven
Serien *Ved Sund og Bælt*

Fotos: Jesper Christensen (rillesten) og Jørgen Gregersen
Redaktion: Erik Wassard
Typografi: Erik Ellegaard Frederiksen IDD

Bogen er sat med 10 punkt Times hos
Special-Trykkeriet Viborg a-s
der ligeledes har forestået trykningen
Repro: P. Hesthavens cliché og offsetanstalt as

© Copyright E. Laumann Jørgensen og
Hernovs Forlag, København 1984

ISBN 87-7215-259-1

I samme serie udkom tidligere:

Erik Wassard: Vestvolden. Fra Fæstning
til Naturpark
E. Laumann Jørgensen. Vestskoven.
Et landskab under forvandling
Alfred Wassard: Københavns ældste Kærne

Indholdsfortegnelse

Skovenes udstrækning og navne 7

I. De forhistoriske stenanlæg 8

1. Hørgen 8
2. Generelt om rillesten 10
   Eksempler på rillestenstyper:
3. – Med lange riller: Sømose-Pustebakken-Kobberdammen-Steiners rillesten 12
4. – Med kortere eller korte riller: Karl Nielsens rillesten-Bøndernes Hegn-Harrekilden-Nordgravene. 14
5. – Rillesten i genanvendte stenaldermonumenter: Tingstedet-Boghvededyssen-Kelleren-Trekroner 15
6. Stentæpper og granitflager 19
7. Runde og halvrunde, stensatte gruber 19
8. Værløse-kulturen 20

II. Omkring middelalder 25

1. Hulveje 25
2. Harrevad 26
3. Harrekilde 26
4. Løv-engen 29

III. Nyere tid 30

1. Svenske Vold og Svenskebøgene 30
2. Syvstjernen og parforce-jagttiden 32
3. Agernhaver og indelukker 36
4. v. Langens reformperiode 37
5. Madses bakke 44
6. Udskiftningerne og de to skovalen 44
7. Flåde-egene 46
8. Skovfoged L.F.Thomsen i Ravnehus 46
9. Værløse Fægyde 50
10. Tre af skovens kæmper 52

IV. Harreskovene frem til vor tid 54

Den rekreative fase 56
Vandretur 60
Afslutning 64

Lokaliseringskort 65
Noter 67
Litteraturliste 71
Register 72

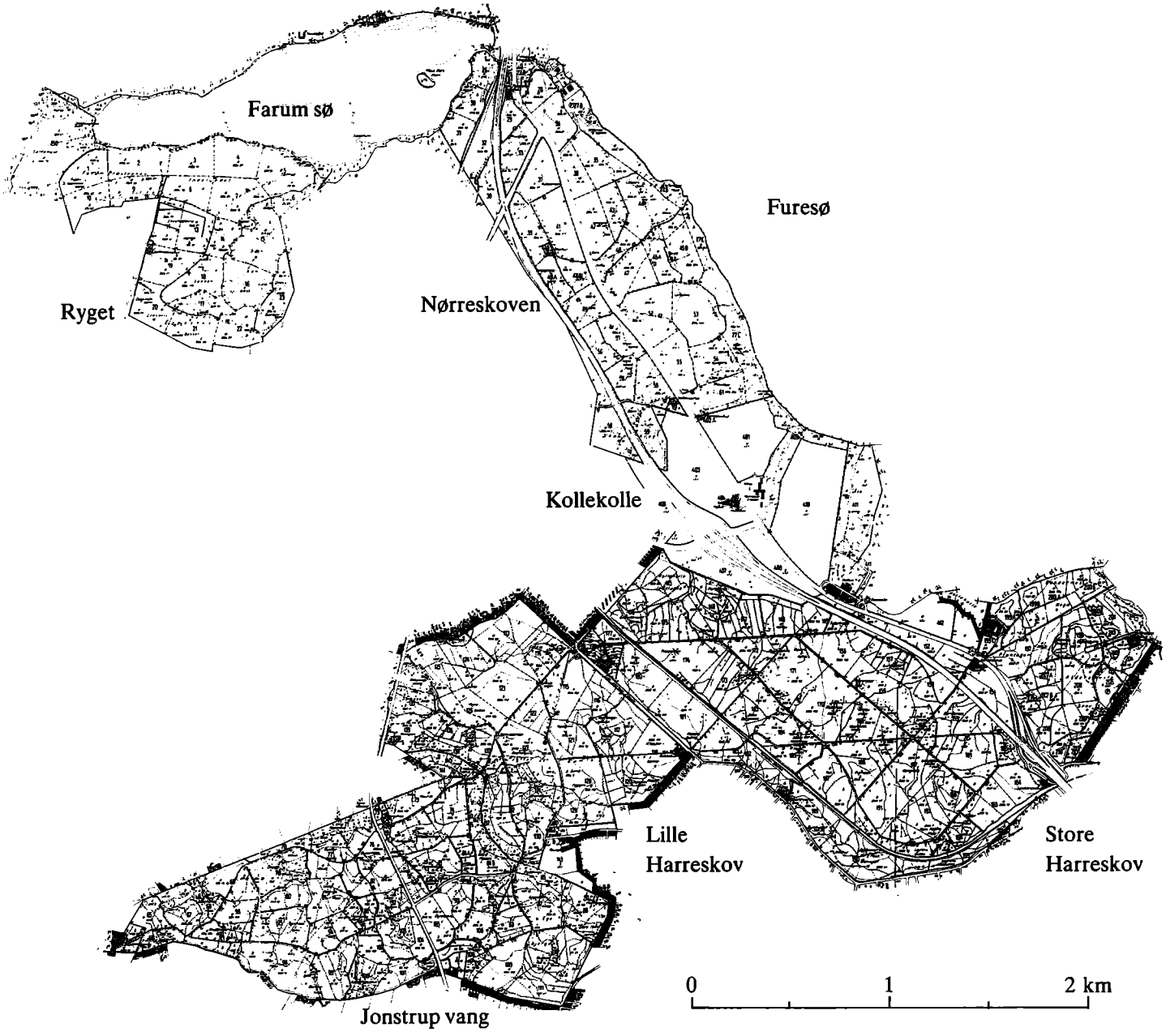
Farum sø
Furesø
Ryget
Nørreskoven
Kollekolle
Lille
Harreskov
Store
Harreskov
Jonstrup vang
0
1
2 km

Skovenes udstrækning og navne

Harreskovene ligger syd og sydvest for Furesøen og består af de sammenhængende skovstrækninger, der går fra Bagsværd i øst til Måløv i vest og dækker knap 800 hektar.

Ryget skov ligger ved Farum søs sydvestlige bred og er på 140 hektar, og endelig grænser *Nørreskoven* direkte til Furesøens vestbred med sine godt 200 hektar.

Inklusive Kollekollesletten på 100 hektar mellem Harreskovene og Nørreskoven er det område, denne bog handler om, altså på godt 1200 hektar.

I det meste af dette århundrede har man skrevet »Hareskov« med eet »r«, og de fleste har sikkert sat navnet i forbindelse med dyrenavnet »hare«, men dels er haren et udpræget markdyr og ikke noget egentligt skovdyr, og dels peger en lang række faktorer på, at skovnavnet tilbage i tiden har været stavet »Harreskov« med to »r«er eller »Harskov«, svarende til det gammeldanske »hargh« eller »hørg« i betydningen »stendynge« eller »stenalter, offerplads«.[1]

Sammenfatter man alle de indikationer, der foreligger, kan man heraf udlede, at navnet gennem tiderne har været udtalt »Harskov« eller »Harreskov«, og at skoven lige så godt kunne hedde Stenskoven eller Tempelskoven.

Når bogens hovedtitel er »Harreskovene«, skyldes det, at bogens forfatter gennem de sidste 10-15 år har påvist over 150 forhistoriske, menneskeskabte stenanlæg i skovene, og hvor beskrivelsen af de hidtil upåagtede »rillesten« som helleristninger, »runde og halvrunde gruber« og »stentæpper og granitflager« som ledetyper, udgør hovedparten af afsnit I, de forhistoriske anlæg.

Bogens hovedtitel er derfor historisk betinget og omfatter de nutidige, lokale skovnavne *Østerhegn* fra Bagsværd sø til Frederiksborgvej, *Store Harreskov* mellem Frederiksborgvej og Værløse Fægyde, *Lille Harreskov* fra Fægyden til Værebro å og *Jonstrupvang* fra Værebro å og til Måløv.

I. De forhistoriske stenanlæg

Et særkende ved Harreskovene er, at størstedelen af arealerne aldrig har været under plov, altså aldrig har været landbrugsmæssigt udnyttet, ligesom forstmændene i århundreder heller ikke i deres skovdrift har endevendt skovjorden ved brug af plove eller maskiner. Som ældgammelt skovland rummer Harreskovene da heller ikke mere end seks af det åbne lands ellers talrige og karakteristiske runddysser og langdysser og har ingen sten med bronzealderens skåltegn.

Man skal også notere sig, at de ældste, kristne stenkirker ligger i betydelig og ærbødig afstand uden om Harreskovene.

Inden for skovene og under jordoverfladen har en lang række, nu påviste, menneskeskabte stenanlæg derfor kunnet bevares intakt helt op til vore dage.

Det drejer sig om en mængde stenlægninger af forskellig art: stentæpper af godt håndstore, slåede granitflager, runde, tragtformede gruber, sat af granitflager, samt mange anlæg med store granitsten, som bærer lange, halvlange og korte, oftest slebne riller, der for manges vedkommende ikke ligger i stenenes naturlige kløveretninger.

Et naturligt udgangspunkt for de forhistoriske stenanlæg vil være at omtale den stendyngehelligdom, der ligger lige i centrum af Harreskovene:

1. Hørgen

I forbindelse med udbedring af en sti bag stengærdet nordøst for Værløse Fægyde gjorde skovløber Henrik Nielsen i 1975 opmærksom på, at der lå en utrolig mængde indtil hovedstore sten i et ca. 0.5 meter tykt lag.

Det viste sig at være fund af en 18 m lang og godt 3 m bred, rammesat stenrøse eller stendynge fra hedensk tid, som kaldes en hørg. Med afbrydelser har det taget forfatteren en halv snes år at afdække hørgen, der overalt var dækket af et ca. 20 cm tykt lag af humus, trærødder, ler og sand.

Hørgen ligger nøjagtig øst-vest og på et højt sted i terrænet. I den østlige del findes en af flade heller (stenplader) opbygget grube, der i midten når helt ned til undergrunden. I den vestlige del er der, symmetrisk i forhold til gruben, et indsnit fra syd, hvis østlige halvdel er stenfri til undergrunden, og hvis vestlige halvdel er en præcist lagt flad, stenlagt flade.

Som symmetriske udposninger på den nordlige stenramme ligger der to mod nord skrånende stendynger.

Nøjagtig midt i hørgen førte en tidligere nedgravning syd fra ind til en kuglerund, hvidlig sten af ca. 25 cm i diameter, omhyggeligt omgivet af og dækket med flade heller.

I østenden og uden for stenrammen findes der en ellipse af håndstore sten, som om der her har ligget en meget stor stenblok, der nu er fjernet.

I ældre Ædda digtet Hundluljod hedder det:

HQRG	HANN	MER	GQRDI
hørg	han	mig	gjorde

HLAD	INN	STEINOM
lagt	i	sten

Aksel Olrik og Hans Ellekilde anfører i »Nordens Gudeverden«, side 495 f.f.: »Den mærkelige, gammelnordiske stendynge-helligdom hørgen blev til ved, at hvert medlem af det religiøse samlag, der ville skabe en ny helligdom til gavn for bygden, har lagt sin sten i offerdyngen og helliget stendyngen ved blod af nyslagtet offerdyr eller ved drikoffer af rusende gammeløl.«

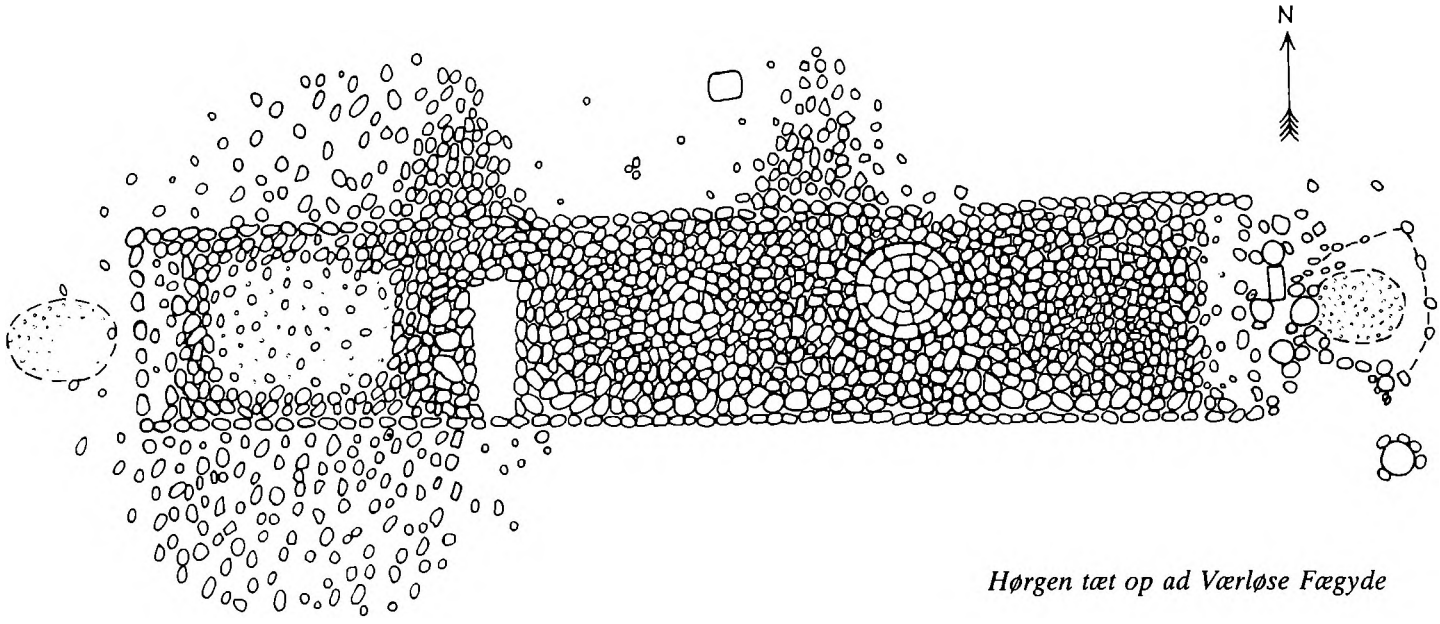

Hørgen tæt op ad Værløse Fægyde

Hørgen var oprindelig en helligdom i den frie natur. I stendyngen i Harreskov findes ca. 1000 større og mindre sten.

I 1634 fandt man ved Folkeslunda by midt på Øland en stendynge med en større kuglerund sten midt i. Altså anbragt på samme måde som den runde sten, der sidder midt i Harreskovhørgen.

I Fægydens stengærde, i umiddelbar forlængelse af hørgen, sidder der et par meget store stenblokke, der på grund af deres størrelse og vægt kun kan være flyttet et begrænset antal meter. De store sten er ret umotiverede i stengærdet og må næsten have hørt til hørgen, eventuelt som en stor blok for hver ende.

I bestræbelserne på at tolke hørgens opbygning og funktion har orlogskaptajn S.A.Saugmann, Holte, der er bekendt med gammelnordiske sædvaner og riter, bl.a. oplyst, at en hørg af utilhugne sten, som man brugte ved offerhandlinger skulle være klart øst-vest orienteret.

Besøger man hørgen omkring solnedgang, på forårsjævndøgn, får man det betagende skue at se, at solen går ned nøjagtig i hørgens længdeakse.

En hørg til brug ved offerhandlinger skal rumme en blotbås uden stenbelægning til offerdyret, der har stået med hovedet mod nord under blotningen. I Harreskov-hørgen ser vi det i det stenfri indsnit fra syd.

Saugmann siger videre, at hørge i hver ende havde plads til pejleobjekter, der både kunne have form som store sten eller opkastede jordhøje med mærkesten.

Til markering af middagsstunden og dermed af nord-syd retningen er den hvide sten anbragt i hørgens midte. Denne har sandsynligvis korresponderet med den firkantede sten nord for og muligvis en pejl- eller gudestøtte syd for.

I forbindelse med en hørg til blotning skal findes en bålplads. Denne

bålplads var til ophedning af sten. Når offerdyret var slagtet og parteret på hørgens stensætning, skulle kødet tilberedes. Dette udførtes af kvinder, blotgydjerne, der sejdede (sydede) kødet i en grube, der var foret med sten. I dette tilfælde den med flade sten beklædte grube i hørgens østlige del.

Tilberedningen af kødet foregik ved, at en del af de på bålet ophedede sten blev lagt i grubens bund. Ovenpå disse sten blev det parterede kød anbragt og ovenpå kødet det sidste lag ophedede sten. Øverst blev stenene dækket med ler, og her lå så kødet og blev mørt, således at hele tjorden eller stammen kunne blive bespist efter kulthandlingerne.

Den velbevarede hørg viser, at man på et meget tidligt tidspunkt har konstateret, at solen to gange om året stod op i øst og gik ned i vest. Første gang ved forårsjævndøgn var det varsel om, at der skulle forberedes såning, og at man gik sommeren i møde, og anden gang ved efterårsjævndøgn var det varsel om, at man gik vinteren i møde. Hørgen er unik og er ved at blive fredet.

2. Rillesten

Det er almindeligt kendt, at de nordsjællandske statsskove gennem århundreder har været brugt som stenlagre, hvorfra man hentede utallige byggeelementer i form af kvaderforlæg m.m. til opførelse af kirker, klostre, slotte, stenhuse, broer, og stenkister, ligesom man i nyere tid har sprængt sten og brugt brudstykkerne til at slå skærver af til befæstelse af landeveje og skovveje.

Især Store Dyrehave syd for Hillerød, men også de andre statsskove i Nordsjælland, har leveret kvadrer til fundamenterne til Frederiksborg slot, til Kronborg, til Rosenborg og også til kanalvæggene opad Holmens kirke, Børsen m.m.

Sporene efter lange riller ses endnu tydeligt i basis af de nævnte bygværker.

I nyere tid er det især korte, kun 5-6 cm lange, såkaldte romanske kilehuller, der præger sten, som man har kløvet.

Disse tekniske riller er ret ensartede i deres struktur. Rillesiderne står stejlt over for hinanden, og bunden af rillerne er sjældent mere end ½ cm brede. De er groft tilhuggede og går brat over i fladerne på de sten, de er hugget ind i.

Selve den manuelle kløveteknik har været og er den dag i dag sådan, at man bruger et antal jernkiler, spændt op i rillerne ved hjæp af små rektangulære jernplader eller lameller af jern, kaldet blikkers, af størrelse som fladen på en lille tændstikæske, hvorefter man med en mukkert eller jernhammer gennemfører udkløvningerne. Noget helt centralt er altid, at kløverillerne skal lægges nøjagtig i granitstenens naturlige »kløv« kaldet »den lette« og ikke efter »børsten« der er mere eller mindre skrå eller på tværs af stenens naturlige kløveretning og som næsten altid er let at se på en stor granitsten. Kløvninger efter »børsten« medfører altid uregelmæssige, vredne eller uberegnelige opsplitninger af stenene.

I Harreskovene findes der imidlertid så mange granitsten med så specielle udformninger af lange og korte riller, at disse ikke kan have været brugt til kløveformål, men må have tjent helt andre formål.

Det, der er helt specielt ved Harreskovenes og de andre nordsjællandske statsskoves såkaldte »rillesten«, der nu er dokumenterede som oversete helleristninger er:

a. De fleste er løftet 25-30 cm op over deres oprindelige, geologiske leje. De har skullet ses.

b. Rillerne følger granitstenenes længde- eller tværretning og synes lagt efter dekorative hensyn og følger hermed ikke altid stenenes naturlige kløveretning.

c. Rillerne følger stenens bølger og kurver op og ned og er sjældent retlinede, således som kløveriller altid er det.

d. Bunden af rillerne er oftest hele 1-2 cm brede. Kløveriller må ikke være bredere i bunden end ca. ½ cm.

e. Rillerne er oftest meget åbne og V-formede. Rillestenenes form og bundbredde umuliggør oftest kløvning med kiler.

f. De V-formede riller går i bløde kurver over i stenens overflade. Kløveriller går brat og skarpt over i stenens overflade.

g. Rillerne er glatte og slebne i siderne. Ofte er siderne stærkt forvitrede. Kløverillers sider er råt tilhuggede og uforvitrede.

h. Endelig har undersøgelser i 1983 vist, at størstedelen af Harreskovenes rillesten ligger i menneskeskabte anlæg, der er omgivet af systematisk placerede stolpehuller i varierende antal og mange jernklumper og -stykker. De har slibeflader op til og henover rillerne og har »løbere« eller slibesten liggende lige op til rillestenene.

De riller, der har de ovenfor nævnte særlige kendetegn, betegner vi som »sakrale,« dvs. som hellige eller rituelle og som forhistoriske, altså upåagtede helleristninger, idet de gennem århundreder har skjult sig i, og er blevet slået i hartkorn med, den mangfoldighed af tekniske kløvninger, der ligger spredt i skovene og i det åbne land, i form af sten med lange og korte kilemærker (kløveriller), runde, mejslede huller til sortkrudt og endelig smalle borehuller til moderne sprængstof.

Den, der har gjort opmærksom på de sakrale riller i sten, og som har talt for døve øren i over 25 år, er den nu 83-årige pastor emeritus K. Høgsbro Østergaard i Holsted i Jylland. Hans to teorier er:

1. I jernalder-vikingetid fandt der blandt germanere en frugtbarhedsdyrkelse sted i åben natur og skov, hvor man bl.a. tilbad Moder Jord. Rituelle handlinger skete ved brug af granitsten med indmejslede eller indslebne furer eller riller på op til to meters længde, eller kortere, 20-25 cm, eller helt korte 8-10 cm. På samme sten kan flere af disse typer være repræsenteret på een gang. De rummer en kvindelig symbolik.

2. I Nordsjællands skove er langt de fleste sten med sakrale riller, ca. 90%, bevidst blevet knust og ødelagt. At det har været bevidste ødelæggelser, ses af, med hvilken fysisk kraftanstrengelse rillestenene er blevet »dræbt«, og af, at så godt som samtlige brudstykker fra ødelæggelserne ligger tilbage i skovbunden omkring hovedstenen. Intet synes fjernet til praktisk anvendelse. Knusningerne sætter pastor Høgsbro Østergaard i forbindelse med religionsskiftet for ca. 900 år siden, da Romerkirken sendte »hørgebrydere«, d.v.s. ødelæggere af hedenske stenanlæg, ud, og hvor vi ved, at ærkebiskop Eskil omtales som den, der »bestræbte sig på at udrydde de sidste rester af hedenskabet«.[2]

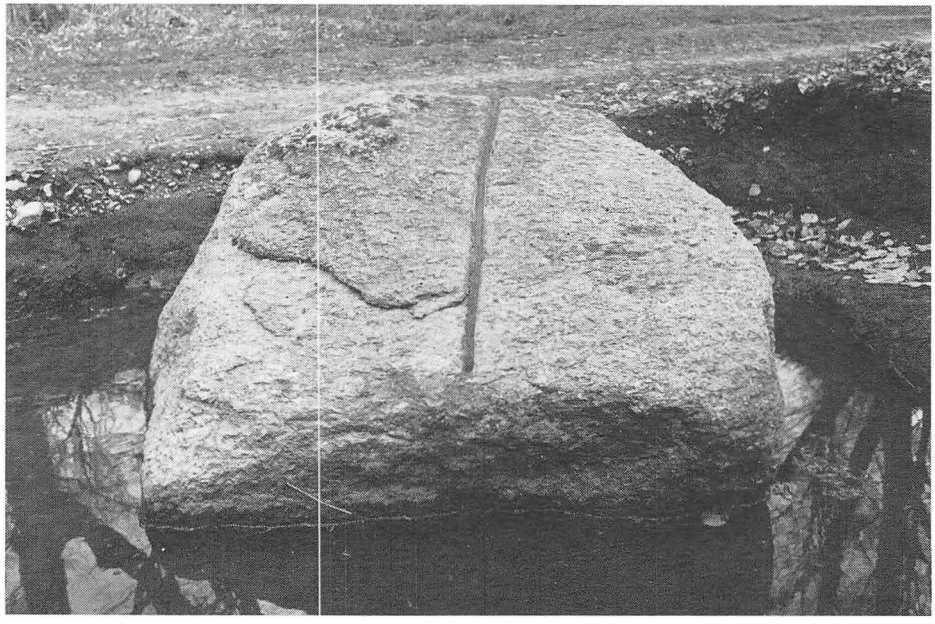

Rillestenen ved Sømose

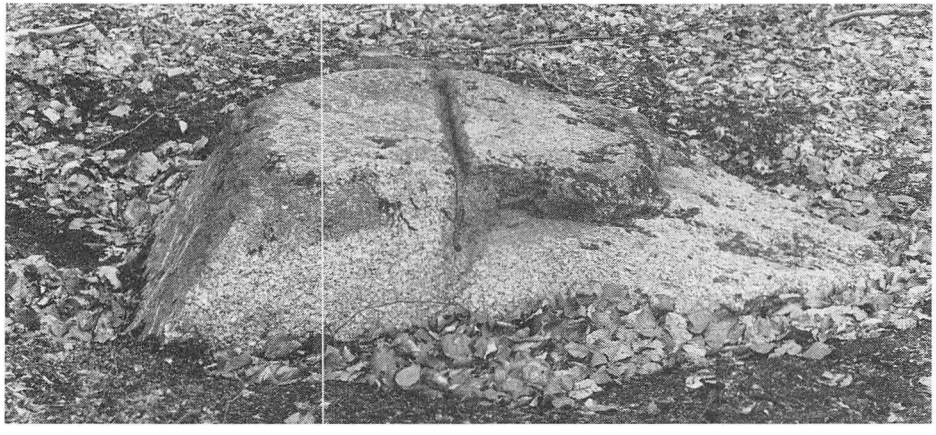

Rillestenen ved Pustebakken

3. Lange riller

Sømose

I afdeling 134 ved Sømose op til hulveje og ved en overgang over Værebro å ligger en rillesten, der er uskadt og med tæt stenlægning omkring stenen.

Pustebakken

I afdeling 171 i Store Harreskov ligger en sten med en smuk lang rille, der begynder lidt inde på stenens overflade, og som løber ned ad stenens side i den anden ende. Rillen er ødelagt ved afslagning af rillens nederste ca. 20 cm. Dette stykke lå ved siden af rillestenen.

Indenfor 3-4 m afstand er rillestenen omgivet af en del mindre fordybninger med mørk humus samt af et stentæppe af henved 100 indtil håndfladestore, slåede granitflager, som altså ingen tilknytning har til Pustebakkestenen, idet denne jo stort set er intakt.

Kobberdammen

Ca. 100 m nord for afd. 199A i Bøndernes Hegn og syd for Kobberdammen i Frederiksdal Storskov ligger en meget stor Rapakivi-granitsten med to hver ca. 1,5 m lange, ituslåede riller, der skråner mod nord og ender i

et kildevæld, der stadig er vandførende. Her lå en sten med skrå knuseflade lige ned til kildevældet. Rillerne har stedvis været helt op til 8-10 cm dybe.

Rillestenen ligger i syd klodset op på en stor, ca. 1 m lang og på overfladen flad sten af anden granittype end rillestenen; tillige ligger rillestenen på en brolægning af ca. 20 stk. 10-30 cm store sten.

Øst for rillestenen er i tre trappeformede trin tæt belægning af indtil håndfladestore granitflager, der herefter indtil 8-10 m fra rillestenen fortsætter i et tæt stentæppe af røde granitflager.

Op ad rillestenen er fundet fire stykker stærkt opblæret jern samt et knoglefragment på ca. 5 cm længde.

Steiners rillesten

I efteråret 1982 fandt overfaktor B.J. Steiner, (jfr. senere side 25 om hulveje og rillesten som vejmærker), i Bøndernes Hegn en dobbeltrillet rillesten. Begge riller er over 1 m lange, og den vestlige rille er helt intakt. Denne rille er bemærkelsesværdig ved, at rillens bund er lige ved 2 cm bred og ved, at rillen er vidt åben i sin V-form.

Ved siden af den østlige, bevidst knuste rille lå der en ru, skråtstillet mortersten, der forneden endte i en stor mørk, rødbrun, begagtig, klæg plet. 5-6 m syd for rillestenen er der et større antal tragtformede, stensatte gruber i en ring omkring en meget stor, jordfast granitsten.

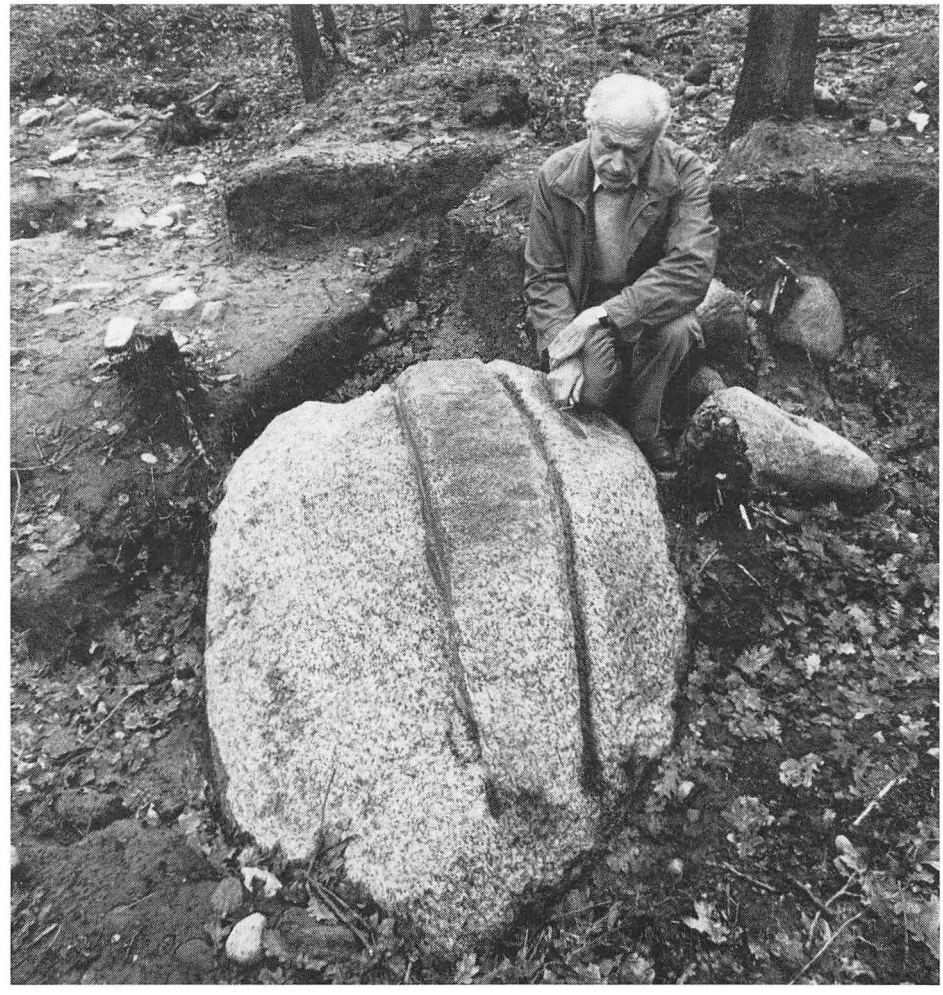

Steiners rillesten

4. Kortere eller korte riller

Karl Nielsens rillesten

Efter eksempler på lange riller vender vi os til sten med kortere og korte riller på stribe.

I afdeling 191 ligger en knap 1 meter bred sten med fire ca. 1 cm dybe, 9-10 cm lange og 2 cm brede riller i helt plansleben stenoverflade. Den er en af de kønneste af Harreskovenes rillesten. Værløse museums stifter og mangeårige formand, kulsvier Karl Nielsen, gjorde opmærksom på denne særprægede sten i 1960'erne.

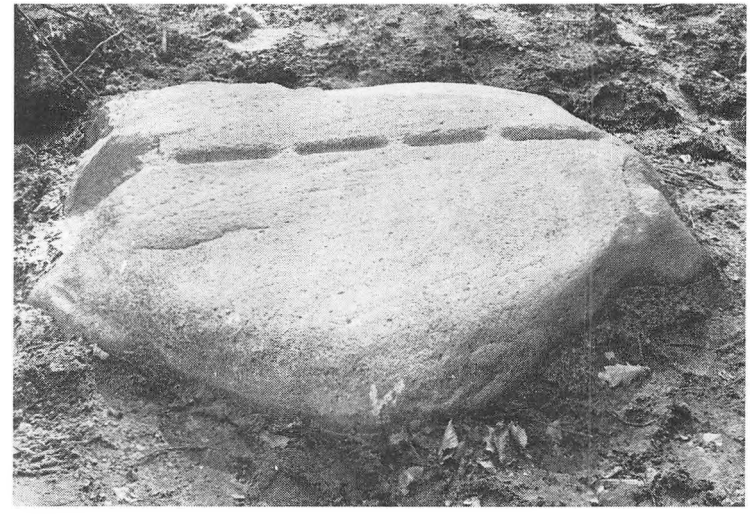

Karls rillesten

Bøndernes hegn

I afdeling 200A ligger en godt 50 cm bred og næsten kuglerund sten med fire alle uens lange og ikke særlig dybe riller, der ikke forløber retlinet. I den ene af de midterste riller sidder der et 7 cm dybt, lodret og rundt borehul til sortkrudt. Sprængningsforsøget er mislykket, idet kun to små flager er slået af til hver side. Svarer formentlig til B.J.Steiners vejmærker (Hermer).

Sten i Bøndernes Hegn

Harrekilden

I den store firkantede granitblok op til Harrekilden, der beskrives senere i denne bog (se side 26), sidder der over en længde på ca. 1½ m tre stk.

ca. 15 cm lange og herefter tre stk. ca. 10 cm lange, i siderne slebne riller; 1 meter fra den store blok fandtes trækul.

Nordgravene

I afd. 207A i Østerhegn er der omkring en sønderslået ca. 2 m lang granitsten med varierende korte og længere riller fladeafdækket et areal på godt 6x6 meter.

Rillestenen, der efter den bevidste søndring (ituslåede brudstykker lå op til stenen) er væltet om på siden, ligger i en stor skål eller et kar af på overfladen glat ler, der i tør tilstand er at slå på, som på et stampet lergulv. Over dette lerlag og under rillestenen ligger der en brolægning af godt kartoffelstore, runde sten.

Uden om rillestenen er der ligesom et lerstampet gulv, der mange steder har trækulsstumper trådt ned i gulvet.

Uden om og i en afstand af 3-4 meter findes granitflager; ved smådynger af sten er indsamlet over 100 gram trækul.

5. Rillesten i genanvendte stenaldermonumenter

Det er i indledningen nævnt, at Harreskovene som vedvarende skovland fra de ældste tider kun rummer ganske få af det åbne lands storstensmonumenter.

Des mærkeligere er det, at de fire største og mest markante af fortidsminderne, Tingstedet i Jonstrupvangs vestlige del, Boghvededyssen i Nørreskoven, Kelleren i skellet mellem Store og Lille Harreskov samt Trekroner i sydspidsen af Store Harreskov, er blevet stærkt omstruktureret, altså genbrugt, og markant præget af rillesten og forsynet med store stentæpper af slåede granitflager.

Tingstedet i afd. 69 i Jonstrupvang

Monumentet består af en ydre, næsten kvadratisk stenramme (A) af dimension ca. 7x7 m med 13 endnu bevarede store sten af størrelse, der fremgår af illustrationen.

I midten og lidt forskudt mod vest

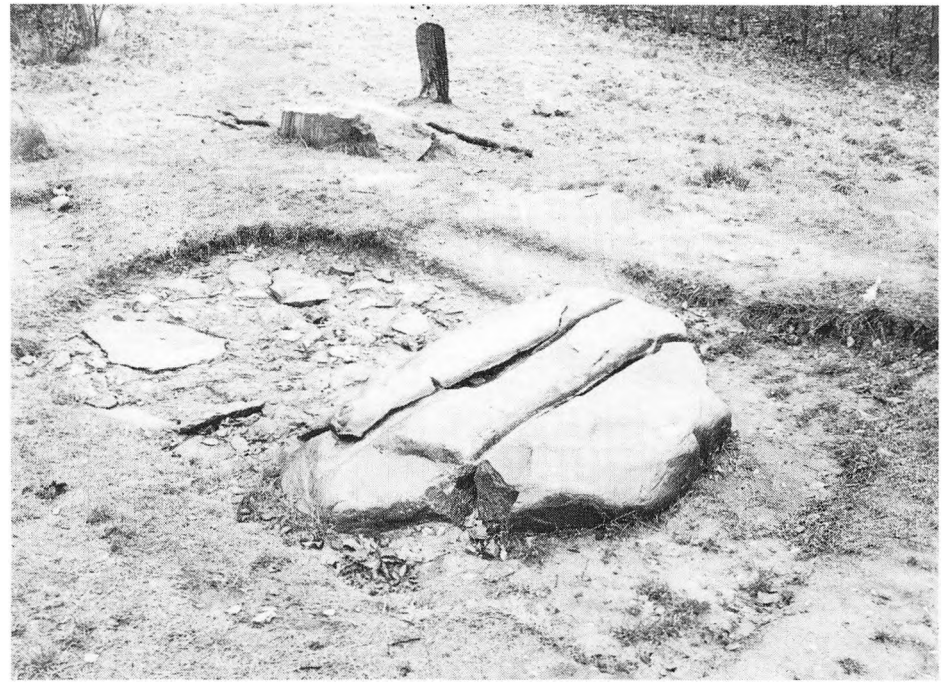

Tingstedet i Jonstrupvang

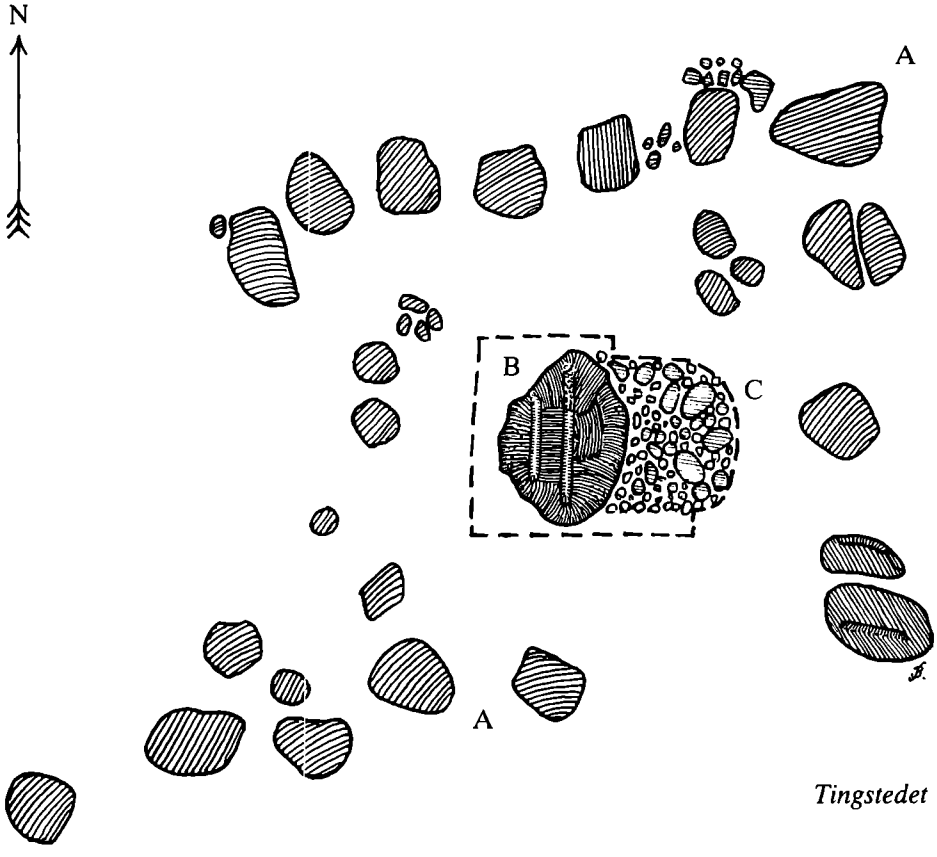

Tingstedet

ligger en ca. 2½x1½ m stor rød, hård og smuk sten af kvartsit (B), hvori der er indmejslet eller -slebet to parallelle nord-sydgående riller.

Øst for rillestenen var en flade på knap 2x2 m dækket af et tæt lag af slåede, grå granitflager på op til håndstørrelse (C).

Inden for stenrammen lå en ganske stor kværnsten.

Værløse museums stifter, Karl Nielsen, har allerede for mangfoldige år siden haft på fornemmelsen, at der var noget særligt ved centralstenen, idet han i en rapport om »Langdyssen i Jonstrupvang« i 1940'rne skriver:

»En meget stor Sten ligger nede i Jordhøjningen og er interessant ved en 5 cm bred og dyb Rille i hele Stenens Længde. Om denne Rille er af nyere Dato og stammer fra en Stenhuggers Mejsel, eller det er en Fure, frembragt ved Slibning i Oldtiden, skal jeg ikke kunne sige. En Stenhugger vil kunne afgøre det.«

Og det gør to professionelle stenhuggermestre i 1980. Begge erklærer, uafhængigt af hinanden, at stenens riller ikke kan bruges til kløvning og intet har at gøre med stenhuggerarbejde.

Karl Nielsen har ikke kunnet se, at centralstenen har haft to parallelle sakrale riller, og at den ene endog er ødelagt ved hjælp af en kort, romansk kløverille af den type, Romerkirkens mænd bragte til Danmark i 1100-tallet.

Boghvededyssen i Nørreskov

En fredet langdysse i Nørreskovens afdeling 41 har hele rækken af randsten i østsiden lagt ned og alle forsynet med lange riller. Alle sten er, bortset fra en enkelt, knust. Uden for hele østsiden, og kun her, ligger der et velbevaret, stort stentæppe af slåede granitflager.

Kelleren

Harreskovbøgen

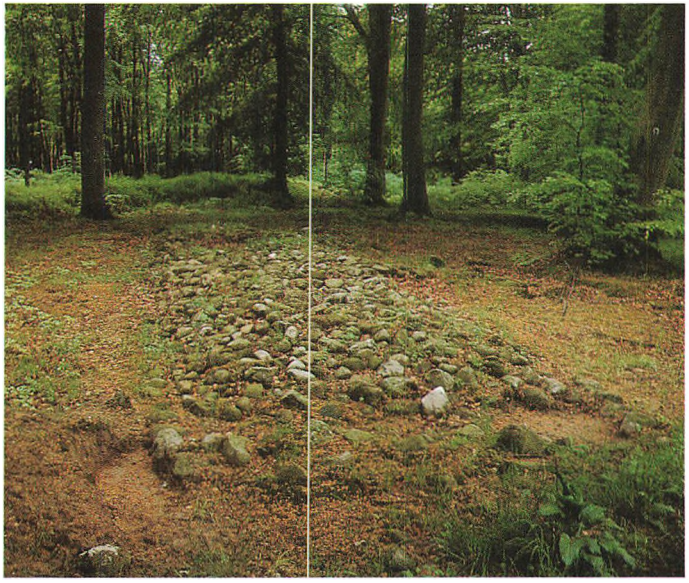

Hørgen

Vinter

Kelleren

I gammel, åben bøgeskov, i afd. 115 i Lille Harreskov, ligger et stort stenanlæg. Nordligst ligger fem ca. 1 m lange og 2/3 m brede granitsten på række øst-vest. Den midterste af de fem store sten bærer en smuk, ubeskadiget, slebet nord-syd-gående rille, der begynder lidt inde på stenen og med hældning mod nord, for nederst på stenen at løbe af i to afsatser. Rillen går tydeligt på skrå af stenens naturlige lagdeling og hermed kløveretning.

Nogle meter syd for rillestenen sidder der en tilhugget, ca. ½ m lang granitsten, forankret i jorden og omgivet på alle sider af et tæt lag af hånd- og hovedstore sten, hvorover der har ligget et 5-10 cm tykt lag af slået flint.

Inden for anlægget er der fundet en kværnsten, en såkaldt ligger, og en halv snes stykker stærkt rustet og opblæret jern af ubestemmelig struktur.

Uden for stenlægningen i øst og syd ligger et stentæppe af et betydeligt antal slåede, flade granitflager af størrelse ca. 5-12 cm.

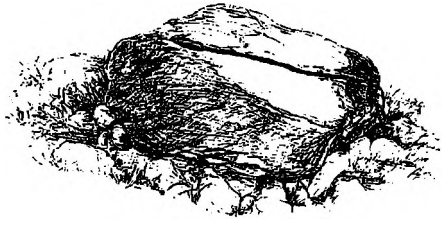

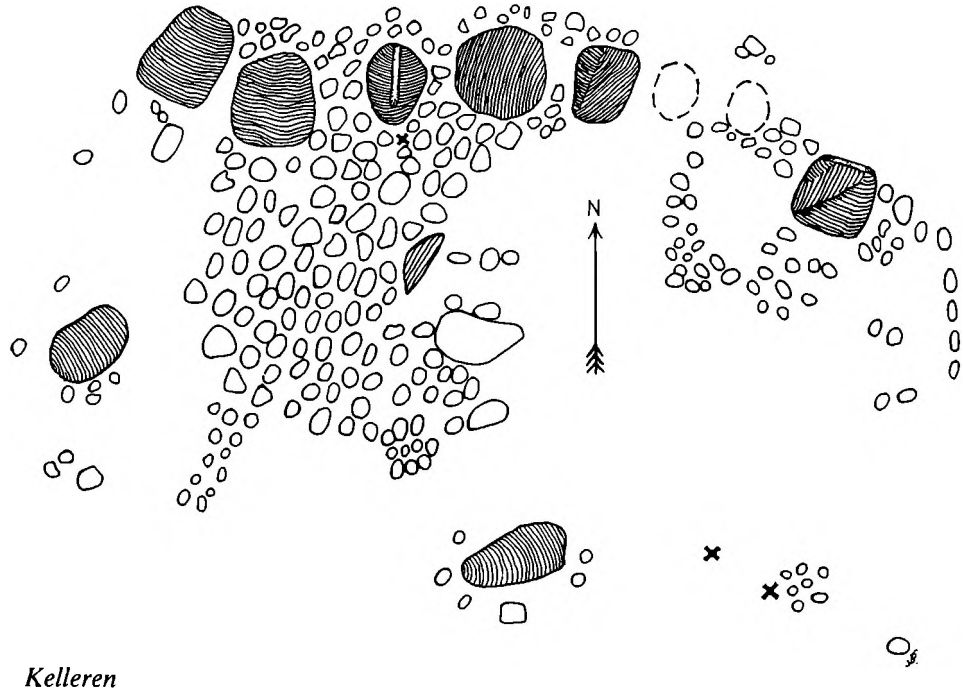

Kelleren

Trekroner i Store Harreskov

Ud for sydspidsen af Store Harreskov og højt hævet over terrænet uden for skoven ligger et for nylig fremdraget, ejendommeligt stenmonument.

Yderst findes en tresidet, symmetrisk opbygget ramme af op til 1 meter store sten (A). Indenfor denne ramme en ellipseformet stensætning (B) af tætliggende, hovedstore sten, og på det inderste ovale areal, der er dækket af et ca. 5 cm tykt lag af knust, gråt flint, ligger to meget store, røde kvartsitblokke, hvoraf den vestligste (C) er stærkt ødelagt, men med tydelige riller. Vestligst en lang rille på godt 1½ m, østligst kortere og korte riller som på Harrekilde-stenen.

Den østligste rillesten (D) er imponerende. Den har to parallelle op til 170 cm lange riller. Begge er knust gennem selve rillerne. Foran midten af den inderste rille er der hugget en kun 15 cm lang, ret bred og ikke særlig dyb rille, og foran midten af denne lille rille sidder der en jernklump indmejslet i selve stenen.

Det er øjensynligt, at hele anlægget er symmetrisk opbygget over en nord-sydgående akse, og det er så godt som givet, at alle rillerne i det oprindelige anlæg har gået nord-syd.

I den centrale akse findes der i syd en tildannet sten (E), ligesom et bord, hvilende på ellipsen af hovedstore sten, og i nord lige udenfor ellipsen et ca. 2 m^2 stort areal dækket af tilhuggede, flade, ca. 25 cm store, røde heller (F).

Alleryderst i nord og øst ligger et bælte, dækket af indtil håndfladestore, slåede flade granitflager (G).

Bortset fra Boghvededyssen har de tre forannævnte storstenanlæg en række karakteristika, der går igen i dem alle tre:

- Grundideen i anlæggenes opbygning er ens.
- Centrale rillesten findes i dem alle tre.
- Rillerne går nord-syd.
- Som ydre afgrænsninger findes stentæpper af slåede, indtil håndfladestore granitflager.

Trekroner

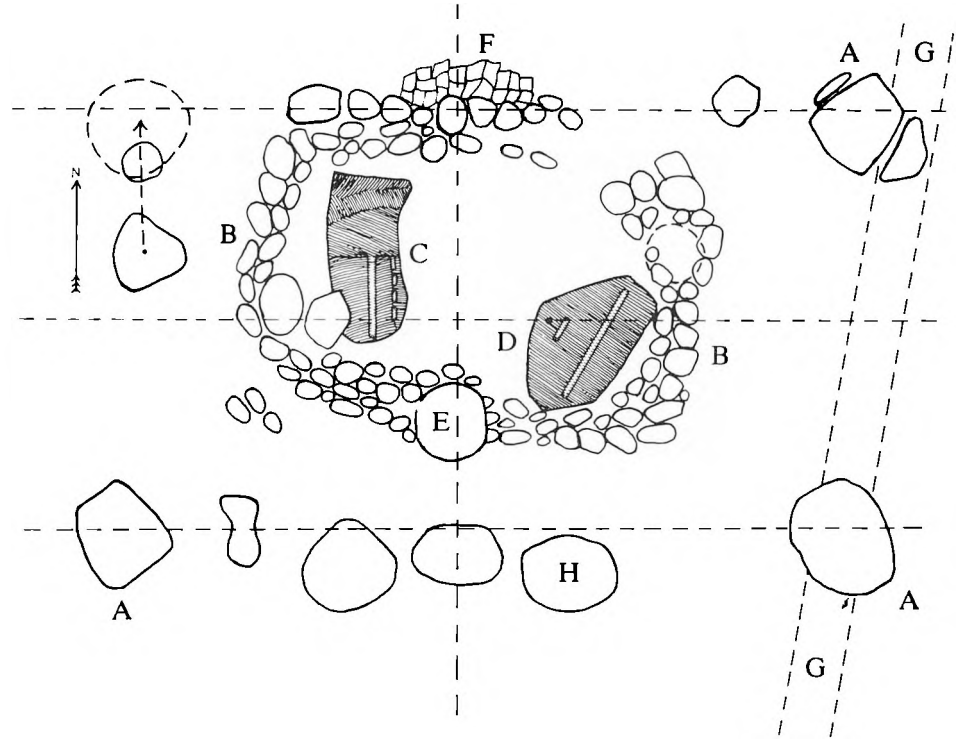

6. Stentæpper og granitflager

Utallige steder i Harreskovene træffer man på knap håndfladestore, slåede granitflager, hvis ene side er næsten flad, medens den anden side har en mere eller mindre tilspidset »slagbule«.

Flagerne indgår som vigtige elementer i de mange menneskeskabte anlæg.

Fra arkæologisk side betegner man disse granitflager som afslag og affald fra stenhuggerarbejde i forbindelse med fremstilling af kvadersten til bygninger, af skærver til veje m.m.

Denne forklaring duer imidlertid ikke, idet den ideelle vejskærve er stærkt kantet, og dens facon og størrelse skal være ligesom eller lidt over vore små tændstikæskers. Affaldet fra skærveslagning er småt og uensartet, nærmest som meget groft grus.

Afslag fra kvaderstenstilhugninger ligner heller ikke Harreskovenes granitflager. Kvaderstenstilhugninger og -afslag er nøje beskrevet af K. Høgsbro Østergaard i artiklen »Kvaderstensteknik« i årbøger for nordisk oldkyndighed og historie, årgang 1962, og det siges her bl.a.:

»Disse granitafslags udseende illustreres bedst af affaldslaget i tårnfundamentet i Brørup kirke. Øverst sås her et tykt lag af groft granitgrus omfattende dels skarpe korn dels ganske små, skarpkantede fliser« – »Under gruslaget iagttoges et metertykt lag af store afslag. Mange af dem har en meget karakteristisk, tresidet pyramideform og på kanterne af pyramidens grundflade ses svage spor af slag med et spidst redskab. På andre afslag ser man tydelige spor af kilehuller«.

Harreskovenes granitflager er derfor ikke affald, men er ved brug af en bestemt teknik fremstillet til helt specielle formål. Og her er det så heldigt, at man i flere tilfælde i skovene har fundet såvel råemner som produkter liggende lige ved siden af hinanden.

Og hvor og hvordan har man så brugt flagerne?

Stentæpper

Ved afskrabning af skovbund og overjord kan man adskillige steder frilægge ofte ganske maleriske stentæpper på en 6-8 m^2 hvor granitflagerne, ganske jævnt fordelt, ligger med den flade side opad og med den mere eller mindre tilspidsede underside forankret i den oprindelige jordoverflade.

Striber af granitflager

En del steder ligger flagerne i 1-2 meter brede bælter som stier eller færdselsbaner mellem rillesten, mellem sådanne og småmoser eller ligefrem som brænmer omkring moser, som det er tilfældet ved Ravnehøjsmose i Lille Harreskov samt op til Rønnemose og Caspars Dam i Nørreskoven.

7. Runde og halvrunde, stensatte gruber

Har man iagttaget spredte granitflager i nærheden af runde sænkninger i skovbunden, er man ofte på sporet af tragtformede gruber, hvis sider er sat af granitflager, der sidder tæt sammen i grubesiderne, ligesom i stentæpperne.

De runde gruber er registreret på et halvt hundrede lokaliteter, igen ofte tæt ved rillesten.

De varierer i størrelse fra ca. 1 meter i diameter og ½ meter i dybden og op til et par gruber, der er hele 5 meter i diameter og ca. 3 meter dybe. Den største grube ligger kun et halvt hundrede meter syd for monumentet »Kelleren« i Lille Harreskov. Gruben er især i bunden kraftig stensat af tilhugget granit.

Profiler gennem et antal af de bedst bevarede gruber har godtgjort, at selve bunden og halvdelen af siderne næsten altid består af en tæt lerskål. Herover, og trykket ind i leret, sidder et tæppe af tætsiddende, omkring håndfladestore, slåede granitflager med

den flade side ud mod gruben og med den tilspidsede side trykket ind i grubesiden.

Hvor gruben foroven går over i skovbunden, fortsætter flagerne; i et enkelt tilfælde i indtil hele 20 meters afstand fra selve gruben.

Bunden midt i gruben består somme tider af en flad sten, men kan også her og der være uregelmæssigt nedsænket. Mærkeligt nok ligger der i nogle tilfælde på bunden af gruberne een stor sten, der er tilhugget.

Foruden de runde gruber findes der i Harreskovene mange ejendommelige, halvrunde, stensatte gruber direkte opad halve storsten, der langs kanten bærer lange, halvlange eller korte rillesider.

Man står tilsyneladende overfor oprindelige rillesten, hvor man af den ene halvdel har høvlet eller skrællet store og små granitflager, indtil man er nået ind til rillen. Denne er altså ikke brugt som kløverille. men derimod som sporingselement. Derfor er den halve storstens afhuggede flade som oftest ret uregelmæssigt bølget.

Af de store og små afslag har man op til den halve storsten opbygget en stensat grube, oftest udelukkende lavet af granitflagerne, men ind imellem også sat af større eller mindre afrundede sten. I det sidste tilfælde er flagerne fra afhøvlinger brugt til at fremstille mindre stentæpper i kort afstand fra gruben. Denne særlige type gruber er ellers struktureret helt som de runde gruber med lerskål.

8. Værløse-kulturen

Hele det store rillestensmateriale fra Harreskovene er nu ved at blive revurderet af Rigsantikvaren og Nationalmuseets I afdeling, efter at det i løbet af 1983 er lykkedes at påvise et stort antal systematisk placerede stolpe- og stokkehuller omkring rillesten i Harreskovene.

Ved udgangen af 1983 synes man ud fra talrige gentagelser af enkeltelementer at kunne fremlægge følgende standard-modeller over anlægstyper i Harreskovene.

Model A. *Vier, altre, kultpladser i det fri*

Ved en række af de mellemstore rillesten er der ca. ½ m bag rillernes højeste punkt konstateret et rundt stolpehul, og i et cirkelslag med radius ca. 2 m findes et antal stokkehuller. Modellen fremgår af figuren.

I Knud den Stores engelske lov forbydes dyrkelse af kilder, stene og skovtræer af enhver art. I Guterloven hedder det: »Ingen må påkalde hverken holt eller høje eller hedenske guder, hverken vier eller stavgårde«.

En stavgård synes at være en indhegning, hvori der kan stå svære stolper, formentlig gudestøtter på kultstedet.

I Northumbriske præstelov omtales de hedenske kultpladsers indhegning: »Hvis der på nogens land er fredgærde omkring en sten eller et træ eller en kilde ...«.

Er model A et vi, omgivet af et fredgærde?

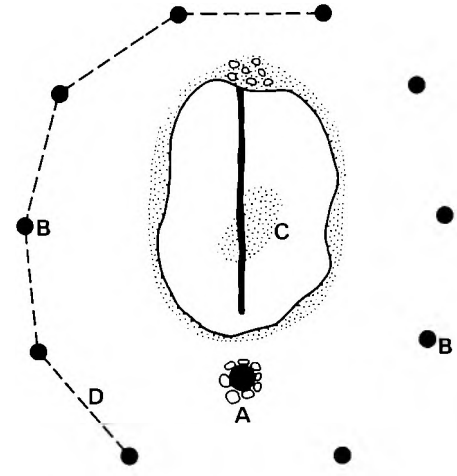

Model A. Et vi med fredgærde

A. Stolpe *C. Slibeflade*
B. Stokke *D. Fredgærde*

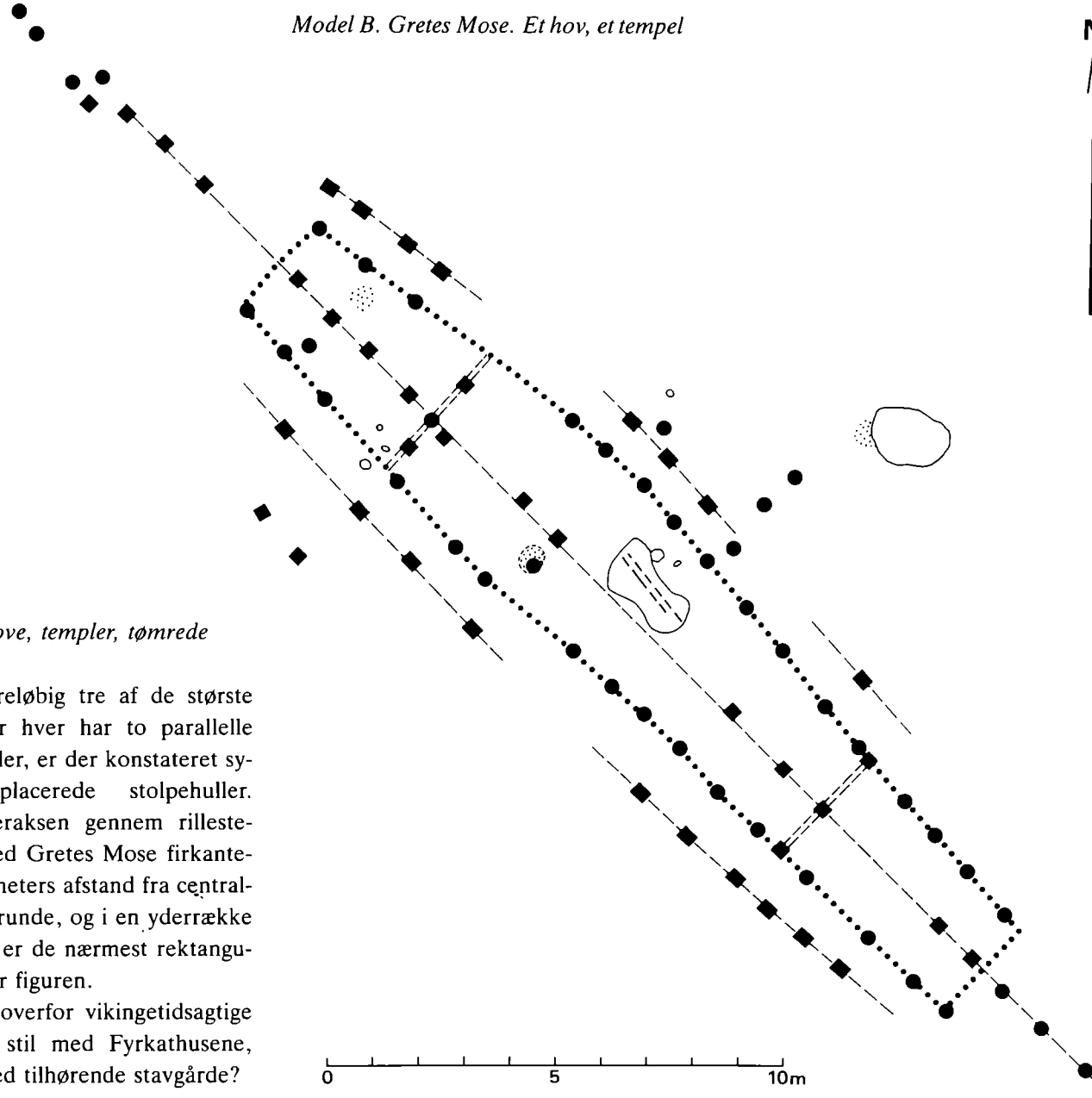

Model B. *Hove, templer, tømrede gudehuse*

Omkring foreløbig tre af de største rillesten, der hver har to parallelle rækker af riller, er der konstateret systematisk placerede stolpehuller. Langs midteraksen gennem rillestenen er de ved Gretes Mose firkantede. I nogle meters afstand fra centralaksen er de runde, og i en yderrække længere ude er de nærmest rektangulære. Jævnfør figuren.

Står man overfor vikingetidsagtige bygninger i stil med Fyrkathusene, evt. hove med tilhørende stavgårde?

Model C. *Halvrunde gruber, sat af slåede granitflager opad halv rillesten*
Knap ½ m bag midten af rillestenens buede bagkant er i adskillige tilfælde konstateret et rundt stolpehul, af og til afstivet ved brug af et antal nævestore natursten i en kreds omkring stolpen.

Desuden findes flere eksempler på stokkehuller i et cirkelslag omkring sten og grube som ved model A. Har vi her et andet, måske noget yngre anlæg, der er stokkesat? Tyskerne siger, at naturhelligdommene kunne være »umhaselt«. Fredgærdet (skigærdet) kunne altså bestå af nedhamrede hasselkæppe.

Model D. *Runde, tragtformede gruber*
Sat af slåede granitflager og med kartoffelstore natursten øverst og endelig omgivet af stentæpper, jfr. model E. I midten af gruben har der i en del tilfælde stået en pæl eller stolpe.

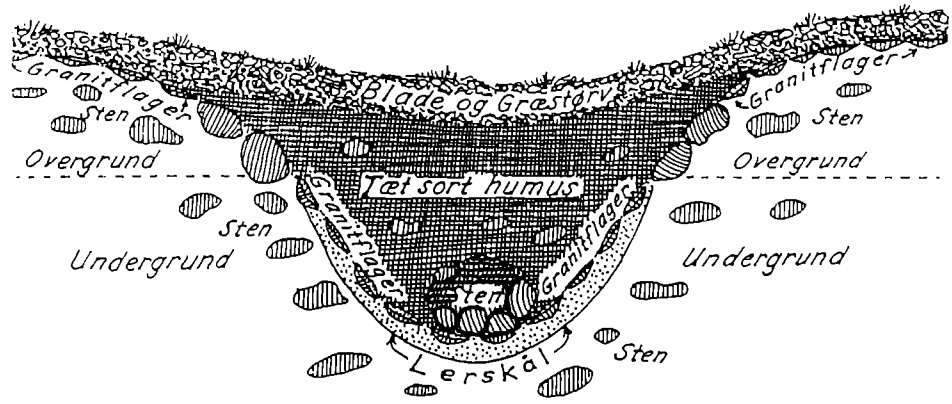

Model D. Rund, tragtformet, stensat grube

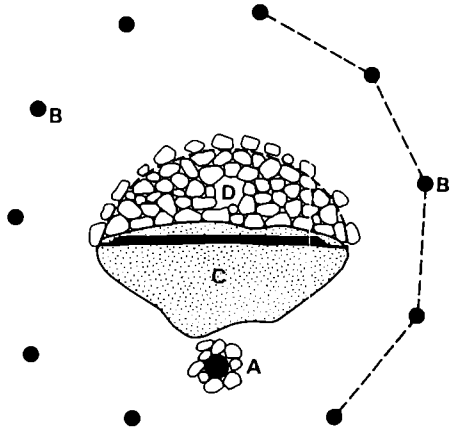

A. Stolpe
B. Stokke
C. ½ rillesten
D. Granitflager

Model C. Halvrund, tragtformet stensat grube

Model E. *Stentæpper af indtil håndfladestore, slåede granitflager*
På så at sige alle flagerne er den ene side plan, den anden side mere eller mindre tilspidset. En optælling af godt en snes kvadratmeter stentæppe fra mange forskellige lokaliteter viser, at over 80% af flagerne har den plane side vendende opad, medens den tilspidsede side er trykket ned i underlaget. Stentæppet er altså bevidst lagt af menneskehænder.

Stentæppe af slåede granitflager

Granitflager set fra siden

Rund, tragtformet grube

Man skal ikke glemme, at stolpen, stangen, pælen og stokkene spillede en afgørende rolle i Vikingetidens forestillingsverden. Det sted, hvor vi bor, hedder ikke for ingenting stadig vor bo-pæl. Vort oprindelige hjem er vor hjem-stavn. Vore bedsteforældres senge var forsynet med senge-stolper. Harreskovene lå oprindeligt i Stokkelund (senere Sokkelund) Herred og er vel ret beset skoven med de stokkesatte helligdomme og tømrede kulthuse og med stendyngehelligdommen Hørgen i midten – i dag tæt op ad Værløse Fægyde.

På det seneste er vi blevet opmærksomme på den meget store variation, der er med hensyn til rilletyper, både fra rillesten til rillesten, men også på hver enkelt af de største rillesten.

Det må synes indlysende, at de, der har mejslet rillerne i stenene, ikke blot for morskabs skyld har brugt op til tre forskellige rilletyper på samme sten og iøvrigt med diverse kombinationer i de enkelte rillerækker.

Står vi over for et tegnsprog på alder med runerne? Er vi ikke ved i Harreskovene på ejendommelig måde arkæologisk at bekræfte mange af de førkristne elementer, som Rigsantikvar Olaf Olsen opregner i sin doktordisputats »Hørg, hov og kirke« fra 1965??[3]

Så sent som i februar måned 1984 har Nationalmuseets I. Afdeling i en redegørelse, bilagt en række expertudtalelser, på ialt 22 tætskrevne sider afvist samtlige de anlæg, der er beskrevet i denne bogs afsnit I under punkterne 2 til 8.

En række medarbejdere fra Værløse museum og forfatteren, ialt otte fritidsarkæologer, står derfor nu op imod ialt otte fagarkæologer samt en geolog fra Jylland.

Når vi ikke desto mindre er ved godt mod og fortrøstningsfuldt ser fremtiden og dens afklaringer omkring rillesten m.m. i møde, skyldes det, at 1. vi har konstateret tætte brolægninger af godt nævestore sten under tre store rillesten, 2. har påvist stolpemærke A som model A i ti tilfælde, heraf to stensatte, 3. har påvist stolpemærke A som på model C i fem tilfælde, heraf tre stensatte, 4. har fundet trækul nu ved tolv rillesten, 5. har vished for efterslibninger af rillesiderne i otte tilfælde, 6. har kunnet samle knuste rillesten af diverse stumper, uden at der mangler eet eneste stykke, i ni tilfælde og 7. har tre sikre tilfælde, hvor forvitringsgraden af rillesider og brudflader ikke er samtidige.

Mon ikke, der er ved at tegne sig en »Værløse-kultur«?

Rillekombinationer i Harreskovene

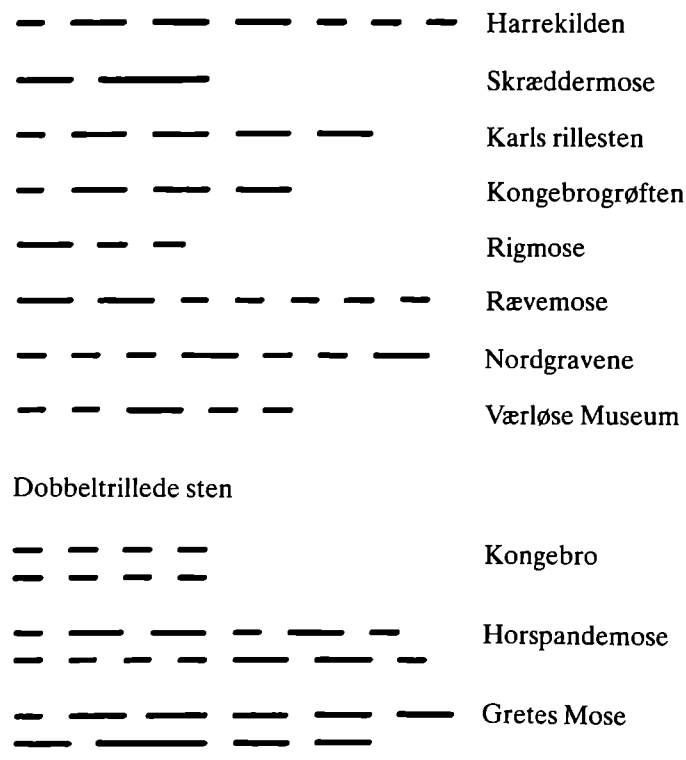

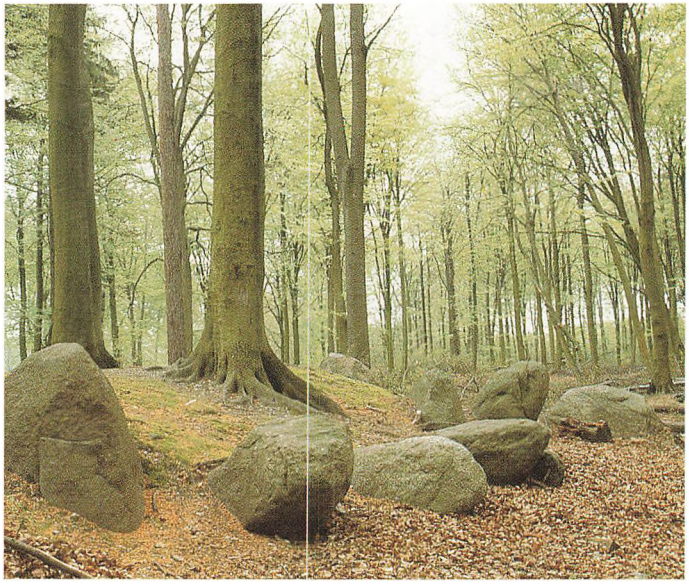

Boghvededyssen i Nørreskoven, forår

Skrænt mod Furesøen

Studekrogshus. Jonstrup Vang

Særpræget rillesten i Ryget Skov

II. Omkring middelalder

1. Hulveje

I Harreskovene – såvel som i de fleste andre nordsjællandske statsskove – træffer man på dels lange, dels korte fordybninger, der skærer sig ned i terrænet. De kan forløbe enkeltvis, i parallelle strøg eller i vifteformede figurer på hældninger ned mod gamle overfartssteder ved søer eller vandløb.

Sådanne hulveje viser store områders tidligere hovedfærdselsårer mellem administrative eller religiøse centrer og viser interessante relationer til fortidsminder, rillesten og overfartssteder.

De største koncentrationer af hulveje findes ved Fiskebæk i Nørreskoven, i Ryget skov ved Farum søs sydvestlige del, i Harreskovene ved Sandskredet ned mod Bagsværd, i Egebjergene, ved Hejrebakken og ved de to vadesteder Harrevad og Gisselfeldbro.[4]

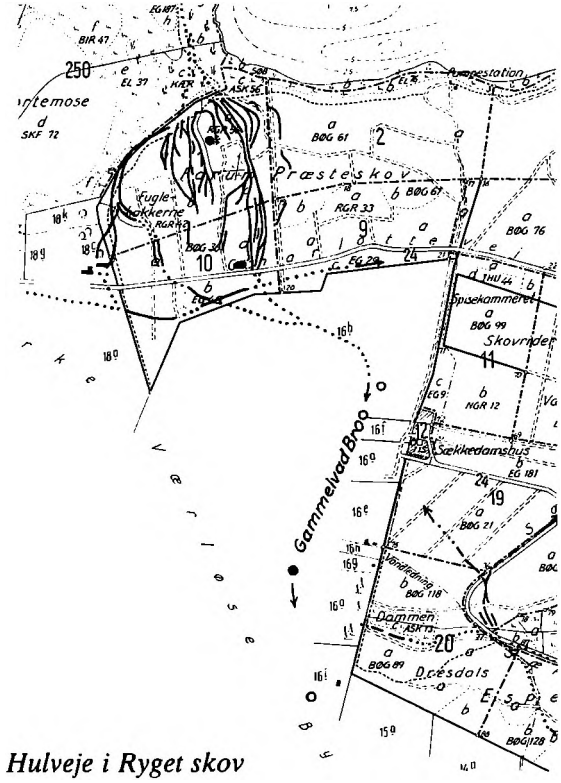

Hulveje i Ryget skov

Hulvej i Ryget

2. Harrevad

Hvor den middelalderlige vej Hørsholmvejen, der gik fra Lejre-Roskilde over Fiskebæk til Øresundskysten, skærer Værebro å, ligger lokaliteten Harrevad, og her kan man i fire trin udrede vejforløbet over åen gennem mere end 4000 år.

a. Nordvest for den nuværende vej ses et vad, bestående af et ca. 3 meter bredt og 5 meter langt stendække tværs over åen af godt hovedstore sten med flade trædesten i den ene side. Det stenlagte vad går i begge ender over i en risvej, bestående af et tykt lag kvas og ris, holdt på plads af mange ca. ½ meter lange, lodret nedrammede stokke, regelmæssigt fordelt over vejbanen. Denne såkaldte vase har øverst været forstærket med sten og, ejendommeligt nok, med talrige ca. 3x4x10 cm store stykker af tyk skorpebark af skovfyr. De fyrretræer, stykkerne stammer fra, må have været adskillige hundrede år gamle.

b. Sydøst for den nuværende vej er der en dæmning, der fra hver side har ført ned til selve åløbet, hvorover der sandsynligvis har været en solidt bygget træbro, der nu er rådnet bort, så der i dag ingen spor findes af den.

Dæmningen har været ca. 1 meter høj og har nedefra bestået af en vase af kvas og ris på 30 cm, herefter 15 cm gråt sand, efterfulgt af 5 cm blåler, 15 cm gult ler, 15 cm gråt sand samt et dæklag af kartoffelstore sten. Selve vejbanen på knap 2 meters bredde har i siderne været støttet af ca. 35 cm brede afstivninger af organisk materiale. På hver side har der yderst været ca. 1 m brede skråninger.

c. Før den nuværende vej blev anlagt fandtes indtil ca. 1960 en kompakt stenbro, der nederst og under åens vandstand i hver side havde en halv flækket bøgekævle med den runde side nedefter. Herover to skifter af tilhuggede kvadrer i dimensionerne 75x40x30 cm, holdt sammen af jernhager, faststøbt i runde huller i kvadrerne ved hjælp af bly.

Som dæklag på selve broen lange tilhuggede stenbjælker lagt tæt ved siden af hinanden og på tværs af åløbets retning.

I hvert af broens fire hjørner mod land sidemarkeringer af godt 1 meter høje og svagt buede, tilhuggede sten.

Selve åløbet under broen har været stenlagt.

Der er det interessante ved de lodrette stenkvadrer i hver side, at de synes at have været genbrugskvadrer, eventuelt fra det nærliggende Knardrup kloster, der blev nedrevet kort tid efter Reformationen. Kvadrerne er nemlig så nøjagtigt tilhugget og med prikhuggede flader, at man aldrig ville have lavet så stort et arbejde på sten, der blot skulle bruges til en bro.

d. Endelig har man den nuværende ucharmerende bro af sten og jord omkring et gennemløb af cementringe.

På østsiden af den nuværende bro og inde i unge rødgraner ses tydeligt en hulvej, hvor de to hjulspor er belagt med mindre sten. Da afstanden mellem hjulsporene kun er 1 meter, har denne vej sidst været benyttet til vogne fra nyere tid med skråtstillede hjul. Oldtidens hjulafstand var 2 alen, idet hjulene dengang var lodretstillede.

3. Harrekilde

I Harreskovene har man kendskab til to-tre kilder. Den interessanteste er Harrekilden.

I Store Harreskovs indre i nuværende afdeling 171 kan skovens folk huske, at en kilde for år tilbage vældede frem af jorden tæt op ad en meget stor og smuk, men knust, firkantet granitblok.

Kilder og store sten ude i naturen

har fra de ældste tider haft en stærk tiltrækningskraft på mennesker.

For kilders vedkommende lå det mærkelige i, at rigeligt og klart vand vældede frem af jorden, og at dette vand ofte var i besiddelse af en livgivende kraft. Året rundt, det være sig på varme sommerdage som på kolde vinterdage, havde kildens vand omtrent samme temperatur, kun ganske få grader over frysepunktet.

For store stens vedkommende har mennesket siden yngre stenalder knyttet sig til de sten, som lever, når mennesket dør, og som sørger for menneskets fortsatte trivsel efter døden, så længe stenene består.

En gennemgang af litteratur og overleveringer om kilder viser, at mange af dem betragtedes som hellige, og at de besad helbredende kræfter, især på bestemte dage i året, hvor de blev opsøgt. Disse dage var f.eks. midsommeraften den 23. juni, men også Valborgsaften den 30. april, begge datoer med tilknytning til ældgamle, hedenske midsommer- og forårsfester. På disse faste dage var så mange mennesker forsamlede, at der i tilknytning til kildefesterne kunne opstå kildemarkeder.

De ældste vejstrøg i form af hulveje har ofte ført frem til kilder.

Hovedbesøgstiderne herhjemme, Sct. Hans aften og Valborgsaften, falder begge sammen med blusbrændinger. Bålet er det ældste udtryk for værn mod vilde dyr om natten og for fest, og bålet har haft fast tilknytning til hedenske naturfester. Bålet skærmede mod brand i sæden, og i det hele taget har ilden en skærmende og rensende indflydelse og var knyttet til frugtbarhedskulten.

Harrekilden med hørg og sakralriller

Ligesom naturen var fyldt med stærke kræfter midsommeraftenen, sådan var kildevandet det også, og syge og svagelige mennesker opsøgte kilderne i den disede sommernat.

I årtusinder har det været skik og brug, at man kastede sten og pinde til stor-stenen og til kilden for at øge disses kraft til at hjælpe mennesker.

Efterhånden går denne oprindelige skik over til at blive afløst af henlæggelse af enkeltsten til den dynge eller hørg, man lagde foran kilden og stenen, og som bestod af knap hovedstore sten. De henkastede pinde kunne danne hele kvasdynger, de såkaldte stikke-hobe.

At det netop var sten og pinde, man brugte, var ikke tilfældigt, idet såvel stenen som kæppen er menneskets oprindelige forsvarsmiddel. Står man endnu den dag i dag foran en glubsk hund, er ens umiddelbare reaktion at ønske sig en sten eller en stok som forsvarsmiddel.

Efter kristendommens indførelse så kirken sig nødsaget til at sætte ind imod de hedenske helligdomme, og Knud den Store udsteder da også 1025 det bud, at »vi forbyder al hedenskab. Hedenskab er det, når man dyrker ... kilder eller stene.«

Går man i dag ud til Harrekilden i Store Harreskov, hvor såvel kilde, stor-sten som hørg er frigravet, ser man, at der foran kilden ved den store stenblok er afdækket en stendynge, der er pænt bygget op af ca. 25-30 mellemstore sten. Dyngen er ikke konstrueret, men lå sådan ved afdækningen. Stikkehoben er vel rådnet bort i tidens løb, men den mose, der ligger lige bag kilden, hedder på skovkort fra 1881 ejendommeligt nok Pindemose. En oldtidshulvej ses tydeligt i den tilstødende bakke. Her ligger der også et ca. 1½x3 m stort stentæppe af tildannede 5-10 cm store granitflager, og direkte opad stentæppet findes en grube med trækul i.

Ca. 50 m vestligere, i siden af en væld-bakke, ligger en ganske lille, i diameter ca. 40 cm stor, stensat brønd, der måske har været en lille offerbrønd.

Ca. 100 m nordvest for Harrekilden kunne Heinrich Werther, tidligere skovløber ved Sandskredshus ved Bagsværd, fra sine unge år huske, at der ved lyshugst i skoven pludselig spirede en mængde Digitalis (fingerbølplanter) frem. Nu er stedet tilplantet med tætte, unge rødgraner, men ved rydning af et område på ca. 40x40 meter for graner og efterfølgende kulegravning af jorden i 1979 indtraf i løbet af kun et års tid det særsyn, at den lille lysning blev tæt bevokset med Digitalisplanter, der i 1981 blomstrede i røde, lyserøde og hvide farver.

Digitalisplanten er ikke hjemmehørende i skov og sjældent vildtvoksende i Danmark. Den er indført i tidlig middelalder, vel af klosterbrødre, og udtræk af bladene har været brugt i medicinen, især mod hjertelidelser.

Mellem Harrekilden og Digitalisarealet ligger skovvejen »Klosterbakkevej«, der udgår fra Fægyden og »Klosterbakken«, og som i nordøst ender ved ejendommen Kulhus, der for ca. 100 år siden var overførsterbolig, d.v.s. skovdirektørbolig. Under omlægning for nylig af gulvet i sidelængen til Kulhus stødte man på svære granitfundamenter, der må have hørt til et bastant bygværk forud for Kulhus.

Da der i det her berørte område af Store Harreskov også er fundet den meget sjældne plante, læge-kvæsurt, spekulerer man på, om et nu glemt katolsk kloster kan have ligget et sted her forud for Reformationen.

Den store sten ved Harrekilden var efter afgravning af et ca. ½ meter tykt lag af jord og humus kløvet ud i tre store og to små stykker ved brug af korte, ca. 5 cm lange kilehuller af den romanske type, der blev bragt hertil af Romerkirkens folk i 1100-tallet, og som endnu bruges den dag i dag af

stenhuggere ved udkløvning af sten til praktiske formål. Alle fem brudstykker lod sig let samle til den helhed, som stenen i dag fremtræder i i skoven.

Men tværs over stenen, i den trediedel af den store blok, der vender ud mod kildevældet og hørgen (stendyngen), findes tre kortere og tre korte riller på stribe, alle slebne i siderne og i rundingerne mod stenens store overflade. Disse rillers længde, struktur og forvitring gør, at de ikke er kløveriller, men snarere er forhistoriske og sakrale, jfr. de tidligere beskrevne rillesten.

Foranstående iagttagelser giver begrundet formodning om, at Harrekilden er en ældgammel helligkilde, og at den og dens omgivelser har været søgt af mennesker i rituel og helseøjemed både i hedensk og katolsk tid.

Man synes på stedet at have brændt blus og kastet sten og pinde til naturhelligdommen. Ceremonier og frugtbarhedskult har efterladt sig de synlige ting, man endnu i dag kan se ved at gå ud til stedet.

4. Løv-engen

Gennem middelalderen var det i fællesskabets tid en selvfølge, at land- og skovbrug drev det såkaldte kombinerede jordbrug på sine arealer.

I skovene betød det, at man på lavereliggende arealer med f.eks. ask, lind og ælm tyndede disse træarter kraftigt og samtidig skar sidegrene og også toppe af træerne, hvorved der opstod en såkaldt løv-eng.

På denne høstede man græs til hø på jorden, og samtidig »hamlede« man, dvs. med krumme løvknive skar man år efter år grene og toppe af, stakkede dem og tørrede herved kviste og blade, som man også gav dyrene at æde.

De samlede foderenheder fra græs og trævækst var på denne måde næsten lige så store som fra middellandbrug i dag, idet man jo udnyttede to horisonter i jorden. De øverste 10-15 cm til græsproduktion og de næste ca. 35 cm til produktion af kviste og blade.

I afd.134 i Lille Harreskov har man for en halv snes år siden lavet en løv-eng i ask. Om foråret og sommeren er der en egen stemning i den særprægede landskabstype, og råvildtet ynder at opholde sig i løv-engen.

Meningen med løv-engen var at fodre Vestskovens skotske højlandskvæg med produkterne fra løv-engen, men højlænderne, der var vante til foderpiller og andre moderne foderemner, rynkede på næsen ad det sære Harreskov-foder, som de først ville æde, når de nærmede sig sultegrænsen og derfor gik omkring og brølede.

Da vi ville blive meldt for dyremishandling, svigtede modet os, og vi opgav denne fodertype fra fortiden, men vi havde da fået bevis for, hvorfor det i gamle dage blev kaldt for nød-foder.

III. Nyere tid

I 1915 blev skovvæsenets kort forsynet med en række lokalnavne, som daværende skovtaksator Fr. Krarup fandt frem til på de ældste kort i Rigsarkivet, Matrikelarkivet m.m. Disse gamle navne kan fortælle meget om det, der gennem de seneste århundreder er sket i skovene.

1. Svenske Vold og Svenske-bøgene

I sydsiden af Store Harreskov og umiddelbart øst for kommunegrænsen mellem Værløse og Gladsaxe kommuner, ligger ned mod Gl. Hareskovvej et ca. 3 hektar stort areal på en sydvendt skråning, kaldet Lejrens Indelukke. Arealet er omgivet af en 0,5-1 meter høj jordvold, fra gammel tid kendt under navnet Svenske Vold. I direkte tilknytning hertil og vest for Svenske Vold ligger oppe på et højereliggende plateau et område, der på gamle kort hedder Lejrens Bakke. Mundtlige og skriftlige overleveringer sætter de to områder i forbindelse med den svenske hærs belejring af København i årene 1658-60 under ledelse af svenskekongen Karl X Gustav.

Under skovarbejde, plantningsarbejde og gravninger i den pågældende del af Store Harreskov har skovløbere på skovdistriktet og andre gjort følgende iagttagelser:

a. I begyndelsen af 1950'erne har skovløber Heinrich Werther, Sandskredshuset, samt lærer Gade, boende i Hareskovby, inden for og lidt uden for Svenske Vold, fundet tre hestesko af jern af ganske speciel udformning, svarende til den her gengivne skitse, og som svar på en forespørgsel på Landbohøjskolens afdeling for beslaglære m.v. efter indsendelse af een af hesteskoene, har skovdistriktet modtaget følgende skriftlige redegørelse:

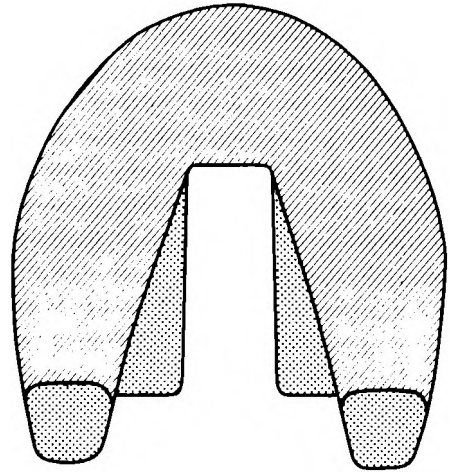

Svensk hestesko

»Skoen fra Svenske Vold er en typisk sko af gammeltysk type. Denne skotype kaldes i Danmark for svenske sko, fordi de svenske hærstyrker bragte skotypen hertil fra Tyskland.

Hvornår denne skotype kom til Danmark vides ikke eksakt, men fra Næsbyhoved Slot, der blev ødelagt i 1535, er der i ruinerne fundet sko af gammeltysk type. Dette er det eneste fund gjort så tidligt, og skoen antages først at blive almindeligt kendt efter 1660.

I omegnen af København findes ofte i større mængder samme steds svenske sko fra tiden 1657-60.

De svenske militærbeslagsmede er i Tyskland under krigene der blevet gjort bekendt med sko af gammeltysk type. Derefter gik de svenske hærstyrker over til at anvende dette beslag. Derfor finder man afslidte og kasserede sko af denne type langs de marchveje, svenskerne har anvendt i Danmark.

Den fundne sko fra Svenske Vold

må med stor sandsynlighed siges at have været anvendt i de svenske hærstyrker (skoen afviger ikke fra sko, som vides at have gjort dette) og må således siges at stamme fra tiden 1657-60.«

I 1957 var skovløber Werther inde på Kungliga Rustkammaret i Stockholm, og ved direkte at sammenligne hesteskotypen fra Store Harreskov med skoen på Karl X Gustavs udstoppede hest på museet fandtes total sammenfald mellem hestesko-typerne.

b. Nordvest for Svenske Vold ved området »Lejrens Bakke« stødte skovløbere under arbejdet med plantning af ny egeskov i 1940'rne her og der på tre-fire sodsværtede sten, anbragt i kreds. Da der blev fundet mange sådanne sorte, indtil hovedstore sten i små kredse, er det nærliggende at sætte fundene i forbindelse med bålpladser brugt af de svenske tropper.

c. Lige nord for Svenske Vold, i kanten af »Hans Peders Mose«, stødte skovløberne under gravearbejde på stykker af form og størrelse som skiver, skåret ud af en stor lagkage. Ved ituslagning havde klumperne en mørkebrun skorpe, men indvendig bestod skiverne af hvidt hjortetalg, der ved henliggen i fri luft hurtigt smuldrede og faldt hen. De fundne skiver svarer ganske nøje til det hjortetalg, man har brugt til indsmøring af seletøj og støvler.

d. Sagn eller overleveringer hos gamle lokale borgere fortæller om de »tyste ryttere«, altså de tavse eller stille ryttere på Sandskredsvejen mellem Svenske Vold og lokaliteten Stralsund ved Skovbrynet station, og en gammel kone fortalte en dag skovløberne, at de nok for tiden arbejdede på det sted i skoven, der i folkemunde hed »Svenskens Udkig«.

e. Om Svenskekrigenes tid 1658-60 hed det for nogle år siden i en lokal avis (i uddrag):

»Det var en kold januardag i 1658. Bælterne var tilfrosne, og ganske overraskende kunne svenskekongen og hans mænd uhindret drage mod København. Rygtet om de fremmarcherende svenske bataljoner ilede imidlertid i forvejen, og ved ankomsten til København fandt de byens porte lukkede.

Dette blev optakten til en belejringstilstand, der kom til at strække sig over 1½ år. I deres spraglede uniformer slog de svenske tropper sig ned i en ring omkring hovedstaden. I Mølleådalen ved Fiskebæk og i skovene ved Værløse og Hareskovby opførtes volde og indhegninger, som soldaterne hurtigt fik befæstet med kanoner og slynger.

Værløse-Farum bønderne skælvede under overmagten. Belejringen føltes næsten endnu mere umenneskelig i de områder, hvor tropperne lå afventende, end i selve hovedstaden. De to svenske bataljoner, som havde slået lejr i Hareskoven, fældede omgående store skovarealer, som anvendtes til lejrpladser og folde for soldaternes heste, og i skovens udkant opførtes et stort voldanlæg. Herfra drog de svenske soldater på plyndringstogter til Værløse-gårdene. Først i år 1660 rømmede de svenske soldater egnen.

Området bar på dette tidspunkt uhyggelige spor efter svenskernes hærgen: Afbrændte skove, bønderne efterladt i armod og ødelagte gårde. Og der skulle gå mange år, før det lykkedes at genopbygge Værløse landsby.

Endnu i dag vidner området om svenskernes besættelse. I Hareskoven ligger »Svenske Vold« stadig bevaret, kun gennemskåret af Hareskovbanens spor. Denne egn benævnes stadig »Stralsund« efter de svenske bataljoners hjemsted. Og da en af Hareskovbanens stationer skulle døbes,

talte mange røster for at navngive den nuværende Skovbrynet station »Stralsund«.«

f. Efter Svenskekrigen 1658-60 blev der foretaget en række synsforretninger vedrørende skovenes tilstand, og stiftsamtmand v.Körbitz indsendte 1669 en »Underdanigste Relation om Kiobenhaggns Ampts Schouffuis Befindelsze Anno 1660 straxen efter Freden war slutted ...«.

Det hedder heri bl.a.: »Hareschouff er gandsche forhugget och ingen synderlig Threer udj, kand i det høyeste fedis halffembtesindstiuge Suin, naar wor Herre will giffue goed Olden.«

I Nørreskoven var tilstanden den samme. I afd.45B ud mod Furesøen findes endnu ca. 300 år gamle »svenskebøge«, der er efterkommere efter den nye bøgeskov, man anlagde efter Svenskekrigene.

Svenskebøgene er administrativt fredede og fremtræder som en urskov af døende bøgetræer, hvor væltede, knækkede eller hule træer får lov til at ligge på skovbunden. Spætter hakker i stammer og grene, og fyrsvamp ses overalt.

2. Syvstjernen og parforce-jagttiden

Et af de mest karakteristiske træk ved Harreskovene er de snorlige veje, der i terrænet løber sammen i »stjerner« på højereliggende steder. De mest markante bærer navnene »Femvejen« og »Syvstjernen«.

Dette omfattende vejsystem er ca. 300 år gammelt og er oprettet på Christian V's tid til brug for den specielle jagtform, der hedder parforcejagt, og som kongen havde lært at kende i sin ungdom under et ophold ved Solkongens hof i Frankrig.

Det drejede sig om jagt på kronhjort fra hesteryg og uden brug af skydevåben. Støttet af et talstærkt jagt-

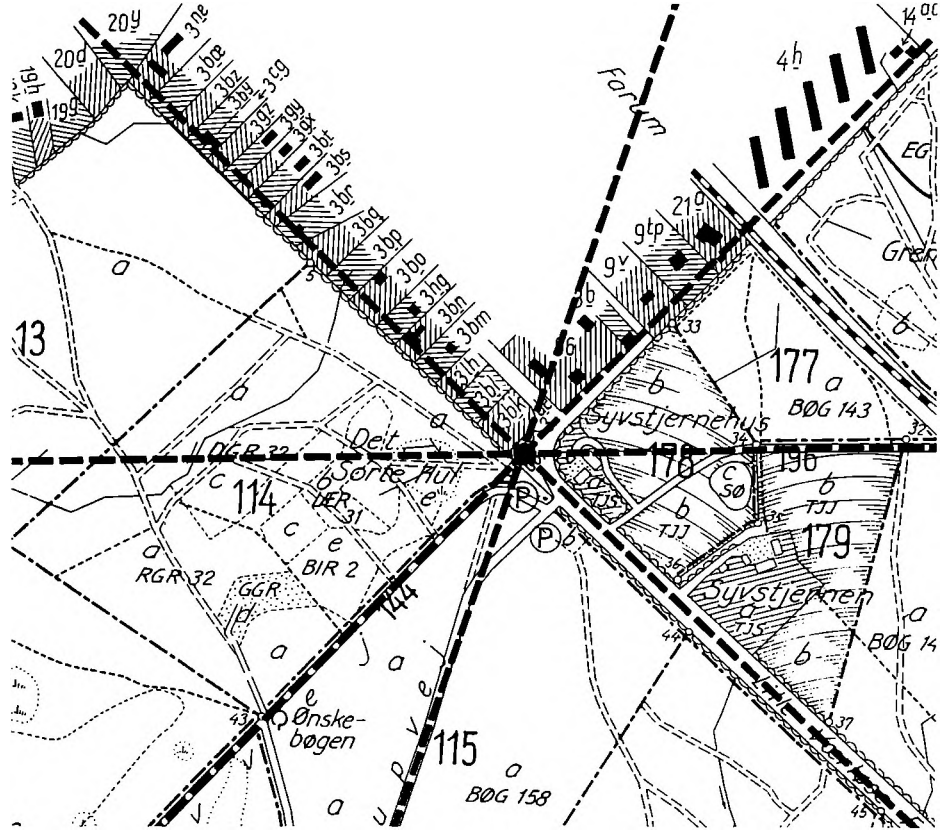

Syvstjernen

personale og et hundekobbel, der hed Meuten, optog man i vildtbanen, der bestod af et flere tusind tønder land stort skov- og moseterræn, forfølgelse af en specielt udpeget og stor kronhjort.

I farvestrålende klædninger og med gjaldende toner fra store, snoede parforce-jagthorn, og med hundenes glammen som ledetråd, jagede man i lang tid kronhjorten over stok og sten. Tabte man sporet af hjorten, red man ad jagtvejene ind til den nærmeste »stjerne«, og ved at holde udkig fra den forhøjning, der fandtes i stjernerne, ned ad den jagtvej, der forekom at være nærmest foran hundedrevet, kunne man pludselig se hjorten skære jagtvejen et stykke nede. Red man herefter hurtigt ned ad den næste jagtvej foran hjorten, fik man atter direkte kontakt med den, og jagten på den var genoptaget.

På et eller andet tidspunkt blev hjorten så udmattet og forpustet, at den standsede op, og med hundene og jagtpersonalet i kreds omkring hjorten, steg hædersgæsten af sin hest og nærmede sig den »stillede« hjort for skråt bagfra med hirschfængeren, et 30-40 cm langt, smukt forarbejdet, kort stikvåben, at »fange hjorten af« med et stød i hjertet.

Dette højdepunkt på selve jagten krævede stort snilde og kendskab til dyrets psyke og anatomi og var nu og da direkte livsfarligt, idet hjorten jo var ved fuld bevidsthed og naturligvis ville forsvare sig med sit gevir. Det påstås, uden at det nogensinde er bevist, at Chr.V efter en parforcejagt i Dyrehaven, og under affangning af en stor hjort, blev så ilde tilredt af dens gevir, at han kort tid efter døde heraf. Da en monark ikke kunne lide en så forsmædelig død, siger historiebøgerne gennem tiderne intet herom.

Chr.V's overjægermester hed Vincent Joachim Hahn. Kongen forærede ham landsbyen Tøbberup ved Herlev. Selve byen blev nedlagt, og Hahn oprettede i stedet sædegården Hjortespring. I de nærliggende Harreskove har Hahn haft let ved at indrette og afprøve en vildtbane til parforcejagter, og i dag har vi været i stand til i ganske betydelig grad at rekonstruere Harreskov-vildtbanens omfattende system af jagtveje og stjerner.

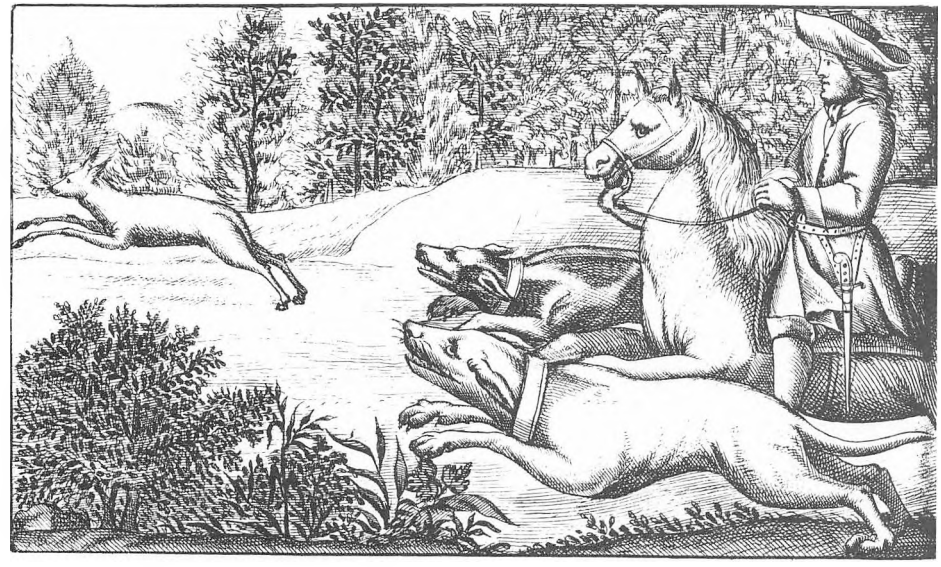

Glammende hunde under parforce-jagt

På de afbildede kort side 32 og 35 ses Syvstjernen, der synes at have været den stjerne, hvortil der førte flest jagtveje.

Jagtvej nr.1 har forløbet langs den nuværende villavej Grankrogen mod nordøst og har fortsat langs skovkanten og stengærdet ud mod Kollekolle.

Vej nr.2 er skovvejen Syvstjernevej i retning mod Kulhus. Nr.3 er den offentlige asfaltvej Fægyden mod Hareskovby. Nr.4 er den offentlige asfaltvej Ballerupvej mod restaurant Skovlyst.

Nr.5 er skovvejen Måløvvej, der med afbrydelser i dag fortsætter gennem hele Jonstrupvang og tilmed fortsætter udenfor skovdistriktet i den nylig moderniserede villavej Fuglehavevej helt ud til Jonstrupvej. Herfra og til Kollekolle har der altså gået en snorlige jagtvej på henved 5 kilometers længde.

Jagtvej nr.6 har gået direkte mod vest og kan ses på Videnskabernes Selskabs kort over Københavns amt fra 1766, men i terrænet syntes alle spor at være udslettet. I forbindelse med studier af parforcejagten herhjemme har lektor P.Chr.Nielsen i Hørsholm imidlertid fundet ud af, at selve ridesporene i midten af de sandsynligvis dengang 15-20 m brede jagtveje var 5-6 m brede og således befæstede og udlagt, at de lå i afgravninger eller nedskæringer, hvor de passerede bakketoppe i terrænet, medens de lå på dæmninger og opfyldninger, hvor de passerede moser eller lavninger med blød bund.

Umiddelbart vest for Syvstjernen findes et lille mosehul, der hedder »Det sorte hul«, og en nøjere undersøgelse har vist, at der midt gennem denne lille sump har været anlagt en meget tydelig ca. 1 m høj dæmning i retning øst-vest, samtidig med at der på begge sider af »Det sorte hul« ses svage nedskæringer i skovbunden. Beviset foreligger hermed for, at jagtvej nr.6 har eksisteret, og at den gik vestpå ud til Hejrebakken ved Søndersø, hvor der dengang har været en storslået udsigt, og hvor hjortene har kunnet lide at opholde sig i de uvejsomme og lavereliggende siv- og mosearealer mellem Søndersø og Lille Harreskov.

Jagtvej nr.7 har gået mod nordvest langs skovkanten og langs med stengærdet.

Endelig har der i sin tid ligget en jagtvej nr.8, der gik nordpå i direkte fortsættelse af Ballerupvej. I dag erkendes den endnu tydeligt i den sydvestlige del af Nørreskov som Skolekrogsvej gennem Skolekrogen.

Ganske naturligt må man studse over, at ikke syv, men altså 8 gamle jagtveje har haft centrum i Syvstjernen, og at der har været ikke fem, men seks jagtveje ved Femvejen i østsiden af St.Harreskov.

Dette skyldes, at den samlede vildtbane havde een, central hovedstjerne, og udenom denne og i retning med uret nummererede man bi-stjernerne som Eetstjernen, Tostjernen, Trestjernen o.s.v.

Femvejen var altså den femte stjerne udenom hovedstjernen og Syvstjernen periferi-stjerne nr.7.

Den samlede og mange tusinde tønder land store vildtbane bestod af skov-vildtbanen i Harreskovene plus den åbne vildtbane i Københavns vestegn, i det område, som den nye Vestskov nu er en del af.

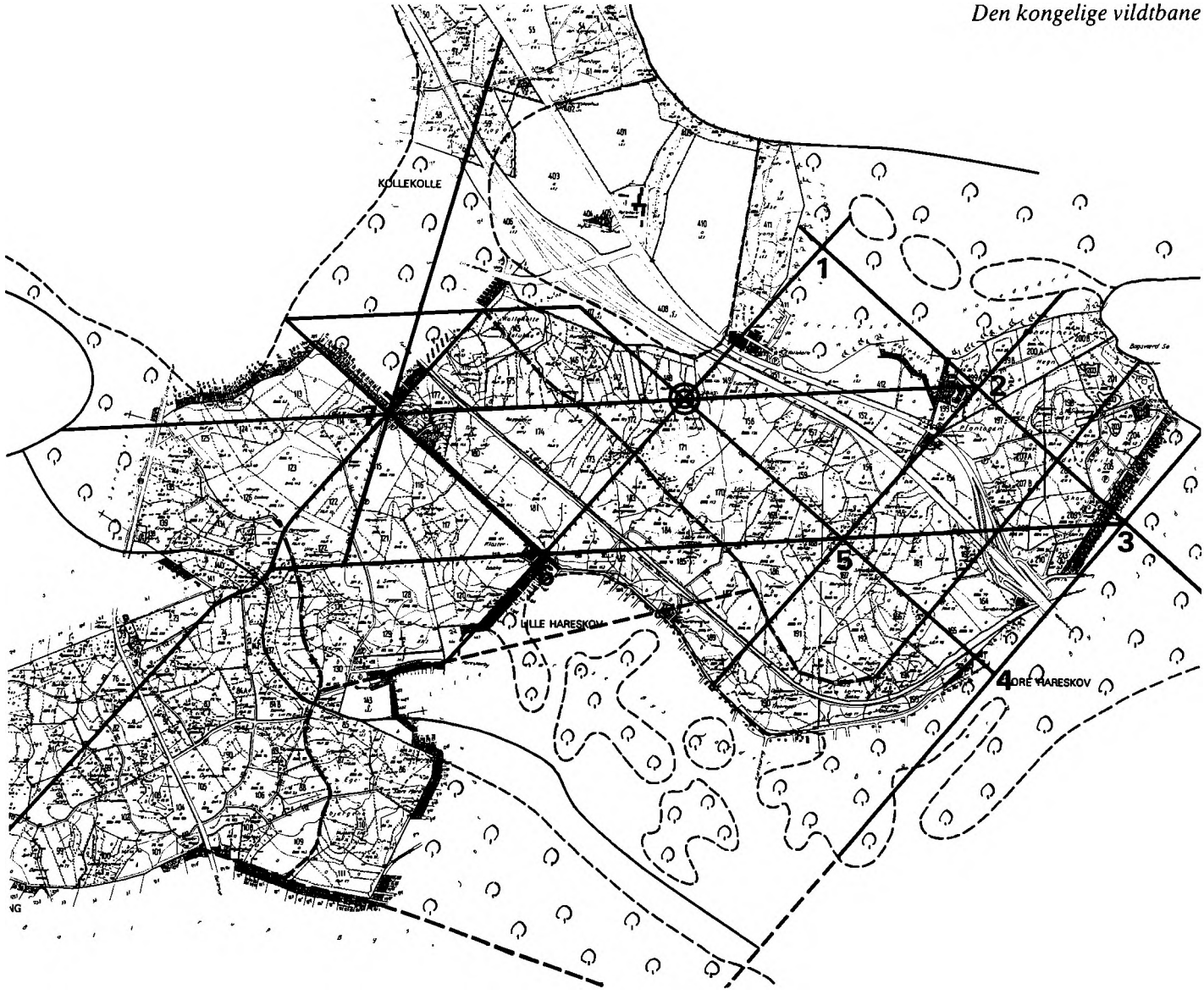
KOLLEKOLLE
1
2
3
4
5
LILLE HARESKOV
ORE HARESKOV

Vildtbanepælen ved Køge-Bugtmotorvejen

En række smukke vildtbanepæle af granit, tildannet og med indhugget krone, kongeligt navnetræk og tekst, ses endnu en del steder i Vestegnen, hvor de markerede ydergrænsen for den hegnede vildtbane. Nævnes kan vildtbanepælen mellem Tranegilde og Ishøj vest for og opad Køge-Bugtmotorvejen, en pæl ved Gulddyssegård øst for Jyllinge og en i haven til Katrinebjerg ved Sengeløse.

3. Agernhaver og indelukker

I løbet af det 17. og 18. århundrede forværredes tilstandene i Kronens skove i Nordsjælland i betydelig grad som følge af landbrugets ret til græsning af kreaturer i skovene, retten til at sende svin på olden og den umådeholdne hugst af træ til anvendelse i husholdningen og til brændsel.

En række skovforordninger fra 1670 og fremefter søgte at forbedre skovtilstanden ved at påbyde en række foranstaltninger, men, som man skrev, fandtes der efterhånden ikke »så stor en plet, som man kunne skjule med en hat, der får frihed til at bringe et træ frem uden af en slumpelykke.«

Når man dog i første halvdel af 1700-tallet fik skoven fornyet en del steder med vellykket ungskov, skyldes det især tre foranstaltninger, som man kaldte for agernhaver, indelukker omkring naturlig opvækst, og fredning af særligt udpegede arealer.

Skal man i dag prøve at forstå problemstillingen i det 18. århundredes ødelagte skove, må man gøre sig klart, at situationen i skovene dengang var næsten stik modsat af, hvad den er i dag, hvor skovene som fredskove er værnet imod indgreb både udefra og indefra. Dengang græssede et stort antal kvæg, heste, geder og vildt i skovene, og de fortærede al opvækst og helt ung skov. Svin rodede i jorden og åd de nedfaldne frø fra bøg, eg m.v., der skulle danne grundstammen omkring den nye skov, og endelig huggede bønder og andre, hvad de ville, til redskaber, husgeråd, brændsel og til risgærder omkring marker.

Agernhaver og indelukker var større eller mindre indhegninger i det brogede skovbillede, indenfor hvilke opvækst kunne slå an og især få fred i en årrække, så den nye ungskov blev kraftig nok til senere at gro op til ordentlig skov.

Agernhaverne var arealer på gennemsnitlig et par hektar, omgivet af opkastede jordvolde, der skærmede mod kreaturer og vildt. Indenfor voldene pløjede man jorden og såede agern og bog, og det gav som regel så tæt en opvækst, at man herfra kunne opgrave planter til udplantning andre steder, som trængte til nye planter.

Indelukker omkring naturlig opvækst var betydeligt større områder, gennemsnitlig på ca. 10 ha, ligeledes omgivet af opkastede jordvolde, hvor en opvækst, der enten kom af sig selv eller blev hjulpet lidt på vej, fik fred.

Den tredje måde at frembringe ny skov på var den at friholde, altså frede, et større skovstykke eller en min-

I nåleskoven

I løvskoven

Caspars Dam, Nørreskoven

Løvfald

Kulhus. Tidligere overforsterbolig

Skallemosen i Jonstrup Vang (kunstig sø)

Furesøen

Digitalis ved Harrekilden

dre skov i en årrække for dyr af enhver art, medens opvækst voksede over bidehøjde. Forordningen af 1733 gjorde det muligt at betale erstatning til bønderne som kompensation for tabt græsningsret for kreaturer, medens fredningerne stod på.

I Harreskovene har situationen været som i de fleste andre nordsjællandske skove, og prøver man at finde ud af, om man gjorde noget for at frembringe ny skov i århundredet før v. Langens ankomst i 1763, viser de ældste skovkort os et antal stednavne, der godtgør, at man også i Harreskovene virkelig har foretaget sig noget.

Ser vi på kort over skovarealerne i Lille og Store Harreskov på begge sider af den offentlige vej Fægyden, finder vi i vest ude ved Hejrebakken mod Søndersø navnet »Agernhave«. I øst i Store Harreskov finder vi navnet »Kollekolle Indelukke«.

På skovkortene ser man de to stednavne hver omgivet af en lidt uregelmæssig forløbende tyk, sort streg, der betegner en jordvold. Går man i dag ud i skoven, kan man begge steder endnu tydeligt se de to gamle jordvolde, selv om tidens tand har udjævnet dem til cirka halv højde af det oprindelige og stedvis næsten har jævnet dem helt ud i plan med den omgivende skovbund.[5]

4. von Langens reformperiode

Omkring midten af det 18.århundrede var de kongelige skove i Nordsjælland i en yderst ringe forfatning på grund af århundreders hårdhændede udnyttelse af dem.

Bønderne havde fra ældgammel tid haft græsningsret i skovene for deres kreaturer, og som følge heraf fandtes der, foruden store vildtmængder, et meget stort antal køer, geder og svin løsgående i skovene, hvor alle disse dyr søgte deres føde blandt nedfaldne bog og agern, ung opvækst af træer m.v.

Selve træbestanden var man faret hårdt frem imod, idet man gennem århundreder hovedsagelig havde hugget de træer, man havde brug for til husbygning, vogne, skibe m.v. Da der desuden gik vældige mængder af det ringeste træ til brænde til hofhusholdning, til staden Københavns opvarmning osv., og man endelig, for at gøre det hele fuldkomment, huggede det meste af den unge opvækst og lagde den sammen i risgærder for at hegne de dyrkede marker uden for skovene mod vildt og kreaturer, havde denne rovdrift på skovene til resultat, at disse omkring 1750 hovedsagelig bestod af spredt, åben, gammel skov af store, bredkronede træer med store græssletter imellem.

J. G. von Langen

Overjægermester C.C.Gram, hvem de kongelige skove sorterede under, besluttede derfor, naturligt nok, at det var aldeles nødvendigt at tage fat på et reformarbejde i skovene, hvis disse skulle bringes på fode og skulle kunne bringes til at levere en produktion af træ, der betød noget.

Man fik derfor udvirket, at der her fra landet blev sendt otte unge forstmænd til Tyskland, for at de kunne

Skallemosen i Jonstrup Vang. Kunstig skabt, stor sø.

blive uddannet i skovbrug, og den 13. oktober 1763 ankom overjægermester Johann Georg von Langen til København med disse udsendte danskere, tillige med to tyskere, som v.Langen selv havde uddannet.

v.Langen var på det tidspunkt den mest ansete forstmand i Niedersachsen, og det var hertugen af Braunschweig, der efter den danske konges anmodning anbefalede v. Langen, så han kunne tage sig af genopbygningen af kronens skove.

v.Langen og hans medarbejdere gik med beundringsværdig energi i gang med reformarbejdet. De kortlagde, inddelte, beskrev og foryngede skovene, og ret hurtigt nåede de under deres arbejde også frem til Harreskovområdet.

Det helt nye ved v. Langens skovbehandling var dels den måde, han inddelte skovene på, dels den måde, han foryngede dem på. Hans inddelingsprincipper gik ud på, at en skov ved et nord-syd- og øst-vest-gående liniesystem efter kompas blev delt op i kvadrater og rektangler af varierende størrelse, liggende på rad og række. Et helt skovdistrikt blev først delt op i et antal hoveddele, disse igen i dele og disse atter i hugster. Harreskovene udgjorde første hoveddel under Københavns Beridt (skovdistrikt), og antallet af dele og hugster i en hoveddel blev afpasset sådan, at der ialt blev 100 enheder.

Selve omdriften, altså skovens rotation fra plantning til fældning, kunne f.eks. være 100 år, og ideen var da at tage en hugst om året til fældning og plantning og fortsætte hermed gennem 100 år. Når de 100 år var gået, ville man så have en normalskov, bestående af alle alderstrin fra 1-100 år, og herefter kunne man fortsætte med hvert år fremover at få lige stort hugstudbytte, og det var netop v.Langens mål.

Ser man på v.Langens inddeling af Nørreskoven, ser man, at hans inddelingssystem ligger skævt i forhold til nord. Dette skyldes, at misvisningen på v. Langens tid var så stor som hele 15 grader.

Den til dato bedst bevarede såkaldte Langenske plantage ligger i Nørreskovens sydøstligste del ud mod Furesøen.

Afdelingens hjørnepunkter blev markeret med svære granitsten, og siderne af disse skelsten, der vendte fladene direkte mod afdelingerne, bar afdelingsnummer og verdenshjørne indhugget og trukket op med sort maling, bestående af kønrøg rørt op i fernis.

Forbindelseslinierne mellem skelstenene blev hugget op i passende bredde og markeret med mærker på træerne langs linierne samt med nedgravede granitsten.

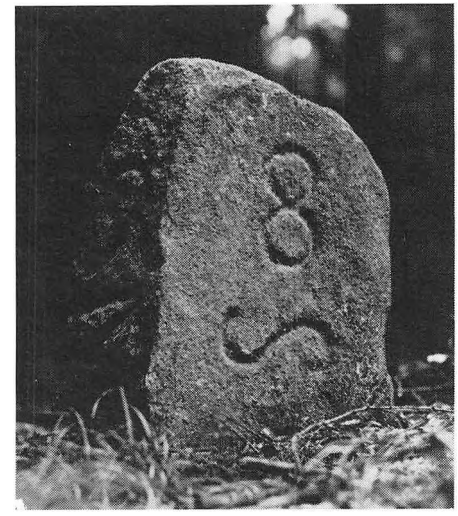

v. Langensk afdelingspæl

Det enkelte års nyplantning var en rektangulær stor enhed. Enten anvendtes totalhugst, hvor man, for at bevare skovklimaet, med 60-100 meters mellemrum efterlod øst-vest-gående 10-15 meter brede striber af den gamle skov, som man kaldte »Rangler«, eller også efterlod man over det nytilplantede areal spredte »Lye- og Besaatræer«. For at udnytte så meget træ som muligt og få en bekvem jord at plante i foretoges som regel stødrydning og kvasfjerning.

FARUM SØ
FURESØ
RYGET
NØRRESKOVEN
KOLLEKOLLE
STORE HARESKOV
JONSTRUP VANG

Som værn mod vildt og kreaturer blev kulturerne, der er forstvæsenets betegnelse for nyplantninger, hegnet med rækværk. Heraf fandtes to typer: kunstigt og levende rækværk. Det kunstige bestod af to stolper og to stivere af eg eller bøg med en tylt (12 stk.) vandretliggende nåletrælægter sømmet på stolperne pr. rode = 8 alen eller ca. 5 meter.

Inden for disse rækværker, og som skel mod nabobevoksningerne, plantede man ofte »levende rækværker«, der bestod af enten eg, ær, ask, elm, poppel eller lind, plantet med ca. 1 meters indbyrdes afstand og anbragt i ca. 1 alens afstand fra det kunstige rækværk.

Ved fremtidige hugster ville disse trærækker markere afdelingsgrænserne, og stammerne kunne man anvende som faste, forankrede stolper, hvorpå vandretliggende nåletrælægter kunne fastgøres.

For at lette senere kulturpleje m.m. anlagdes med mellemrum 6 alen brede veje midt gennem kulturerne med et indgangs- og et udgangsled i rækværket, forsynet med beslag og lås.

I øst-vest-gående, 1 fod dybe og 1 fod brede, bearbejdede riller såede eller plantede man. Afstanden mellem planterækkerne var 2½ meter (4 alen). Hvis man såede i rillerne, lagde man tre-fire frø ved siden af hinanden på tværs af rillen med ½ meters = 1 decimalfods mellemrum. Ved brug af planteskoleplanter sattes disse med ca. 1 meters = 2 decimalfods indbyrdes afstand i selve planterækken. Det Langenske plantetal, også for løvtrækulturer, var således kun ca. 4.000 pr. ha med stor rækkeafstand, men med tættere plantning i selve rækkerne. Noget, der stadig bruges f.eks. i den nye Vestskov.

v.Langens kulturer var systematiske blandingskulturer, hvor de forskellige træarter, han anvendte, oftest plantedes rene i visse rækker, hvorimod træarterne kunne skifte fra række til række. Træarterne kunne også skifte i selve rækken, hvis denne f.eks. løb gennem et blødbundsareal. Rækkens træart skiftede så til f.eks. birk, el eller ask for på den anden side af blødbunden atter at vende tilbage til rækkens egentlige træart.

Meget store efterplantninger i de Langenske plantager har ofte givet eftertiden det indtryk, at v. Langens blandingskulturer bestod af en tilfældig blanding af træarter, men dette har ikke været tilfældet.

v.Langens systematiske blandingskulturer havde en stor variationsbredde efter formål og sted, spændende fra anvendelse af ganske få hovedtræarter i rækkevis blanding til anvendelse af op til 15 forskellige løvtræarter og 5 forskellige nåletræarter i samme kultur. Det vil her føre for vidt at nævne alle kendte træartsblandinger fra ti-året 1765-75, men som eksempler på Langenske blandingssystemer kan nævnes:

1. Rækkevis rene blandinger af bøg og rødgran.
2. Rækkevis rene blandinger af bøg og lærk.
3. Rækkevis rene blandinger af eg og ær.
4. En række bøg, en række rødgran, en række eg, en række lærk, en række elm og således videre med skiftevis rene rækker af løvtræ og nåletræ.
5. En række bøg, en række bøg med nåletræ, en række bøg, en række eg med andet løvtræ, en række bøg osv., hvor rene bøgerækker veksler med mellemrækker af nåletræ og løvtræ.

v.Langens tanke med nåletræerne i løvtrækulturerne var, at nåletræet skulle stimulere løvtræernes højdevækst og oprensning, og at nåletræerne skulle falde bort ret tidligt for bl.a. at afgive materiale til rækværkerne.

Ved valget af træarter blev der især lagt vægt på anvendelse af bøg, eg og

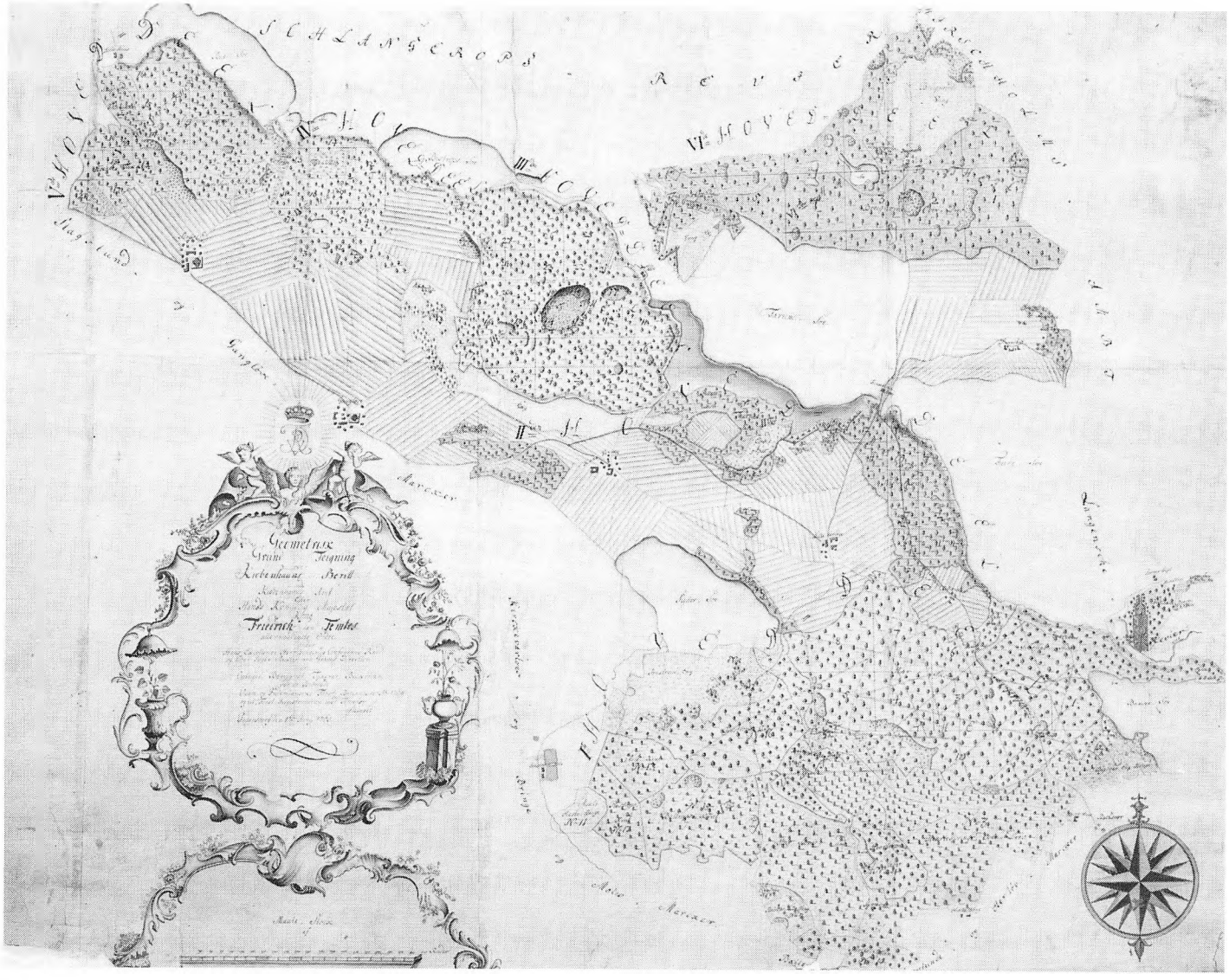

v. Langens kort over Københavns Beridt

ask, de såkaldte hovedtræarter, og som støttetræarter for disse birk og el, medens de øvrige ca. ti løvtræarter kun blev brugt i mindre udstrækning, og inden for disse med hovedvægten lagt på ær, elm og avnbøg.

Blandt de nåletræarter, som v.Langen nyindførte her til landet, indtog rødgranen den dominerende plads i forstordningens første år med lærk, ædelgran og skovfyr i mere moderat anvendelse. Lærken var v.Langens yndlingstræart, og han stillede store forventninger til den. En vis kvalitetskontrol krævede han også ved kulturanlæggene. Vi ved, at en skrivelse fra 1765 nævner, at alt frø til plantagerne skal samles fra de rankeste og bedste træer.

For ikke at beskadige de små planter under rensningerne rejste man i planterækkerne ca. 2 meter høje, afbarkede ellestænger med ca. 1,5 meters mellemrum. Disse stangrækker markerede planterækkerne, og græsset kunne så slås med le mellem rækkerne uden fare for, at planterne blev beskadiget.

Den store rækkeafstand skyldtes til dels ønsket om at kunne udtage betydelige mængder hø fra kulturerne, idet bønderne stadig havde udstrakte græsningsrettigheder i kronens skove, men skyldtes også, at v. Langen lagde vægt på, at man kunne udnytte jorden mellem planterækkerne til skovagerbrug. Blandt de vækster, man forsøgte, var korn, kommen, jordbær, agurker og kartofler.

Da nyplantningerne foruden mod frostskader og voldsom græsvækst også måtte kæmpe mod hærskarer af mus, der åd planterne, bestemte v. Langen sig i sin kvide til at påbyde, at beskyttelse af nyplantninger skulle ske ved:

1. Udlægning af musegift.
2. Fredning af ræve.
3. Fangst af mus i fælder.
4. Skydning af musene med pistol.

En opskrift på musegift lød på, at 1 pund ulæsket kalk skulle røres sammen med 1 pund mel og 2 lod puddersukker, hvorefter pastaen smurtes tykt på rugbrød, der, udskåret i små terninger, blev udlagt på steder, hvor musegiften ikke blev våd.

Og hvad angår den sidste, men mest drastiske forholdsregler, gav v. Langen i ramme alvor skovfogederne besked på, at de skulle stille sig ved musehullerne, og når musene kunne ses, da at skyde dem i hovedet med skud fra pistolen.

Da v.Langen kun nåede at virke i seks-syv år med forstordningens gennemførelse, før sygdom lænkede ham til sengen, kom han ikke selv til at tage del i bestandplejen, men hans forskrifter lød således:

1. Når kulturerne var godt mandshøje, skulle de tyndes første gang og blivende træer kvistes op til ca. 1 meters højde.
2. Fem-seks år senere skulle anden tynding finde sted, og denne skulle stræbe efter regelmæssig stammefordeling og større opkvistning.
3. Ved 25-30 års alderen skulle bevoksningerne tages under behandling for tredie gang, og man skulle her stræbe efter jævn stammefordeling af hovedtræarterne med i gennemsnit et par meters afstand mellem disse.

v.Langen døde i 1776, men i flere år havde han været alvorligt syg og, som det hed, »geraadet i utallige Fatiguer og haver ganske mistet sin Forstand.« Med hans død gik dynamikken af forstordningen, og da den blev anset for at være for dyr, blev den stillet i bero for en 20-årig periode, men blev aldrig herefter sat i gang igen.

Selve Nørreskovplantagen er endnu nogenlunde intakt, men orkanerne i 1967-68 slog et stort hul i den sydvestlige del. Her benyttede man så

lejligheden til at stødrydde og fuldbearbejde ca. 2 ha, og som direkte nabo til den godt 200-årige plantage har man, lige øst for grillpladserne op til Frederiksborgvej, genskabt en Langensk plantage, der nu er godt 10 år gammel, med systematisk blanding af mange træarter, med højt kunstigt rækværk og med levende rækværk af tætplantede egetræer lige indenfor hegnet. Det 200-årige tilsvarende levende rækværk af meget store egetræer på række ses vest for grillpladsen langs med Frederiksborgvej.

I Ryget skovs afdeling 19 øst for skovløberstedet »Sækkedamshus« findes en Langensk plantage, der endnu er komplet over et areal på 2 ha. Den er anlagt så sent som 1790 og med øst-vest-gående rækker med en indbyrdes afstand på 2½ m. Kun løvtræarter står tilbage i dag, og det er især bredkronede, velformede og meget store egetræer, der dominerer billedet.

Helt i sydøst findes en stor, rund og tragtformet sænkning i terrænet. Her står på de ældste skovkort ordet »kilde«.

5. Madses Bakke

I afdeling 84B i Jonstrupvang har man administrativt fredet en omkring 200-årig lindebevoksning, der, efter at lindene i Vindeholme skov ved Nakskov på Lolland er splittet ad i orkaner, er Danmarks eneste store lindeskov med træhøjder på op til 30 m og med diametre på omkring 1 meter i brysthøjde.

Madses Bakke, som urskoven hedder, synes at være direkte efterkommer efter fortidens egeblandingsskov.

Udenfor Vikingeskibshallen i Roskilde ligger en kopi af Hjortspringbåden, der er det ældst kendte plankebyggede fartøj i Norden, og det har kunnet tidsfæstes til førromersk jernalder eller til århundrederne umiddelbart før vor tidsregnings begyndelse.

Det var datidens nordiske krigsskib. Kopien er lavet omkring 1970 af spejdere, og de tre lindetræer, der medgik til bådens rekonstruktion var de tre største lindetræer fra Madses Bakke.

6. Udskiftningerne og de to skovalen

Fællesskabet mellem skovbrug og landbrug ophører

I slutningen af 1700-tallet blev det mere og mere klart, at skulle Danmarks to store jordbrug, landbruget og skovbruget, kunne udvikles og intensiveres, så måtte det fællesskab, der siden oldtiden havde rådet mellem dem, ophøre.

Skovbruget måtte slippe af med den hærskare af husdyr, der græssede i skovene, og landbruget måtte se at få mere samling på dets arealer, dyrehold m.m.

Vi gennemlever derfor en udskiftningsperiode, hvorved vi får de faste og tydelige grænselinier, vi i dag har mellem skov og åbent land, og vi får de stengærder og jordvolde, der stadig omgiver skovene.

I forbindelse med udskiftningerne opstår det begreb, der kaldes de to skovalen, og som er smalle striber på 1,25 m bredde, der ligger udenfor stengærder og jordvolde rundt om vore statsskove.

I slutningen af 1770'erne begyndte man på »skovseparationer«, dvs. fraskillelse af de forbeholdte skove un-

der Kronen, der skulle gå forud for udskiftningen af bønderjordernes fællesskab, og som blev bestemt ved Skovkommissionen af 8.august 1776.

Man har i statsskovene siden da hæftet sig nøje ved de regler for skelliniernes beliggenhed mod fremmed jord, der dengang blev fulgt, og daværende skovdirektør Frederik Krarup har i 1920'rne i statsskovenes driftsplaner nedlagt et meget stort arbejde specielt i kapitlerne om yderhegn, hvori han for de nordsjællandske statsskove konkluderede, at skellinien mod privat jord i almindelighed ligger 2 alen udenfor henholdsvis stengærdes og jordvolds ydre fod.

På Københavns beridt, dvs. det skovdistrikt, hvoraf Harreskovene er en del, sad i årene 1759-88 vildt- og forstmester Anders Olsen som leder, og vi ved, at han spillede en betydelig rolle ved de forskellige arbejders iværksættelse og afprøvning, og ligesom man på et tidligt tidspunkt under v.Langens reformarbejder anvendte Københavns beridt som arbejdsfelt, er det sandsynligt, at noget lignende senere har været tilfældet med henblik på at afprøve de nye hegnssætninger i forbindelse med udskiftningerne.

De retningslinier, Anders Olsen, i 1778 fulgte ved opførelse af diger omkring Harreskovene, affødte to år senere en række lignende forskrifter for hegnssætninger i Nordsjælland; således hedder det i en skrivelse af 7.november 1780 fra overforstmester Warnstedt til Rentekammeret angående hegnenes sætning i de nordsjællandske amter:

»Omendskiønt jeg formoder, at de Grøvter og de Steengierder, som skal forfærdiges, allene kommer til at graves og sættes paa Hands Kongelige Majestæts Skov og Grund for ikke at Undersaatterne skal miste noget af deres Ager Jord, saa ønsker jeg dog at erholde det Kongelige Rentekammers behagelige Biefald dertil, hvilket jeg allerærbødigst herved udbeder mig.«

Rentekammeret bestemmer herpå 9.november 1780, at hegnene »bliver at sætte paa den forbeholdne Skovgrund, saaledes at Bøndernes tilstødende Jorder intet derved afgaaer«, og den 17.december 1780 bekendtgør overforstmesteren Rentekammerets resolution for vildt- og forstmester Anders Olsen på tilsvarende måde: »... og blive disse Grøvter og Gierder alle satte paa den forbeholdte Skovgrund saaledes, at Bøndernes tilstødende Jorder intet derved afgaaer«.

Ved rejsning af stengærde eller jorvold om skovene tog man materialerne hertil henholdsvis ved at grave en indre og en ydre grøft.

På udskiftningskortet over Harreskovene fra 1793 er for yderhegnenes vedkommende anført totalt areal i kvadratalen. Dividerer man skovens totale hegnslængde fra hegnsregistraturen op i hegnsarealet, får man en bredde på stengærder og jordvolde med ydre og indre grøfter på godt 7½ alen, svarende til to stykker 2 alens grøfter og godt 3½ alen brede stengærder og jordvolde. Her dukker de to ydre skovalen altså op.

Da man siden udskiftningerne konstant hver 15. år har efterset og opmålt skovenes yderhegn, er der intet sted fra private naboers side opnået alderstids hævd på de 2 skovalen. De eksisterer altså stadig, og der er de fleste steder omkring Harreskovene oprettet tinglyste deklarationer om, at skoven har ejendomsretten til 2 alen af folks tilgrænsende haver, så naboerne kun har en brugsret i det daglige til dem.

I Nørreskovens sydøstligste hjørne, grænsende til Furesøen og Kollekollemarkerne, står en af v.Langens afdelingssten af granit på søsiden af stien langs Furesøen lige efter, at man har passeret en låge, når man går sydpå. Her har man dokumentation for de 2 skovalen, idet stenen står 2 alen syd

for jordvoldens ydre fod, hvor skov grænser til agermark.

Længere nordpå i Nørreskoven, i afd. 42's østlige del, står også en meget smuk v.Langensk afdelingssten på sin oprindelige plads, og endelig stod der, inden motorvejen skrællede en stribe af Nørreskovens vestside, en tredie Langensk afdelingssten i vestgrænsen mellem afd. 50 og 57.

Det er på basis af disse tre faste punkter, at det har været muligt ganske nøje at rekonstruere v.Langens inddeling af Nørreskoven i afdelinger.

7. Flåde-egene

Kort tid efter, at englænderne i 1807 havde røvet den danske flåde, traf man bestemmelse om, at der i statsskovene skulle anlægges omfattende nyplantninger af eg, så man til sin tid igen havde stort egetræ til flådens forsyning.

Sådanne »flåde-ege« plantedes for eksempel i afdeling 43 og 51 i Nørreskoven og i afdeling 101 i Jonstrupvang.

I 1958, da der blev lagt 15-årig hugstplan for Københavns skovdistrikt, overvejede skovtaksator og skovrider, om afdeling 51 skulle sættes til hugst eller bevares udover de kommende 15 år, og for morskabs skyld slog man op i 1800-tals driftsplanen. Da man for ca. 150 år siden havde planlagt egene sat til hugst i 1960'erne, kunne man hurtigt enes om, at det så også skulle finde sted. Men det fineste ved det hele var alligevel, at egene efter fældningen blev solgt til vort orlogsværft. Det kan man kalde hårfin langtidsplanlægning!

8. Skovfoged L.F. Thomsen i Ravnehus

I afdeling 120 i Lille Harreskov står en mindesten over statsskovfoged L.F.Thomsen, der den 16.marts 1866 blev skudt ned under forfølgelse af krybskytter og dagen efter døde af sine sår. Thomsen var enkemand og efterlod sig fire mindreårige døtre.

Detaljer om disse dramatiske begivenheder har det været muligt at udrede ganske nøje ved gennemgang af skovdistriktets arkiv samt ved studier i arkivpakker på skovbrugsmuseet i Hørsholm, i landsarkivet for Sjælland, i Københavns Nordre Birks politiprotokol 1865-67, i Højesteretstidende og i uddrag af datidens aviser.

Begyndelsen findes i copibog for 2. Kjøbenhavnske Skovdistrikt, hvor det hedder:

»Forstraad J.F.Teisner, Skovrider paa Københavns Distrikt, til Overførsterinspektionen 17.Marts 1866.

Foreløbig undlader jeg ikke fra Ravnehuus Morgen kl. 4½ at indsende Melding om den i Går Aftes mellem Kl. 7 og 8 her paa Distriktet passerede Ulykke:

Da Regnskabshalvaaret nærmer sig sit Udløb, var Skovfoged Thomsen beskæftiget med i Store Hareskov at optælle og nummerere den vordende Beholdning; dertil havde han medtaget en Svoger af sig og sin Tjenestekarl; da det begyndte at mørkne, begav han sig, ledsaget af disse tvende, gennem Lille Hareskov mod Hjemmet, hvor han paa Stien eller Vejen, der fører fra Laagerne til Ravnehus, mødte trende Personer, hvoraf den ene bar en Sæk, og da de forekom ham mistænkelige, men det alt da var saa mørkt, at han ej kunne kende Personerne, tiltalte han disse og spurgte, hvem de vare. I Stedet for at svare undløbe alle tre, og Skovfoged Thomsen med sine tvende Ledsagere forfulgte disse. Efter et kort Løb, der kun varede nogle faa Minutter, syntes det, som Thomsen nærmede sig den ene, der ej kunne løbe saa stærkt som de tvende andre; denne vendte sig om, og i en Afstand af cirka 10 Alen afskød han sin Bøsse paa Thomsen, som faldt på Stedet. Krybskytterne undløb, medens Karlen og Svogeren

ophørende med Forfølgningen, vendte tilbage til Thomsen. Thomsen udtalte da straks: »Det er dem fra Virum, der har skudt mig.« Med en Vogn maatte Thomsen transporteres til Hjemmet.

Der sendtes Bud til Lægen og mig, som samtidig indtraf i Ravnehus omtrent kl. 9½. Saaret undersøgtes, og det viste sig, at 11 Stk. Hagel og Klæde ere skudt Thomsen ind i Underlivet fra højre Side. Lægen har ej levnet noget Haab om at kunde bevare Thomsens Liv, som han endog mente ville ende i Løbet af Natten. Min Forespørgsel om Thomsen kunde taale at afgive Forklaring, besvarede Lægen bekræftende. Da jeg havde modtaget denne og erfarede, at Thomsen formente at have set, at en Sæk var bleven kastet umiddelbart før der var skudt paa ham, lod jeg straks med Lygte eftersøge paa Stedet, hvor da fandtes en Sæk og deri en nylig skudt Smalraa samt et Tørklæde med Lever og Hjerte af det opbrudte Stykke Vildt.

Straks efter at være kommet til Ravnehus lod jeg min medbragte Karl ride tilbage til Kulhus og med min Vogn derfra hente Politiassistent Blom, der ogsaa kom her til Stede tillige med tre Betjente, optog Forhør og er nu atter med min Vogn ledsaget af Betjentene kørt til Virum for at anholde og fængsle den noksom berygtede Krybskytte Sortehans og hans tvende Sønner, paa hvem Mistanken hviler.

Uagtet Thomsen endnu lever, tør Lægen dog intet Haab give om hans Liv. Saasnart det bliver Dag, foretager jeg alt, hvad der staar i min Magt for at komme paa Sporet efter Gerningsmændene til dette skammelige Mord og skal ikke undlade, saasnart ske kan, at fremsende yderligere Indberetning, idet jeg føler mig forvisset om at turde forvente Deres Høivelbaarenheds formaaende Assistance til Sagens videre Fremme.«

Forstraad Teisners Karl bragte følgende Budskab til Politiassistent Blom:

»Deres Nærværelse udbedes uden Ophold i Ravnehus for at optage Forhør. Skovfoged Thomsen er i Aftes i Mørke skudt af en Krybskytte og lever næppe til Dag.«

Der blev optaget politirapport, og på spørgsmålet, om det var den midterste af personerne, der havde skudt, svarede Thomsen: »Nej, den mindste«.

Der var derfor ingen tvivl om, at det var faderen, der skød, idet han, der var lidt duknakket, var mindre end sine sønner.

Selve retssagen mod Sortehans og hans to sønner stod på i halvandet år, og domme blev afsagt ved underretten, landsretten og tillige ved højesteret.

Efter adskillige retsmøder faldt underrettens dom den 9.november 1866, og den lød således:

»Arrestanterne Lars Hansen og Christian Hansen bør, den Første for Actors Tiltale og Sidstnævnte for Actors videre Tiltale i denne Sag frie at være. Arrestanten Hans Hansen bør straffes med Tugthuusarbeide i 8 Aar. Actionens Omkostninger og derunder i Salair til Actor, Procurator N.P.Møller, 15 Rd. og til Defensorerne, Procuratorerne Diechmann og Meldola, 12 Rd. til den Første og 8 Rd. til den Sidstnævnte, udredes af Arrestanterne Een for Alle og Alle for Een, saaledes at Arrestanten Christian Hansen deraf tilsvarer 1/4 og Arrestanten Lars Hansen 1/6. At efterkommes under Adfærd efter Loven.«

Sagen blev med henblik på skærpelse forelagt landsoverretten, der 15.marts 1867 nedsatte straffen over Sortehans til kun to års forbedringshusarbejde.

Denne helt uventede nedsættelse af underretsdommens otte år til kun to år affødte megen diskussion, ikke mindst i hovedstadspressen, og hele

sagen blev nu forelagt højesteret, der den 28.august 1867 afsagde den endelige dom over Hans Hansen:

Højesterets Dom
Ved Tiltalte Hans Hansens egen Tilstaaelse i Forbindelse med det iøvrigt under Sagen oplyste er det tilstrækkeligt godtgjort, at han, som ommeldt i den indankede Overretsdom, forfulgtes af Skovfoged Thomsen og dennes to Ledsagere, har vendt sig, lagt sin Bøsse til Kinden og forsætligen har affyret denne i den Retning, hvor han vidste, at Forfølgeren befandt sig, og da han ved det saaledes affyrede Skud har dræbt Skovfoged Thomsen, maa Høiesteret, idet der dog ikke haves tilstrækkelig Vished for, at han har tilsigtet at dræbe Nogen, anse ham strafskyldig efter Straffelovens § 188. I henhold hertil findes hans Straf efter samtlige Omstændigheder at burde fastsættes til 8 Aars Tugthuusarbeide.

Rent lokalt hæftede man sig naturligt nok meget ved de voldsomme begivenheder omkring skovfoged Thomsen, og i en skillingsvise fra 1866 har vi i billeder og tekst en dramatisk, men også naiv, fremstilling af sagen:

Mel.: Nattens dæmrende Taager ...

Ud i Natten sig lister,
Sig saa stille og Tyst,
Krybskytter, – Byttet dem frister
Til at vove en Dyst!
Frækt de omkring sig sniger,
Er de, – og ei de viger
Tilbage for mørken Nat!

Alt de har gjort et Bytte,
Dræbt et af Skovens Dyr;
Tause de Alle lytte,
Og mod Skoven de tyer;
Fogeden seer de komme
Dog, det ei skræmmer dem,
De i Hjertet mon rumme
Ondt der nu bryde frem.

Morderen frækt sig vender,
Og et dræbende Skud
Skovfogeden han sender;
Lovens og Dydens Bud,
Morderen frækt forglemmer,
Flygter han, dog han gjemmer
Sig ei for sin Straf saa haard.

Fader, Sønner, som øved'
Dette saa frække Værk,
Fængsled' nu sidde, nu prøved'
Bliver Angeren stærk!
Gud han nu see i Naade
Til den Synder, – mon han
Angre vil, til hans Baade,
Tilgivelse faae han kan!

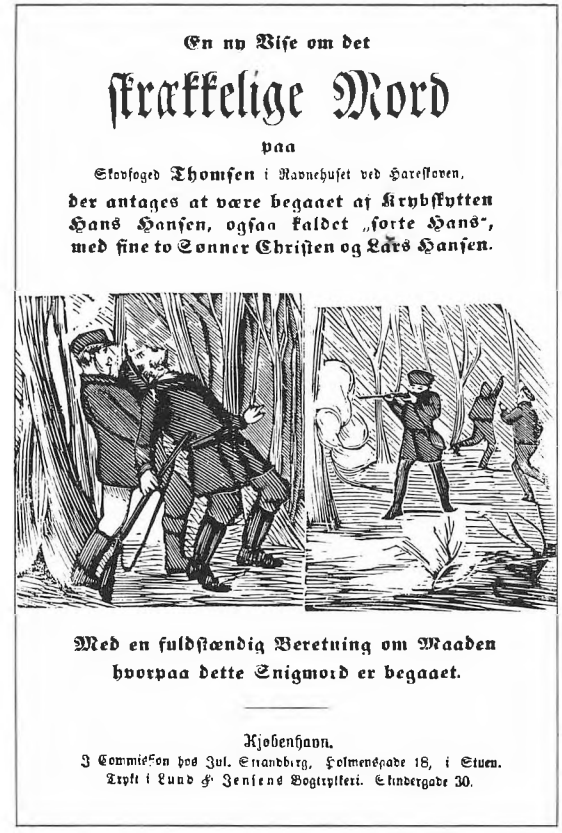
En ny Vise om det
frækkelige Mord
paa
Skovfoged Thomsen i Ravnehuset ved Haresloven,
der antages at være begaaet af Krybskytten
Hans Hansen, ogsaa kaldet „forte Hans",
med fine to Sønner Christen og Lars Hansen.

Med en fuldstændig Beretning om Maaden
hvorpaa dette Snigmord er begaaet.

Kjøbenhavn.
I Commission hos Jul. Strandberg, Holmensgade 18, i Stuen.
Trykt i Lund & Jensens Bogtrykkeri. Klindergade 30.

Om Sortehans ved man, at han efter udstået straf kom til at bo hos en familie ved Bagsværd mose og derfra blev røgter på Nygård ved Herlev, og at han ligger begravet på Herlev kirkegård.[6]

9. Værløse Fægyde

Værløse Fægyde er den offentlige asfaltvej, der forløber mellem skovløberhusene »Bakkehus« og »Syvstjernehus«, og som langs siderne er indrammet af to kraftige stengærder. Der er en række interessante kendsgerninger knyttet til den:

Svend Fleuron skriver i 1919 i sin fører over Hareskovene bl.a.:
»Fægyden danner grænsen mellem St. og Ll. Hareskov. I fordums tid, længe før den ældste af de lave, gamle rønner udenfor langs skovhegnet blev til, da overdrevene lå hen, uopdyrket og ubebygget, halvt i græs og halvt i skov med Tibberup å glidende frem mellem fede og bugnende bredder, havde Fægyden sin store betydning. Ad den drev bønderne fra Værløse – i gamle dage »Witherløsæ« – deres kvæg til græsning. Bønderne havde lov til såvel om natten som i koldt og ondt vejr at drive kvæget ind i læet i Fægyden. Der blev da sat en bom for begge ender, og nu gik kvæget her som i en fold, ja, det havde endda delvis tag over hovedet, dannet af skovtræerne, der lukkede sig sammen foroven. Intet under, at Fægyden henlå i formeligt morads!«

Jagtvej
Som tidligere nævnt omdannede jægermester Vincent Joachim Hahn Harreskovene til en parforcejagt--vildtbane, og i forbindelse hermed blev den gamle fædrift omdannet til en af de snorlige jagtveje og udlagt i godt 20 alens bredde med et ridespor i midten og med to brede, græsbevoksede rabatter på begge sider.

Udskiftningen
I forbindelse med forordningen af 1781 blev det ved kongelig resolution af 27.april 1781 bl.a. bestemt, at skovene i Københavns, Hørsholm, Frederiksborg og Kronborg amter skulle udskiftes af fællesskabet.

Langs de ved separationen udstukne og afmærkede grænselinier mellem bøndernes jorder, hvortil også hørte Fægyden, der var den passage, ad hvilken Værløse-bønderne drev deres kreaturer på græs på overdrevet, nu Hareskovby, og de til skov indtagne strækninger, begyndte man straks at sætte hegn. Det var oprindelig bestemt, at hegnene nok skulle opføres for kongelig regning, men at bønderne som hoveri skulle tilkøre stenene, hvor der sattes stengærder, og siden deltage i vedligeholdelsen. I virkeligheden kom den kongelige kasse dog til at betale for hele opsætningen. Man ved, at rentekammeret i skrivelse af 24. maj 1788 til overførster Linstow bifaldt, at skovene blev indhegnet, »men da man ikke kan paalægge Districtets Bønder ved Hoveri Arbeide at tage del i dette Hegn, saa ville Herr Kammerherren behage at besørge dette Hegn for Forstvæsenets Regning opført«.

Stengærderne sattes herefter af stensættere, som flyttede fra skov til skov, efterhånden som de blev færdige, og som ikke havde andet hverv i disse år.

Stengærdet på begge sider af Værløse Fægyde bliver herefter opsat i løbet af 1780'erne. Udskiftningskortet fra 1793 bruger navnet Lilleværløse Fægyde og anfører for enden i nord »Syvstjerneledet« samt viser midtpå en sti, der skærer Fægyden under betegnelsen »Ting-ledet«.

Ting-ledet
En af de ældst kendte veje mellem Store og Lille Harreskov skærer Fægyden omtrent midtvejs, og skovvæsenet har i 1979 genskabt passagen i form af en smal gangsti, der hermed igen forbinder Store og Lille Harreskov. Man kender det nøjagtige sted for det oprindelige »Tingled«, idet der ved gennembrydningen af de to stengærder i nordsiden dukkede en stor,

håndsmedet nagle op 20-30 cm nede i jorden. Den har sandsynligvis båret svingbommen til ledet.

Den hvide sten

I nordre stengærde, omtrent midtvejs i Fægyden, sidder en ca. 60 cm stor, ejendommelig, hvid flintesten. Det hedder om denne, at hvis man en stormnat ved midnatstid og måneskin går ud til den hvide sten, vil man kunne se, at en hest med rytter højt oppe fra styrer lige ned mod stenen og forsvinder ind i denne.

Dette er et såkaldt vandresagn, identisk med historien om den fæle bondeplager, Chr. V's foran omtalte overjægermester Hahn, »Den onde Hahne«, der, efter at have drukket sig ihjel, kun 48 år gammel, ikke kunne få fred i sin grav, men stadig måtte jage rundt i Harreskovvildtbanen på sin fyrige ganger.

Rillestenen

En af de lettest tilgængelige rillesten i Harreskovene sidder i det nordlige stengærde, omtrent midtvejs i Fægyden. Den er et vægtigt indicium for, at en sådan rille er sakral og har siddet i stenen, da man fra skovbunden et eller andet sted i nærheden har taget rillestenen til brug for stengærde-byggeriet. Havde det været en kløverille,

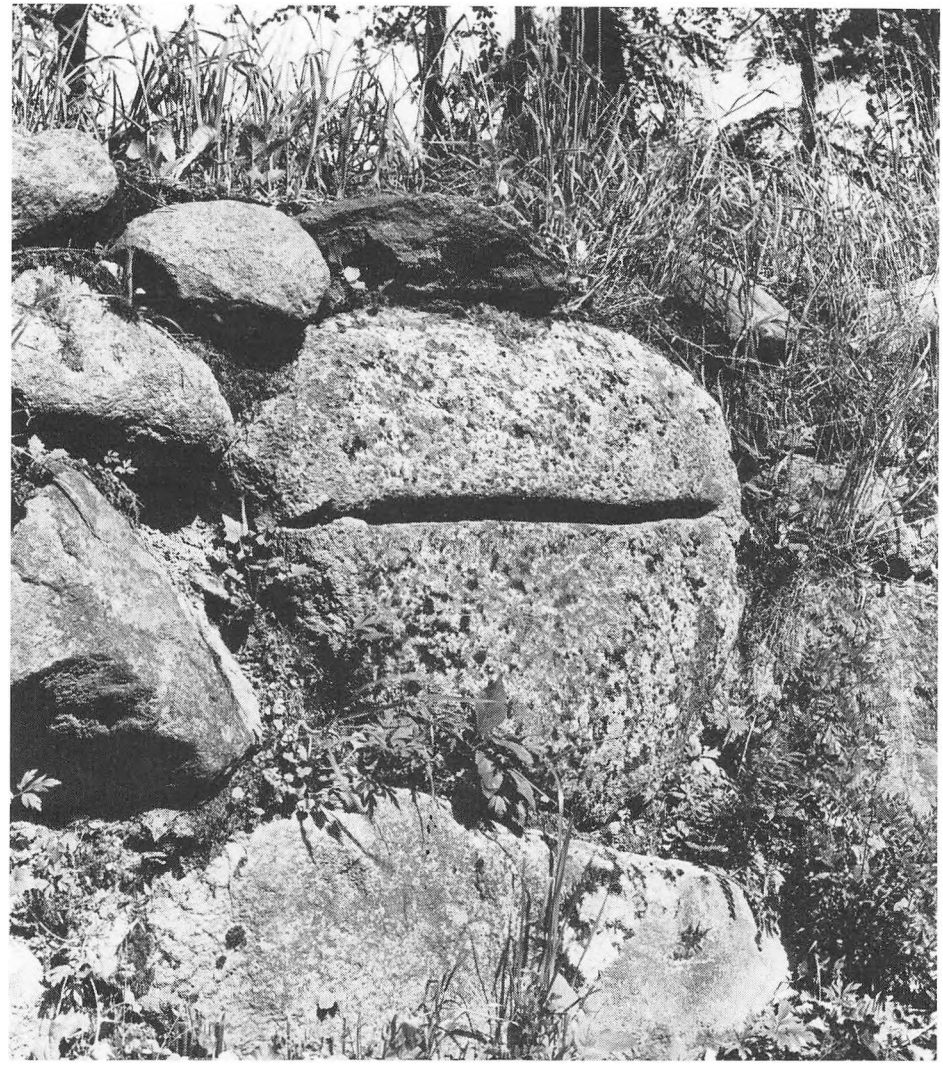

Rillesten i Fægydens stengærde

havde man vel kløvet den og brugt de to halvdele som adskilte byggeklodser ved opførelse af stengærdet.

Bakkehus

Ved indgangen til Fægyden ligger skovløberstedet »Bakkehus«.

Det er opført i 1876 som standard-skovløberbolig af den type, skovvæsenet betegnede som dobbelt-huse, dvs. indrettet med to lige store lejligheder, der ligger spejlvendt i forhold til hinanden.

Af ganske samme type og indretning har Københavns distrikt tre andre dobbelt-huse, »Skovhus« midt i Nørreskoven, vest for Frederiksborgvej og »Højlundshus« ved ejendommen »Kulhus«, begge bygget i 1875, samt »Vangehus« i Jonstrupvang, hvor Ballerupvej i nord forlader skoven. Dette hus er bygget i 1877.

På tre år byggede man altså fire standard-dobbelthuse, men typen blev efter kort tid opgivet igen som skovløber- og skovarbejderboliger, idet erfaringerne viste, at to familier, direkte naboer til hinanden ude i skoven, selvom der var god plads udenom husene, idelig kom i skænderier og spektakler, især kvinderne, der dengang gik hjemme om dagen og passede hus og børn.

På skovdistriktet taler man endnu om, da den forrige skovrider så sent som i 1950'erne kaldte den ene skovløber op til sig på kontoret og bad ham kalde sin kone til orden og give hende en røffel.

Syvstjernehus

I den nordlige ende af Fægyden ligger skovløberhuset »Syvstjernehus«. Det vides at være bygget i 1793.

Dets ruminddeling og antallet af fag i bindingsværket tyder på, at huset er identisk med den type skovhuse, som v.Langen indførte under forstordningen, og hvor v.Langen om husenes placering ude i skoven skriver, at boligerne bør ligge på et godt og fornøjeligt (dvs. smukt) sted, hvor der samtidig er godt vand.[7]

10. Tre af skovens kæmper

I Harreskovene har man gennem århundreder hæget om store, fritstående ege- og bøgetræer. Gennem tiden er en del af dem, især bøgene, døde af alderdom, men endnu har man tre kæmper af eg, der fra gammel tid kaldes »Skrædderen«, »Grenaderen« og »Djævelen«.

De er alle tre vel en 5-600 år gamle, men hvor navnene stammer fra, ved man ikke rigtig noget om.

»Skrædderen« ligger i en granskov sydøst for brændepladsen opad Ballerup-Værløse-vejen. Efter sigende er »Skrædderen« blandt de tre største, livskraftigste og mest intakte ege i de nordsjællandske statsskove.

»Grenaderen« ikke langt fra Gisselfeldbro over Værebro å er også stor og velbevaret, men »Djævelen«, der i kraft af sit udseende og hul ned gennem stammen til forveksling ligner egetræet i H.C.Andersens eventyr »Fyrtøjet«, har fået en slem medfart i orkanen mellem 23. og 24.november 1981, da mange danske skove blev ødelagt. Hele toppen brækkede af, og kun en lille gren i den ene side skal nu prøve på at holde den i live. Og det synes at lykkes.

Grenaderen

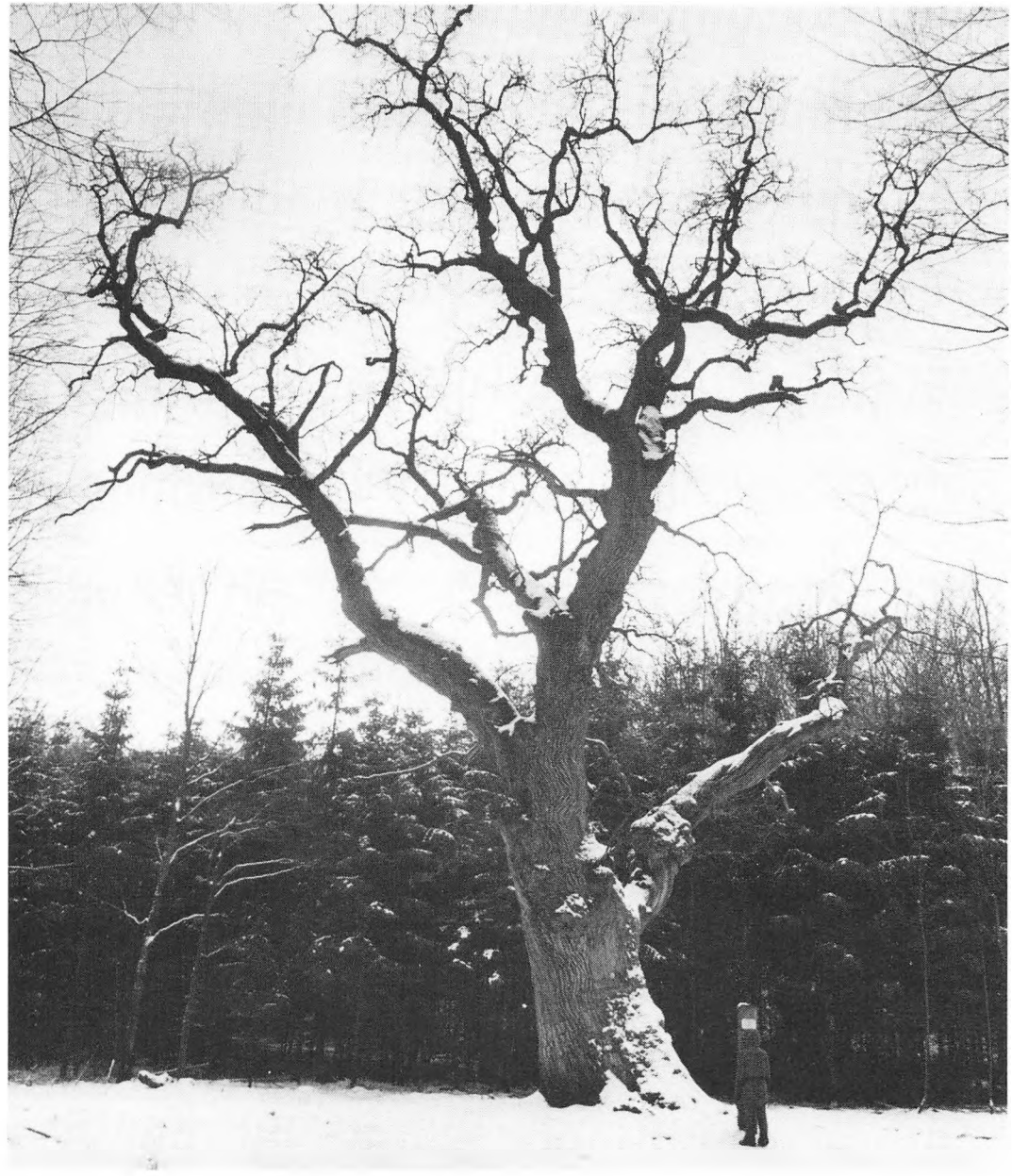

IV. Harreskovene frem til vor tid

Med v.Langens reformperiode fra 1763-76 var grunden lagt til et egentligt skovbrug som produktivt jordbrug, men skovbruget skulle gennem adskillige faser, inden det nåede frem til den status, skovene har i dag.

Allerede i 1778, kun to år efter v.Langens død, traf man beslutning om at adskille jagten og skovbruget.

Et produktionsskovbrug blev hermed en mulighed, efter at jagten i århundreder havde domineret i skovbilledet og havde gjort træproduktion til noget sekundært.

Men foruden vildtets måtte også husdyrenes, dvs. landbrugets, hæmmende virkning på et produktionsskovbrug elimineres, og dette skete som nævnt fra 1781 og frem til udskiftningerne; denne vældige kraftpræstation, hvorved landbruget fik sine arealer og skovbruget sine, skete oftest ved at prisgive meget store, spredt træbevoksede skovarealer.

Landets samlede skovareal kom herved til kun at udgøre nogle få procent af det åbne land.

Udskiftningerne trak de grænser op mellem skov og åbent land, som vi har den dag i dag i form af retlinede og skarpt trukne skovbryn.

Disse nye grænser i form af stengærder, jordvolde og andre hegn blev gennemført i kraft af en egentlig hegnslovgivning kort før år 1800.

Men det vågnende, egentlige skovbrug kunne kun gøre sig håb om varig livskraft gennem en lovmæssig skovsikring, og denne kom så i 1805 i form af fredskovsforordningen, hvor det blev lovfæstet, at det, der var skov i 1805, skulle vedblive at være skov i al evighed. Vi fik herved på et meget tidligt tidspunkt den skovsikring, som flere lande stadig kæmper med at få indført.

Og med forannævnte lange række af åreladninger og indsprøjtninger gik vort skovbrug så i 1800-tallet ind i en hastig udvikling, der godt 100 år senere skulle gøre dansk skovbrug til et af de mest avancerede og højst producerende skovbrug i verden. Dette muliggjordes også ved indførelse af en egentlig skovbrugsundervisning, først i Kiel og senere på landbohøjskolen i København.

I det meste af 1800-tallet gennemlevede skovbruget en intensiv periode, hvor forstfolkene arbejdede med rene bevoksninger (monokulturer) ud fra hovedtræarterne bøg, eg og gran i nøje kortlagte og planlagte afdelinger (bogføringsenheder), og hvor tekniske fremskridt (redskaber og maskiner) og god hugstfølge (jævnt fremadskridende fornyelse af skovbevoksninger) skabte den hovedstruktur, der endnu er karakteristisk for dansk erhvervsøkonomisk skovbrug, og hvis struktur man stadig kan erkende f.eks. i Store Harreskov.

Gennem første halvdel af 1900-tallet fortsatte skovbrugsudviklingen næsten henimod det subtile. Man forcerede produktionen af træ ved brug af specielle og meget højtydende, fremmede nåletræarter som Douglasgran, Sitkagran, Grandis m.fl. fra Vest-Amerika og løvtræer som rødeg fra Øst-Amerika og specielle poppelarter.

Samtidig hjemtog man afstamninger (provenienser) med særlig fin kvalitet i rødgran fra Syd-Tyskland, eg fra Holland, bøg fra Tjekkoslovakiet osv.

Og endelig søgte man at udnytte den moderne arvelighedslære til gennem forædling ved kontrollerede krydsninger, ved podninger og meget mere at maksimere vækst og kvalitet.

Som landbruget nød dansk skovbrug op til 1970'erne meget stor international anseelse. Pr arealenhed var

Danmarks skovbrug blandt de højstydende både med hensyn til masseproduktion og værdiproduktion. Det sidste gennem en næsten gartnerimæssig produktion af juletræer og pyntegrønt ved brug af både sprøjtning og gødskning.

Den rekreative fase

Ved indgangen til 1960'erne havde danskerne fået større indkomst, havde fået forøget fritid og større aktionsradius gennem bilen og rejser ud i den store verden.

Ikke mindst statsskovene, og især de bynære som Harreskovene, måtte til at åbne sig og tilgodese befolkningens fritids- og friluftsliv. Rekreation og rekreativ planlægning blev nøgleord. Harreskovene og Nørreskoven kom især i smeltediglen på grund af deres beliggenhed i forhold til hovedstaden, men også fordi skovdirektoratet, nu skovstyrelsen, kunne benytte dem som prototyper på en række af nyskabelser.

Gennem en opdeling af arealerne søgte man i det små at leve op til det internationale »multiple use« eller mangesidet anvendelse af skovene, således at produktion-rekreation ikke bliver et enten-eller, men et både-og. Der skulle ikke være noget i vejen for, at Harreskovene, Ryget og Nørreskoven efterkom rekreative ønsker samtidig med, at en egentlig træproduktion blev opretholdt og videreudviklet på udvalgte områder.

I 1962 indrettede man, i samarbejde med Gladsaxe kommune, Bagsværd rostadion med stor P-plads, tilskuertribune, dommertårn, til- og frakørselsveje og hegn om anlægget. I halve år bølgede folkeopinionen for og imod sådanne anlæg på fredskovspligtige arealer, som de fleste troede var sikret kun til træproduktion.

Som pendant til rostation tillod skovvæsenet ligeledes i begyndelsen af 1960'erne, at Farum og Værløse kommuner i fællesskab byggede Furesø-bad, der skulle være et kombineret friluftsbad, rosportscenter samt serveringsvirksomhed for alle aldersklasser af det skovsøgende publikum.

I forbindelse med, at begge disse fritidscentre så dagens lys på fredskovspligtig jord, grænsende til to af Københavnsegnens mest værdsatte søer, gik dønningerne meget højt i fredningsinstanserne, især fordi begge de store anlæg blev lagt på steder i landskabet, som alle havde anset for urørlige til andet end skovdrift.

1960'ernes store knæfald for bilismen kom Store Harreskov og Nørreskoven til at mærke ganske alvorligt.

Farum motorvejen pløjede sig gennem skovene tæt vest for den gamle Frederiksborg landevej. Fra skovbrynet i syd til Fiskebæk i nord kom to højtklassificerede veje til at forløbe parallelt med hinanden med kun ganske få hundrede meters afstand.

Et stort plaster på såret var det dog, at de bevilgende myndigheder i de samme år godkendte, at man til gengæld for det skete kunne købe erstatningsarealer i form af den store landbrugsejendom Kollekolle, Kulhusarealerne med Aasevang skov samt restaurant Bøndernes Hegn. Herved skete der en enestående og især landskabsmæssig værdifuld arrondering af alt det, der i dag sammenfattes under betegnelsen Furesølandskaberne.

Den gamle fordeling af dels åbne, dels beskyttede statsskove, dvs. skovområder, hvor organiserede øvelser, lejrslagning m.m. kunne ske i næsten ubegrænset målestok, og skovområder, hvor sådanne aktiviteter ikke måtte finde sted, så visse skovstrækninger kunne forbeholdes til bl.a. vildt, enlige natursøgende og træproduktion, blev omkring 1970 taget op til revision, og da Store Harreskovs kerne nu lå indrammet af jernbane, motorvej, opkøbte Kollekollearealer og villakvarterer, enedes man med friluftsorganisationer og andre om, at denne kerne skulle overgå til B-skov

Furresøbadet med bådfartens anløbsbro

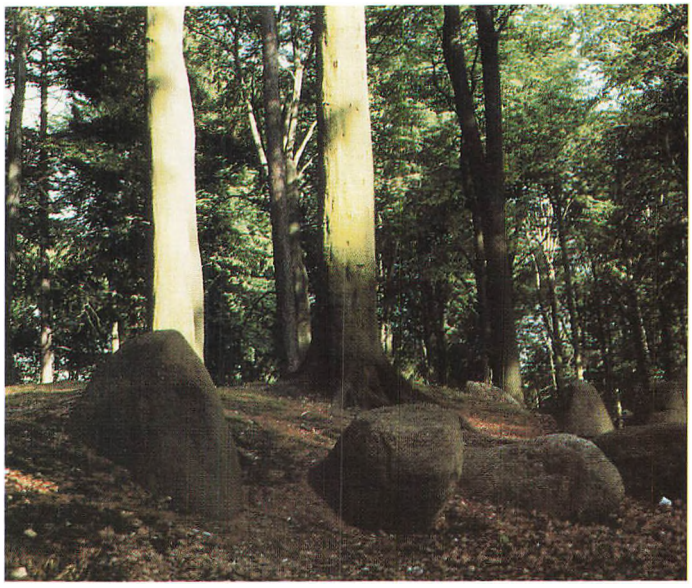

Solstrejf over Boghvededyssen, sommer

Syvstjernehus

Farum Sø

Bådudlejning i Farum Sø

eller beskyttet skov, medens den hidtil lukkede skov Jonstrupvang blev lavet om til A-skov eller åben skov.

I begyndelsen af 1970'erne indrettede skovvæsenet opad skovfogedstedet Fiskebækhus i Nørreskovens nordligste del sin første naturskole i en stor bjælkehytte. Sammen med skovdistriktet skabte Værløse, Ballerup, Gladsaxe og Herlev kommuner et sted, hvor børn fra de yngre skoleklasser kunne komme i direkte berøring med naturen, lære at værdsætte den og at værne om den mangelvare, naturen var ved at blive herhjemme.

Ialt 20.000 skoleelever er knyttet til naturskolen og de afmærkede ture, der udgår derfra.

I almindelighed er et statsskovdistrikts arealer og ydre afgrænsninger noget, der ikke ændres gennem endog lange perioder, men af det foranstående fremgår det, at dette absolut ikke har været tilfældet med Harreskovene, Ryget og Nørreskoven.

Kortet på modstående side giver et overblik over placeringer og tidspunkter for de mange arealændringer, der er sket siden 1963.

1 og 2 er de to rekreative fritids- og friluftsanlæg Bagsværd rostadion og Furesøbad, realiseret i 1962-63 og i årene efter 1964.

3, 4 og 5 er Kollekolle, Kulhusarealerne og restaurant Bøndernes Hegn, opkøbt i 1964 og 1965.

6. Overtagelse af og nedrivning af vægtfabrikken ANRA i 1965.

7. Det såkaldte 20-meter-bælte, der i 1966 vederlagsfrit tilgik skovvæsenet for at sikre, at afstanden mellem motorvejen og villabebyggelserne kom op på de lovbefalede 100 meter.

8. De 40 hektar, der i 1967 blev afstået til anlæg af Hareskov-motorvejen.

9. Som vederlagsareal for afgivelse af 2 hektar til Værløse rensningsanlæg i 1967 modtog skoven samme år Sortemosens 13 hektar, der ligger vest for Farum sø.

10. I 1967 opkøbes den eneste, lille sommerhusgrund, der blev udstykket og solgt af ialt 109 grunde, der i 1920 var givet tilladelse til at udstykke Kulhusmarken i. I dag kan man kun med afsky tænke på, hvis dette projekt var blevet fuldt gennemført på dette følsomme sted.

11. Furesøen på ialt 947 hektar overgår til skovdistriktet i to trin, henholdsvis i 1968 og 1971.

12. Naturskolen i Fiskebæk åbnes i 1972.

13. Farum sø på 120 hektar underlægges skovdistriktet i 1975.

14. En skæmmende spejderhytte flyttes i 1976 ved et mageskifte fra Ryget skovs sydvestspids til området ved Bøndernes Hegn, hvor der i forvejen ligger et antal spejderhytter.

15. En spejdergrund øst for Ryget skov opkøbes af Værløse kommune og overdrages skovdistriktet til brug som grønt område.

Da løse hunde, især store hunde og jagthunde, på grund af byudvikling, mode, ønske om sikring mod indbrud i villaer m.m. efterhånden blev et tiltagende onde for dyrelivet, for skovsøgende fodgængere, for ryttere m.fl., har man indrettet tre store og en mindre »hundeskov«, hvor det er tilladt at færdes med løse hunde, vel at mærke, når de er under fuld kontrol, og under en stiltiende forudsætning af, at det absolutte forbud mod løse hunde i de øvrige skovstrækninger bliver respekteret.

Sideløbende med velstanden, bilismen og fritiden udviklede der sig et ønske om at holde kroppen i orden, og motion, kondi og trim førte i skovene til specielt udlagte og udstyrede baner. Også Harreskovene fik i Egebjergene ned mod Ballerup sin afmærkede motionssti.

For at give publikum forskellige tilbud i skovene lancerede statsskovbruget fra midten af 1960'erne en række vandreture, hvor man i små brochurer med skovkort og vejledende tekst gav

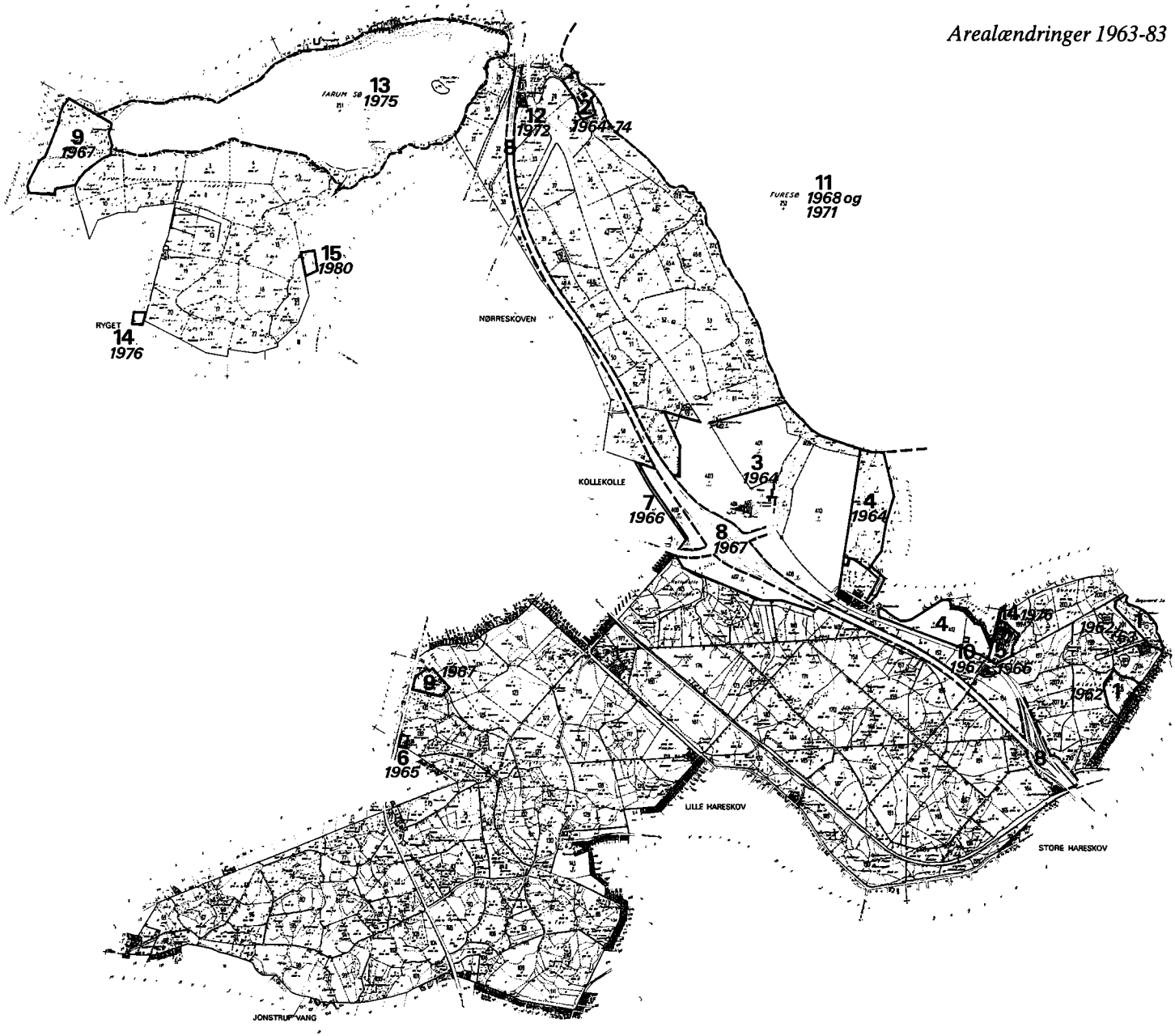
FARUM SØ
13
1975
9
1967
12
1972
2
1964-74
11
FURESØ
1968 og
1971
15
1980
RYGET
14
1976
NØRRESKOVEN
KOLLEKOLLE
3
1964
7
1966
8
1967
4
1964
4
14
1976
10
1966
9
1967
6
1965
LILLE HARESKOV
STORE HARESKOV
JONSTRUP VANG

folk indblik i skovens indhold af historie, plante- og dyreliv, specielle ting og også hemmeligheder, som skovens folk hidtil havde holdt for sig selv.

I Nørreskoven er der udlagt en vandretur i den sydøstlige del, og i Lille Harreskov er den tidligere vandretursfolder nu ændret og fornyet, så den fremtræder som den historisk-arkæologiske emnetur, der er gengivet i det følgende.

Vandreturen

Denne vandretur er hovedsagelig tilrettelagt som en historisk-arkæologisk tur, der bringer Dem i direkte kontakt med fortiden.

Turen udgår fra P-pladsen ved restaurant »Skovlyst«. Umiddelbart nord for pladsen følger De stien, der går til højre ind i skoven. Ved at gå ud til skovhjørnet når De ved **A** frem til en såkaldt »vrang« bøg, en naturens mærkværdighed med sådanne arvelige egenskaber, at næsten alle skud vokser til siden eller snor sig.

Ved at følge de gule pletter mod nord, går De på toppen af en langstrakt bakkekam, der i geologisk henseende er en ås og som lokalt hedder »Svineryggen«. De passerer ved **B** Gamle Jagtvej og fortsætter fremad mod området mellem Kelleren og Ravnehøjsmose. Ved **C** på kortet ligger der et stort arkæologisk felt, der rummer sten med forskellige former for indhuggede eller indslebne riller.

Indtil for få år siden troede man, at det måtte dreje sig om kløveriller til forskellige praktiske formål; men prøv at se på rillestenene, deres placering, hvorledes de indgår i små anlæg, og hvorledes rillerne ofte ikke følger stenenes naturlige kløveretninger. Læg mærke til, at en del af dem er knust, samtidig med at alle stumperne ligger uudnyttet tilbage i skovbunden.

Når De kommer frem til det store stenmonument mærket **D** på kortet, vil De kunne fornemme, at det må dreje sig om sakrale eller rituelle riller fra forhistorisk og hedensk tid – altså om hidtil oversete helleristninger. En del af Harreskovenes rillesten har slibeflader ind til og hen over rillerne, og »løbere«, der har frembragt stenmelet, er fundet ved siden af rillesten.

Man mener på nuværende tidspunkt, at rillerne har tjent frugtbarhedsformål for vore forfædre og disses dyr.

Selv om vore fagarkæologer stadigvæk fastholder, at rillerne kun har med teknisk kløvning af sten at gøre – altså, at det drejer sig om kløveriller af forskellig art, har vi nu i Harreskovområdet og på mangfoldige andre lokaliteter herhjemme helt sikre belæg for, at furer, lange og korte riller samt huller i granitsten, på grund af deres struktur, forvitringsgrad m.m., ikke kan have tjent til kløveformål. Desuden ved vi nu, at mangfoldige rillesten med sikkerhed indgår i menneskeskabte anlæg, kombineret med stentæpper af slåede, håndfladestore flager af granitsten, samt for 4-5 af de største rillestens vedkommende med systematisk placerede stolpehul-

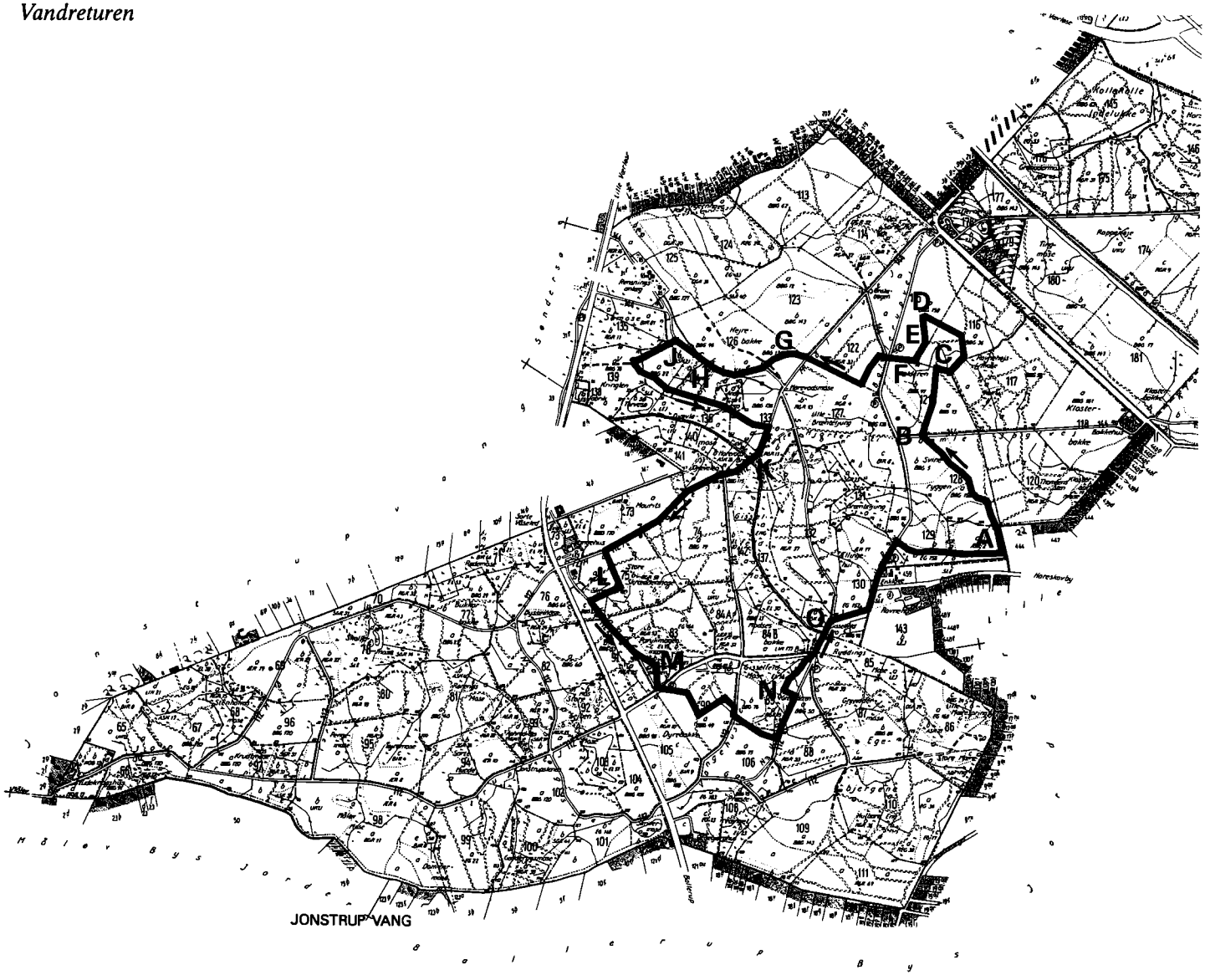
A
B
C
D
E
F
G
H
J
K
L
M
N
JONSTRUP VANG

ler og fyldskifter, og at vore rillesten i videre forstand derfor er hidtil oversete helleristninger.

I Northumbriske Præstelov, skrevet for henved 1000 år siden, har vi nu også dokumentation for, at man kundgjorde, at den, der stadig tilbeder et træ, en kilde eller en sten (rillesten) skal bøde herfor ved, at Kirken vil lade stenene slå i stykker.

Harreskovene m.v. bærer i dag klare vidnesbyrd om, at truslerne er blevet ført ud i livet i tiden omkring religionsskiftet.

Inden De skærer asfaltvejen Skovlystvej passerer man ved **E** en rund, tragtformet dyb grube med siderne besat af håndfladestore, slåede granitflager. Desuden ved **F** en halv storsten med rillemærker langs yderkanten af den stærkt svungne periferi og med en stenlægning foran en halvrund grube, igen sat af slåede granitflager.

Hvad disse runde og halvrunde gruber, som genfindes adskillige steder i Harreskovene, betyder og har været brugt til, ved man endnu ikke – kun at gruberne ofte er helt eller delvis fyldt med vand, der jo også indgik som noget livgivende i fortidens frugtbarhedsdyrkelse.

Vil De vide mere om Harreskovenes rillesten har Historisk Forening for Værløse kommune ved Værløse Museum på Mosegården udgivet et særtryk på godt 50 sider om sakrale riller i sten, og heri er også en artikel om de oldtidshulveje, man kommer til ved at gå frem til punkt **G**.

Sådanne dybe slugter, der ofte styrer frem mod ét fælles område ved foden af bakkerne, er fortidens hovedfærdselsårer, hvor man gennem århundreder møjsommeligt har stridt sig frem gennem terrænet med heste, dyr og vogne. Når én vej ved slid blev for dyb og besværlig, flyttede man færdselen til et lignende strøg ved siden af den opgivne vej, og på denne måde fik terrænet, især hvor der var stejlt, en hel vifte af hulveje liggende ved siden af hinanden. De fortsætter nu mod vest ad Vandværksvej, og ved **H** ser De et smukt dyssekammer uden overligger. Ved **J** når De efter lige at have passeret endnu en smuk og ubeskadiget rillesten, frem til en ejendommelig bevoksning af ask, hvor toppene er savet af træerne i ca. 2½ meters højde.

Det er en efterligning af en middelalderlig, såkaldt løv-eng, som var almindelig i fortidens skandinaviske landbrug. En løveng var kombineret land- og skovbrug, idet man samme år dels høstede hø på jorden dels skar kviste af træets flerstammede top til løv-foder til dyrene om vinteren.

Ved at følge stien langs Djævlemosens nordside når De tilbage til Måløvvej, og ved her at dreje til højre kommer De til Harrevadsbroen ved punkt **K** – et vigtigt overfartssted for den middelalderlige Hørsholmvej, der gik fra Roskilde over Fiskebæk og frem til Øresund.

Ved Harrevad kan man på samme sted se 4 vejoverførsler over Værebro Å gennem ca. 4000 år: 1. Det stenlagte vadested, knyttet til en risvej mod vest og en stenlagt hulvej mod øst inde i de unge graner. 2. En vej på dæmning, hvor den tilhørende træbro ikke mere er bevaret, ses øst for nuværende vej. 3. En stenbro, bygget op af granitkvadrer og stenbjælker, som ligger spredt ud i en stribe øst for nuværende vej. Broen er optaget, da 4. nuværende vej med cementrørsgennemløbet blev lavet så sent som i 1960'erne.

Ad Måløvvej og med knæk til venstre ind i granerne når De ved **L** frem til en af skovens gamle kæmper, egen »Skrædderen«.

Lidt syd for skovdistriktets handelsplads Vangehus drejer De til venstre, og ved **M** står De ved egnens gamle rettersted »Hængepladsen«, hvor man lod henrettede dingle i galgen en tid til skræk og advarsel for forbipasserende.

De skærer nu asfaltvejen og følger bag P-pladsen de gule mærker, hvorved De syd om Gisselfeld-mosen når frem til Harreskovenes konge, egen »Grenaderen« **N**. Ingen ved nøjagtigt, hvor gammel den er, men meget tyder på, at den allerede eksisterede som et lille træ, da Dannebrog i 1219 faldt ned fra himlen. Trods den høje alder er træet intakt i stammen og det meste af kronen. Ude ved asfaltvejen kan man til venstre på »Madses Bakke« se de største lindetræer herhjemme. De er enestående og er relikter fra vor »Lindetid« for ca. 4-5000 år siden.

Ved punkt **O** står endnu en stor eg kaldet »Gisselfeldegen«. Navnet har den fået fra den nærliggende Gisselfeldbro. I broens vestlige side bærer 2 sten årstallene 1770 og 1848, rimeligvis de år, da broen er blevet repareret eller udbygget. Broen har samme struktur som Harrevadsbroen (K) havde, før den blev taget op, og begge broer stammer vist fra midten af 1500-tallet, idet man gætter på, at de mindre men meget fint tilhuggede kvadrer, begge broer har, er genbrugsmateriale fra det nærliggende Knardrup kloster, der blev revet ned efter Reformationen 1536, og hvorfra man ved, at egnen havde lov til at hente stenmaterialer i mange år.

De følger nu stien, der til højre for broen fører Dem tilbage til bilen på P-pladsen ved restaurant »Skovlyst«.

Afslutning

Gennem årtusinder har Harreskovene, Ryget skov og Nørreskoven spillet en vigtig rolle i forhold til mennesker.

På Kulhus opad Frederiksborgvej syd for Kollekolle boede overførsteren, datidens skovdirektør. Ravnehus har været skovridergård, skovfogedbolig og er nu skovfogedassistentbolig, og fra Syvstjernen, den nuværende skovriderbolig, har man forestået det rent praktiske i forbindelse med en større åbning af Furesølandskaberne for en række befolkningsgrupper. Også herfra har man foretaget det rent håndgribelige med hensyn til at samkøbe og indrette den nye Vestskov.

I Harreskovenes trækroner høres historiens vingesus derfor fremdeles, idet man stadig søger at kæde fortid, nutid og fremtid sammen til en helhed.

Skoven benyttes
til rekreative formål

Caspars Dam. Nørreskoven

Skovens toppe...

Farumbanen skærer igennem skoven

Også om vinteren er skoven værd at besøge

FARUM SØ
FURESØ
RYGET
NØRRESKOVEN
KOLLEKOLLE
LILLE HARESKOV
STORE HARESKOV
JONSTRUP VANG
II 1
III 4
I 5
III 7
III 1
I 7
III 7
III 4
III 6
III 3
I6+
I3
I 3
II 1
I 5
III 9
I 7
I 1
III 8
II 2
III 10
I 8
III 5
III 10
III 2
I 6

NOTER

NOTE 1 (side 7)

Yderligere om bogens titel »Harreskovene« har man:

a. Forstmanden v.Langen skriver på eet kort fra 1765 »Harre Skou« og på et andet kort fra omkring samme tid »Har Skou«.

b. Kort fra 1831-32, opmålt af Artillerie Corpset, kalder skovene Store Harreskov og Lille Harreskov.

c. Den store langdysse ved skovløberstedet »Sandskredshus« ved Skovbrynet station kaldes på gamle kort for Har-høj.

d. Markbog nr.16 fra 1688 anvender under beskrivelse af Kollekolle by konsekvent stavemåden »Harre-schouf«.

e. Kristian Hald skriver i årsskrift 1978 for Historisk-topografisk Selskab for Gladsaxe kommune bl.a.:
»Roskildebispens jordebog ca. 1370 »Harskow«, Tingbog 22/5 1634 »Harschau i Bagsværd« og lidt senere:
»Da de ældre skrivemåder har enstavelsesform i første led, er dette snarest subst. glda. hargh (i stednavne) »stendynge«.«
Yderligere skriver Kristian Hald i »Stednavne og Kulturhistorie« bl.a.: »Udelukket er det dog ikke, at vi også i de nævnte navne må regne med den oprindelige betydning »stengrund, stendynge«, hvoraf betydningen »(sten-)alter, offerplads« er udviklet.

f. Det er interessant, at »Dansk Stednavneleksikon« fra 1980 støtter foranstående ved om Hareskov at anføre:
»Hareskov, Køb. 1370-80 Harskou, 1621 Harschouff. Fl. subst. hare eller, da de ældre lokale former altid er enstavede, subst. glda.*hargh – stendynge, el. skov.
»Skoven, hvor der er harer« eller Skoven med stendyngerne«.
og under en illustration af den store, rektangulære, rammesatte stenrøse eller hørg anfører:
Hareskov. Det kan være stendynger som denne, der har givet anledning til navnet.

NOTE 2 (side 11)

Den første, samlede redegørelse om rillesten findes i årsskrift 1980 for Historisk Forening for Værløse Kommune (Værløse Museum).

Et særtryk af årsskriftet indeholder redegørelsen under titlen: Sakrale riller i sten. Upåagtede helleristninger, efterfulgt af en artikel af overfaktor B.J. Steiner om hulveje, hvor samhørigheden mellem hulveje og rillesten påvises.

Når denne bog indeholder meget om rillesten og anfører de dokumentationer, der foreligger ultimo 1983 om rillesten som forhistoriske og oftest i menneskeskabte anlæg skyldes det, at en række fagarkæologer fremdeles fastholder, at hele emnet er af teknisk art i relation til stenkløvninger i nyere tid.

Geologer har påpeget, at forvitringsgraden (kaoliniseringsgraden) i bunden og siderne af rillerne er sådan, at de kan være henved tusinde år gamle, og at rullesiderne er efterslebet.

I løbet af 1981-83 er der sket over 50 tilbagemeldinger til forfatteren om sikre, sakrale rillesten fra det ganske Danmark, fra Nordtyskland og for en række, specielle riller (sliberiller) fra Gotland og Skåne. I Tyskland har undersøgelserne, delvis inspireret her fra Danmark, nu ført til, at rillesten er blevet fagarkæologisk anerkendt. Se litteraturliste punkt 5 (side 71).

Man kan ultimo 1983 konstatere, at sakrale furer, riller og huller i granitsten ophavsmæssigt fordeler sig således:

1. Falliske furer i sten: pastor K. Høgsbro Østergård, Holsted m.fl.
2. Lange og korte riller i sten: E. Laumann Jørgensen og K. Høgsbro Østergaard.
3. Huller på stribe i sten: lærer Mads Lidegaard, Krogerup højskole og fotograf Poul Petersen, Aarhus.
4. Korte riller som vejmærker (Hermer): overfaktor B.J. Steiner, Søborg.

NOTE 3 (side 23)

På ganske ejendommelig måde dokumenterer Nordens største skibssætning ved Gammel Lejre såvel de falliske som de lange og korte riller af Harreskovtyperne som forhistoriske:

1. Ca 20 meter nordøst for skibssætningen og ved foden af gravhøjen Grydehøj ligger der en fallisk rillesten, fundet i 1950'erne af Harald Andersen og Karen Frifeldt i en kvindegrav fra 900-tallet i forbindelse med at man undersøgte, hvad skibssætningen og dens omgivelser rummede.
2. Skibssætningens østlige sidesten nr.1 og nr.6, regnet fra nord, rummer riller af begge Harreskovtyper. Forneden i nr. 1 findes nederst en vandret, svagt buet og ca 80 cm lang, indmejslet rille, og på overgangen til øverste trediedel af samme sten findes fem korte, ca 8 cm lange riller i forlængelse af hinanden, også i en svag bue.

   Sidesten nr. 6 i skibssætningens østlige del bærer, ligeledes på indersiden, en ca 1 meter lang, lodret og åben v-formet rille, der fortsætter ned i jorden og tilmed fortsætter helt ind under sidestenen.

   Begge sidesten vides med sikkerhed at stå, således som de blev rejst ved skibssætningens opførelse for ca 1000 år siden.

   Og endelig sidder der, ca 100 meter sydøst for skibssætningen og inde i selve dæmningen nede ved åen, blandt en ubrudt række af

støttesten for dæmningen, en sten med ca 1 meter lang rilleside. Da fagfolk har udtalt, at denne dæmning er forhistorisk, er rillesiden det altså også.

NOTE 4 (side 25)
Mere detailleret er oldtidshulveje beskrevet af overfaktor ved Geodætisk Institut B.J. Steiner, i ovennævnte årsskrift og særtryk fra 1980 for Historisk Forening for Værløse Kommune (Værløse Museum).

En bog, specielt udarbejdet af Steiner om hulveje og vejmærker (Hermer) m.m. er udkommet i februar 1984 på forlaget Folia.

NOTE 5 (side 37)
Studier i Rigsarkivet i forbindelse med skovforordningerne af 1710 og 1733 har bragt følgende interessante tekst for dagen, der er daværende overjægermester Fr.Grams forslag til amtmændene i 1731 til en forbedring af skovtilstanden: »Saa ville De Høytærede Herrer behage ... mig tilforladelig berette hvad frugt forordningerne og Sessionens holdelse til Dato har gjort, og hvad videre kan være at foranstalte til herved at opnaa Hans Kongl. Mayts Allernaadigste Villie fuldbyrdet. Og som grunden i disse Riger og Lande icke er saa bequem til at plante Skov som paa andre Stæder, Naturen og i dette tilfælde kommer os til hielp, da mange Stæder af sig selv opvoxer baade Eeg og Bøg i stor Mængde, naar det ikkun for Vilt og andre Creaturer kunde nyde Fred, saa er fornøden efter Mine Tanker:

1. At jægermesteren, Overførsteren og Skovrideren specificerer de Pladser, som fremvext er bequem.
2. At Sessionen der foranstalter og vedtager, hvor mange Stæder, item af hvad Størrelse saadanne Pladser bør indtages, og at de
3. samme ikke allene med en god grøft bliver indkastet og i Stæden for den hidtil brugende maade, at derpaa er sat et lidet gjerde, paa de Stæder hvor det af vilt kand beskadiges, skulle lægges Riis eller Giersel paa Rygningen af den opkastede Grøft, saaledes at den tykke eller stærkeste ende af gierselen vender skraat op og udtil, at dend kand staae imod Creaturer og Vilt, som derpaa vil anløbe, eftersom baade erfaringen lærer og fornuften kand sige, at Viltet har mere skræk og afskye at løbe an eller springe over saadan spitzige Ender end over et gierde som kand staa lige over ende, og paa det samme Riis og giersel kand befestiges paa grøften, siden liden eller svageste ende kunde komme nedaf, saa og for at befæstige grøften, saa maatte langs paa Grøfternes Rygning lægges et laug gode Græs Tørv paa Gierselet, saa at det ikke enten af Vrid eller paaløb af Creaturer skal bortrives. Til alt dets ydermeere oplysning hvorefter grøften med samme paalagde giersel skulle være conditioneret, saaledes dertil en afristning med hosføyde alphabetisk forklaring.

Ved saadan Anstalt bør der baade sees paa Skovenes og bondens Conservation, og derfor ville De samtlige udi Sessionens Herrer Deputerede søge at træffe det Middel som kand konservere og forplante Skoven og ikke være bonden til alt for stor afgang i hans Grund og gaards brug, hvorved efter mit formenende i Særdeleshed burde observeres,

1. at disse Pladser allermeest skulle søges og tages af de udhugne Skove.
2. Paa een Byes Rettighed ikke mere end en Plads indheignes, indtil dend igien udlægges. Men paa de Stæder, hvor
3. af sig self ung Skov opskyder, som ikke har nogen synderlig tvang af Vilt eller Græs, der findes Pladserne allene derved at der paa visse Aar lyses fred, at intet derudi bliver huggen. Men som mand er kommen udi erfaring af de byer, som ligger nær ved indlukker eller indheigninger, gierne self, enten giør hull derpaa, for at bøndernes Creaturer indløbe, eller og ganske stiæler det bort, saa maate følge for det.
4. Af fornødenhed at bønderne i dend Bye paa hvis Grund eller Skovs jord, enten indelukker skeer, eller et eller andet støkke til fremvext lyses i freed, bliver ansvarlig for alt, hvis paa saadan til fremvext indtagne eller fredlyste Pladser bliver huggen eller udformet, imod at de har Magt Self at pandte dend eller de som derudi betrædes, og at de Strafbøder, som derfor i Skov- og Jagt Sessionen sadt vorder.«

Vi kan af det foranstående slutte, at »Agernhave« ved Hejrebakken og »Kollekolle Indelukke«, har været omgivet af en ca. 1 m høj, opkastet jordvold, hvorpå man som yderligere hegning og værn mod kreaturer, svin og vildt har lagt et lag ris eller udhugst med de spidse ender udad, og inden for disse 2 små »fæstninger« har man ved hensigtsmæssige foranstaltninger frembragt opvækst af bøg og eg, der dels skulle blive stående de to steder for at danne ny skov, dels skulle udgøre depoter, hvorfra man uden at skade kunne opgrave et antal bøge- og egeplanter til udplantning og supplering andre steder i Harreskoven, der trængte til efterplantninger.

NOTE 6 (side 49)
I højesterets ekstrakt af sagens akter har man den eneste samlede fremstilling af hele sagen:

»Den 16de Marts f.A. om Aftenen mellem kl. 7 og 8, da Skovfoged Lars Frandsen Thomsen med to Ledsagere var paa Hjemveien til sin Bolig Ravnehuus ved Lille Hareskov, mødte han tre Personer, af hvilke den ene bar paa Noget i en Sæk – hvori der senere fandtes et skudt Raadyr, og som han derfor anraabte. De tre Personer gave sig til at løbe og forfulgtes af Skovfogden og dennes Ledsagere; under Forfølgelsen vendte den, der blev forfulgt af Skovfogden, sig om, lagde sin med Hagel ladede

Jagtbøsse til Kinden og skjød, hvorved Skovfogden, der blev truffet midt på Livet, tilføiedes Saar, hvoraf han Dagen efter døde, og som ogsaa af de Læger, der have foretaget den legale Obductionsforretning, ere erklærede for at have været absolut dødelige.

Arrestanterne nægtede alle tre i de første Forhør, at de den paagjældende Dag havde været i Lille Hareskov, og da Arrestanten Hans Hansen var bragt til at vedgaae, at han med de to andre Arrestanter, der ere hans Sønner, den ommeldte Dag havde været paa Krybskytteri og om Aftenen havde mødt Skovfoged Thomsen og dennes Ledsagere, forklarede han Begivenheden saaledes, at han under Flugten snublede, hvorved hans med Dyrehagel ladede Jagtbøsse, som han bar med Kolben nedad og Løbet opad under den høire Arm, gik af; men under et senere Forhør tilstod han endelig, at han, da han hørte Arrestanten Christian Hansen raabe: »Skyd!«, vendte sig, lagde Bøssen til Kinden, og skjød, uden at han trods den korte Afstand, – der efter de i Sagen afgivne Forklaringer, deriblandt af Skovfoged Thomsen selv, ikke kan have været meget mere end en halv Snees Skridt, – paa Grund af Mørket samt i den Hurtighed og Forvirring, hvormed det Hele gik for sig, vil have seet noget Menneske, paa hvem han kunde sigte, ligesom han og vedholdende har benægtet at have havt til Hensigt enten at dræbe Nogen eller engang at saare Nogen paa den ene eller anden Deel af Legemet. Havde han seet noget Menneske, vilde han ikke have skudt, men hvis han ikke kunde have undflyet, ladet sig gribe; han skjød alene for at kyse de Personer, som han troede havde fat i Sønnen Christian eller satte efter denne, men ved Siden heraf har han forklaret, at han ikke fik Leilighed til at tænke paa Noget eller overhovedet at gjøre sig rede for sine Tanker i det Øieblik, han vendte sig og skjød, hvilket han derhos ikke havde faaet i Sinde, hvis Christians Raab ikke havde naaet hans Øre.

Det er overensstemmende med Arrestanten Lars Hansens Forklaring, at Broderen Christian umiddelbart, forinden Skuddet affyredes, raabte til Faderen, idet Arrestanten Lars hørte ham raabe: »Læg an« eller »Skyd« eller maaske begge Dele, hvorimod Arrestanten Christian stadig har forklaret, at han først, efter at Skuddet var faldet, raabte: »Skyder han?«, uden at han dog har kunnet angive, hvad han tilsigtede med Spørgsmaalet, eller til hvem han rettede det.

Da Mørket paa den Tid af Døgnet, Arrestanten Hans Hansen afskjød sin Jagtbøsse, alt var faldet paa udenfor Skoven, og det i Skoven, navnlig paa den Skovsti, hvor og i Nærheden af hvilken Begivenheden foregik, var endnu mørkere, skjønnes hans Forklaringer, saavel at han, da han vendte sig og skjød, ikke havde nogen Forestilling om, hvor hans Forfølger Skovfoged Thomsen i det Øieblik befandt sig, eller overhovedet saae noget Menneske, som han ville eller kunde sigte efter, som at han ikke havde til Hensigt at dræbe eller saare Nogen, ikke at kunne forkastes, under hvilken Forudsætning der ikke kan tillægges ham det Fortsæt at angribe eller udøve Vold mod Nogen.

Overretten kan derfor ikke bifalde, at Underdommeren har henført Arrestantens Handling under Straffelovens § 186, der omhandler Straffen for den, som forsætlig skiller et andet Menneske ved Livet, hvorimod bemeldte § 198 findes at maatte anvendes, navnlig Paragraphens sidste Punctum, idet Arrestanten ved at affyre sin Bøsse paa den Maade, som sket er, har udvist en særdeles Ligegyldighed for sine Medmenneskers Liv, og bliver Straffen for ham – der er langt over criminel Lavalder og tidligere ved Høiesteretsdom af 24de Juni 1846 er frifunden for Actors videre Tiltalte for Hæleri og ifølge Kjøbenhavns Amts nordre Birks Extraretsdom af 12de September 1854 har været anseet for ulovlig Omgang med Hittegods med Fængsel paa Vand og Brød i 5 dage – efter samtlige Omstændigheder at fastsætte til 2 Aars Forbedringshuusarbeide, jfr. den, da Gjerningen foretoges, gjældende Frdn. 4de October 1833 § 29, der ikke kan medføre et mildere Resultat.

Da det ikke imod Arrestanten Christian Hansens Benægtelse er beviist, at han har givet Faderen den af denne omforklarede Opmuntring til at skyde eller paa anden Maade medvirket hertil, men der dog er tilveiebragt Formodning for, at han har tilraabt Faderen som anført, og at denne er bleven ægget til at skyde, maa Overretten billige, at han – der er født den 10de Januar 1841 og ved nærværende Rets Dom af 26de Mai 1863 er frifunden for Actors videre Tiltalte for i Skoven ved Aldershvile at have truet anden Mand paa Livet – under denne Deel af Actionen kun er frifunden for Actors videre Tiltale, ligesom Overretten bifalder, at Arrestanden Lars Hansen, hvem ingensomhelst Meddelagtighed i Skovfoged Thomsens Drab er overbeviist, af Underdommeren er frifunden for Actors Tiltale under denne Deel af Sagen.

Hvad Actionens anden Deel angaaer, er Arrestanten Christian Hansen sigtet for Tyveri og Hæleri med Hensyn deels til en toløbet Jagtbøsse, der i October 1865 blev frastjaalen Mundkok Petersen i Frederiksdal, og hvorom Arrestanten Lars Hansen har forklaret, at Broderen Christian, for hvem han i November 1865 solgte den, senere fortalte ham, at han havde faaet den af en Trediemand, der havde stjaalet den fra Mundkok Petersen, deels en Jernopsats til en Pumpestok, henhørende til en anden ved samme Leilighed bemeldte Petersen frastjaalen Jagtbøsse, hvilken Opsats fandtes skjult i et Hul under Gulvet i Arrestanten Christian Hansens Stue, deels endelig en til et skovet Træ i Hummeltofte Skov henhørende Bøgegreen, der blev stjaalet sammesteds i Marts f.A., og fandtes i Arrestantens Brændeskuur, men da han ikke imod sin vedholdende Benægtelse er overbevist at have havt den forommeldte dobbelte Jagtbøsse i sin Besiddelse eller havt at gjøre med dens Salg ved Broderen Lars, lige-

som han stadig har benægtet at vide, hvorledes Jernopsatsen er kommen i hans Stue og der bleven skjult, eller Bøgegrenen, hvoraf han iøvrigt har savet noget Brænde, i hans Brændeskuur, er Overretten enig med Underdommeren i at frifinde ham for Actors videre Tiltale ogsaa under denne Deel af Actionen.

Arrestanten Lars Hansen har tidligere været sat under Tiltale for uhjemlet Besiddelse af den stjaalne toløbede Jagtbøsse, men blev frifunden for Actors Tiltale ved Kjøbenhavns Amts nordre Birks Extraretsdom af 13de Februar f.A., og da denne Dom ikke er indanket til Overretten, vil Arrestantens Forhold med Hensyn til den ommeldte Jagtbøsse ikke kunne paakjendes af Overretten under nærværende Appelsag.

I Henhold til Ovenstående vil Underretsdommen, hvis Bestemmelser angaaende Actionens Omkostninger ville være at forandre saaledes, at Arrestanten Hans Hansen deraf in solidum med ham udrede den Første 1/4 og den Sidste 1/6, være deels at forandre, deels at stadfæste.«

Forud for højesteretsdommen indhentede man sagkyndiges erklæring om skuddets virkning, og man afholdt endog en åstedsforretning, hvor Dyrehavens skytte Peter Liep demonstrerede skud og skudvirkning under politiets og »Sorte Hans«s nærværelse, uden at det dog var muligt herigennem at få krybskytten til at ændre sin forklaring.

Erklæringen fra skovriderne Landsperg, Heger og Teisner om skudafgivelsen lyder:

1. Tirsdagen den 9.Juli 1867 om Eftermiddagen Kl. 4 mødte Undertegnede i Skovfogedboligen Ravnehuus paa 2det Kjøbenhavnske District.
   Hans Hansens Bøsse medbragtes forseglet til Stedet, tilligemed hans Hagl, og foretoges dermed Skydeprøver i en Afstand af 5, 10 og 15 Alen fra Mundingen af Bøssepiben eller 5 Alen fra Skytten, og var Bøssen ved hvert Skud ladet med 17 Hagl.
   Resultaterne af Skydeprøverne udviser medfølgende 4 Stykker Skiver Nr. 1, 2, 3 og 4. Efter at have sammenholdt disse med den os foreviste Skjorte, Vest og Frakke, som Skovfoged F. Thomsen var iført, da han blev skudt, ere vi kommet til den Overbeviisning, at der ikke kan være ringeste Tvivl om, at F.Thomsen ikke har været mere end højst 5 Alen fra Mundingen af Hans Hansens Bøssepibe, da Skuddet affyredes.
2. Endelig erklære vi som vor Overbeviisning, efterat have undersøgt Localiteterne, hvor Skovfoged F.Thomsen blev skudt, at det ikke er troligt, at en Mand, der er vant til at jage, skulde kunne vende sig om og skyde i saa kort Afstand, uden at vide i hvilken bestemt Retning hans Skud vilde ramme, idet vi fremhæve, at der paa Gjerningsstedet ikke findes Underskov, og at Træernes Afstand der er saa stor, at disse ikke kunne være til Hinder for den, der afskød Bøssen, fra at see en Person, der var ham saa nær, naar det ikke var mørk Nat.

Skytte Peter Liep afgav følgende erklæring:
»Undertegnede, der efter Opfordring foretog forommeldte Skydeprøver, erklærer herved, overensstemmende med den af mig gjorte Erfaring, at Afstanden mellem Mundingen af Hans Hansens Bøssepibe og F.Thomsen, da han blev skudt, efter min Overbeviisning ikke kan have været over 5 Alen.«

Rent juridisk hviler underrettens, overrettens og højesterets domme på følgende paragraffer i almindelig borgerlig straffelov af 10. februar 1866:

§ 186. Den, som forsætlig skiller et andet Menneske ved Livet, straffes med Tugthusarbeide fra 8 Aar indtil paa Livstid, eller under skjærpende Omstændigheder paa Livet.

Efter denne Paragraf dømte Underretten.

§ 198. Den, som ved Uagtsomhed bliver Aarsag til en Andens Død, straffes forsaavidt Handlingen ikke efter sin Beskaffenhed medfører større Straf, med Fængsel, dog ikke under 14 Dages simpelt Fængsel, eller med Bøder, ikke under 20 Rd.

Under særdeles skjærpede Omstændigheder kan Forbedringshuusarbeide indtil 2 Aar anvendes.

Efter denne Paragraf dømte Overretten.

§ 188. Har en forsætlig udøvet Legemsfornærmelse havt Døden til Følge, og den Skyldige, skjønt han ikke har villet Døden, dog har maattet forudsee denne som en rimelig eller ikke usandsynlig Følge af Gjerningen, ansees han med Strafarbeide fra 2 til 12 Aar.

Efter denne Paragraf dømte Høiesteret.

NOTE 7 (side 52)
»Syvstjernehus« blev »renoveret« i 1806 i forbindelse med skovløber Hans Peter Clausens benyttelse af huset.

H.Chr.Lund, der var skovrider 1805-1844, kommer i anmærkningerne til de i 1810 befalede efterretninger om de kongelige forstbygninger med en bitter bemærkning om, at erfaringerne siger, at skovløberne kort efter deres ansættelse ofte viser sig så »utroe og slette«, at man må bortjage dem, og i almindelighed er det ikke til at få folk på egnen til skovløbere »uden Folk, der staar under en sapeur (arbejdssoldat) eller fra dette Korps vrages« og »de har intet at afgive til Husreparation, da Gagen kan fortæres paa 8 Dage, og vil man paalægge slige Folk Forpligtelse, faar man slet ingen, med mindre man forlanger gamle, udtjente Soldaterfamilier, der maaske er de aller bedste«.

»Syvstjernehus« bliver ombygget i 1870 og hovedrepareret i 1901, og i 1912, da Jens Pedersen tiltræder som skovløber, udfærdiges følgende minutiøse beskrivelse af »Syvstjernehus«:

Stikordsregister

Agernhave 37

Bagsværd 7, 25, 28, 56
Bakkehus 50, 52
Ballerupvej 34, 52
Boghvededyssen 15, 16
Bøndernes Hegn 12, 13, 14, 56, 58

Caspars Dam 19

Djævelen 52
Djævlemosen 62

Egebjergene 25, 58
Ellekilde, Hans 8

Farum Sø 25, 58
Femvejen 32, 34
Fiskebæk 25, 26, 31, 56, 58, 62
Fiskebækhus 58
Fleuron, Svend 50
Flåde-egene 46
Frederiksborgvej 7, 44, 52, 56, 64
Frederiksdal Storskov 12
Furesøen 6, 7, 32, 38, 45, 56, 58
Fægyden 7, 8, 23, 34, 37, 50, 51

Gade 30
Gamle Jagtvej 60
Gisselfeldbro 25, 52, 64
Gisselfeld-egen 64
Gisselfeld-mosen 64
Gram, C.C. 37
Grankrogen 34
Grenaderen 52, 64
Gretes Mose 21, 24

Hahn, Vincent Joachim 33, 50, 51
Hareskovby 34, 50
Hansen, Christian, Lars og Hans 48
Hans Peders Mose 31
Harrekilden 14, 24, 26, 28, 29
Harreskov, Lille 6, 15, 17, 19, 29, 37, 46, 50, 60
Harreskov, Store 6, 12, 15, 18, 26, 28, 30, 34, 37, 46, 50, 54, 56
Harrevad 25, 26, 62, 64
Hejrebakken 37
Horspandemose 24
Hængepladsen 62
Højlundshus 52
Hørgen 8

Jonstrupvang 6, 7, 15, 34, 44, 46, 52, 58

Karls Rillesten 14, 24
Kelleren 15, 17, 19, 60
Klosterbakken 28
Knardrup 26, 64
Kobberdammen 12
Kollekolle 6, 7, 34, 37, 45, 56, 58, 64
Kongebro 24
Kongebrogrøften 24
Krarup, Frederik 30, 45
Kulhus 28, 34, 52, 56, 58, 64
Körbitz 32

Langen, J.G. von 37, 38, 40, 42, 45, 46, 52, 54
Lejrens Bakke 30, 31
Lejrens Indelukke 30
Linstow 50
Løv-engen 29, 62

Madses Bakke 44, 64
Måløv 7
Måløvvej 34, 62

Nielsen, Karl 14, 16
Nielsen, P. Chr. 34
Nordgravene 15, 24
Nørreskoven 7, 15, 19, 25, 38, 42, 45, 46, 52, 56, 58, 60, 64

Olrik, Aksel 8
Olsen, Anders 45
Olsen, Olaf 23

Pindemose 28
Pustebakken 12

Ravnehus 46, 64
Ravnehøjsmose 19, 60
Rigmose 24
Ryget 6, 7, 25, 44, 56, 58, 64
Rævemose 24
Rønnemose 19

Sandskredet 25
Sandskredshus 28
Sandskredsvejen 31
Saugmann, S.A. 9
Skovbrynet 31
Skovhus 52
Skovlyst 60
Skovlystvej 62
Skrædderen 52, 62
Skræddermose 24
Sortehans 48, 49
Sortemosen 58
Steiner, B.J. 13, 14
Stralsund 31
Svenske-bøgene 30, 32
Svenske Vold 30, 31
Svineryggen 60
Syvstjernehus 50, 52
Syvstjernen 32, 34, 64
Sækkedamshus 44
Sømose 12
Søndersø 34, 37

Teisner, J.F. 46
Thomsen, L.F. 46
Tibberup å 50
Tingledet 50
Tingstedet 15
Trekroner 15, 18

Vandværksvej 62
Vangehus 52, 62
Værebro å 7, 12, 26, 52, 62
Værløse 50
Værløse Fægyde
se Fægyden
Værløse Museum 14, 24

Warnstedt 45
Werther, Heinrich 28, 30

Østergaard, K. Høgsbro 11, 19
Østerhegn 7, 15

Aasevang skov 56

Stuehuset er opført af Bindingsværk med kalkfarvede Vægge og Straatag. Alt udvendigt Træværk er oliemalet. Omkring Huset er 65 cm bredt Brostens Fortov.

Boligen er indrettet saaledes:

a. et *Køkken* med Murstensgulv, hvidtede Vægge og oliemalet Loft. 1 udvendig Fyldingsdør med 2 Cementtrin foran. 3 glatte Revledøre. 1 Komfur med 3 Kogehuller, Vandgryde og Stegeovn. 1 fritstaaende Jernvadskekedel. 1 Køkkenbord med Trævadsk.

b. et *Spisekammer* med Murstensgulv, hvidtede Vægge og oliemalet Loft. 1 Bord, en Tallerkenrække og et Stativ med 4 Hylder.

c. en *Stue* med Bræddegulv, Fodlister, tapetserede Vægge og oliemalet Loft, 1 rund Kakkelovn med Rør og Gulvplade. Et 2^{rm} Vindue. 1 Fyldingsdør fører til:

d. en *Stue* som den første, ligeledes med Kakkelovn og med 2^{rm} Vinduer. 1 Fyldningsdør fører til:

e. en *Forstue* med Murstensgulv, hvidtede Vægge og oliemalet Loft. Fyldingsdør med 2 Ruder fører til Haven (1 Cementtrin foran). 1 Brædetrappe fører til Loftet, der er i ét Rum. En Fyldingsdør fører til:

f. en *Stue* som d.

Alle Døre ere oliemalede.

I den nordøstlige Overgavl findes en Lem. I samme Undergavl 1 glat Revledør, der fører til:

g. et lille *Kammer* med Murstensgulv, tapetserede Vægge, oliemalet Loft og et 1-Fags Vindu.

I Overgavlen mod sydvest findes et 2^{rm} Vindue.

Udhuset er opført af Bindingsværk med hvidtede Vægge, tjærede Bræddeovergavle (1 Lem i hver Gavl) og Straatag. Det er indrettet saaledes:

a. en *Kostald* med Brostensgulv, hvidtede Vægge med 4 Vinduer, Bræddeloft, Plads og muret Krybbe til 3 Køer. Foran Krybben er Murstensgulv. 1 tjæret Revledør fører til Møddingen og 1 Revledør fører til:

b. *Loen,* som har Lergulv og hvidtede Vægge. 1 Dør i 2 Halvdele fører til Gaarden. 1 Revledør fører til Svinehuset og 1 Foderlem til Hestekrybben.

Fra Gaarden fører en oliemalet Port med 2 Fløje til:

c. en *Vognport,* som har Brostensgulv, hvidtede Vægge med 1 lille Vindue og Bræddeloft.

En glat Revledør i Gavlen fører til:

d. En *Retirade* med Murstensgulv, hvidtede Vægge med 1 lille Vindue, Bræddeloft, Siddebrædt og Træbeholder.

En tjæret udvendig Revledør fører til:

e. *Hestestalden,* som har 2 Baase, bræddebeklædte Undervægge og hvidtede Overvægge med 1 lille Vindue. Bræddeloft.

En Halvdør fører til:

f. *Svinehuset,* som har Brostensgulv og Trætrug, hvidtede Vægge med 2 smaa Vinduer og Bræddeloft.

Ved den nordøstlige Side af Udhuset findes:

g. en *Lude* indrettet til Svinehus med Svinegaard og Trætrug.

Af Brandredskaber forefindes:

1 Brandstige og en Brandhage.

I Gaarden findes en Brønd sat af Mursten, forsynet med Træpumpe og Plankedæksel.

I 1924 udnævntes Knud Peter Andersen til skovløber, i 1939 erstattes udhuset af det nuværende udhus, og i 1951 flytter Jacob Nielsen ind som skovløber. Han har, ligesom forgængerne, skovkørsel i skoven, dvs. at skovløberens spand af heste trækker kævler og stammer ud til fast vej, ligesom hestene, forspændt en vogn, kører afkortede stykker af brænde og gavntræ ligeledes ud til fast vej, hvor rummetrene opstilles.

I 1964 tiltræder nuværende bruger Knud Klausen.

Før Anden Verdenskrig var det almindeligt, at der til skovløberstederne var knyttet en serveringsvirksomhed med øl og kaffe m.m.; også ved »Syvstjernehus« havde man i gammel tid servering for det skovsøgende publikum.

Litteraturliste

De forhistoriske anlæg

1. Olaf Olsen: *Hørg, hov og kirke.* Årbøger for nordisk oldkyndighed og historie, årgang 1965. Det kgl.nordiske Oldskriftselskab.
2. K.Høgsbro Østergaard: *Kvaderstensteknik.* Årbøger for nordisk oldkyndighed og historie, årgang 1962. Det kgl.nordiske Oldskriftsselskab.
2. *Sakrale riller i sten. Upåagtede helleristninger.* Særtryk af årsskrift 1980 for Historisk Forening for Værløse kommune. Værløse museum.
4. Aksel Olrik og Hans Ellekilde: *Nordens Gudeverden* I og II. Gads Forlag 1926-51.
5. Professor, dr. Willi Wegewitz: *Rillen – und Rinnensteine; Wenig beachtete Denkmäler der Vorzeit.* Römisch-germanische Zentralmuseum, Mainz.
6. Børge Johannes Steiner: *Oldtidsvejene i Nordsjælland.* Forlaget Folia ApS 1984.

Nyere tid

1. E.Laumann Jørgensen og P.Chr.Nielsen: *Nordsjællands skove gennem 200 år.* Forlaget Rhodos 1964.
2. Svend Fleuron: *Hareskovene.* Fører i Store og Lille Hareskov samt Jonstrupvang. Gyldendal 1919.
3. Svend Fleuron: *Skovene om Furesøen.* Fører i Frederiksdals skove og Nørreskov. Gyldendal 1919.

Harreskovene dækker over betegnelserne Stenskoven eller Tempelskoven. I disse skove har forfatteren inden for de sidste 15 år identificeret over 150 hidtil ukendte, menneskeskabte stenanlæg. Blandt disse er rillestenene hidtil oversete helleristninger fra hedensk tid.

Mange rituelle elementer omkring vor nordiske mytologi op gennem Jernalder og Vikingetid, elementer, der indtil nu kun har været kendt gennem de gamle skrifter, præsenteres her gennem en række anlæg og fund, og selve religionsskiftet sættes i perspektiv. Ja, sløret løftes i virkeligheden for et hidtil sort hul i vor historie.

Forfatteren redegør desuden for Furesølandskabernes skovhistorie samt disse landskabers overgang til brug for hovedstadsbefolkningens fritids- og friluftsliv.

ISBN 87-7215-259-1